

PAPER DETAILS

TITLE: Kütüb-i Tis'a ve İlk Üç Asir Eserleri Bağlamında Abdallarla İlgili Rivâyetlerin Hadis Metodolojisi Açısından Değeri

AUTHORS: Musa Erkaya,Aktoro İmaralı Uulu

PAGES: 432-474

ORIGINAL PDF URL: <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/3732920>

HİTİT İLAHİYAT DERGİSİ

Hitit Theology Journal

e-ISSN: 2757-6949

Cilt | Volume 23 • Sayı | Number 1

Haziran | June 2024

Kütüb-i Tis'a ve İlk Üç Asır Eserleri Bağlamında Abdallarla İlgili Rivâyetlerin Hadis Metodolojisi Açısından Değeri

The Value of Narrations About Abdals in the Context of al-Kutub al-Tis'a and the Works of the First Three Centuries in Terms of Hadith Methodology

Musa ERKAYA

Corresponding Author | Sorumlu Yazar

Doç. Dr. | Assoc. Prof.

Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, Temel İslam Bilimleri Bölümü,
Hadis

Selcuk University, Faculty of Theology, Department of Basic Islamic
Sciences, Hadith
Konya, Turkey

musa.erkaya@selcuk.edu.tr

<https://orcid.org/0000-0002-3961-2659>

Aktoro İmaralı UULU

Doktor Adayı | Ph.D. Cand.

Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Temel İslam Bilimleri Ana
Bilim Dalı, Hadis

Selcuk University, Institute of Social Sciences, Department of Basic
Islamic Sciences, Hadith
Konya, Turkey

atysh00@mail.com.tr

<https://orcid.org/0009-0004-6212-959>

Makale Bilgisi | Article Information

Makale Türü | Article Type: Araştırma Makalesi | Research Article

Geliş Tarihi | Received: 15.02.2024

Kabul Tarihi | Accepted: 28.05.2024

Yayın Tarihi | Published: 30.06.2024

Atıf | Cite As

Erkaya, Musa-Uulu, Aktoro İmaralı. "Kütüb-i Tis'a ve İlk Üç Asır Eserleri Bağlamında Abdallarla İlgili Rivâyetlerin Hadis Metodolojisi Açısından Değeri". *Hitit İlahiyat Dergisi* 23/1 (2024), 432-474. <https://doi.org/10.14395/hid.1437977>

Yazar Katkı Oranları:

Araştırmanın Tasarımı

Veri Toplanması

Araştırma - Veri Analizi- Doğrulama

Makalenin Yazımı

Metnin Tashihi ve Geliştirilmesi

Yazar-1 (%70) - Yazar-2 (%30)

Yazar-1 (%70) - Yazar-2 (%30)

Yazar-1 (%80) - Yazar-2 (%20)

Yazar-1 (%75) - Yazar-2 (%25)

Yazar-1 (%90) - Yazar-2 (%10)

Değerlendirme: Bu makalenin ön incelemesi iki iç hakem (editörler - yayın kurulu üyeleri) içerik incelemesi ise iki dış hakem tarafından çift taraflı kör hakemlik modeliyle incelendi.

Benzerlik taraması yapılarak (Turnitin) intihal içermediği teyit edildi.

Etik Beyan: Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur.

Etik Bildirim: ilafdergi@hitit.edu.tr | <https://dergipark.org.tr/tr/pub/hid/policy>

Çıkar Çatışması: Çıkar çatışması beyan edilmemiştir.

Finansman: Bu araştırmayı desteklemek için dış fon kullanılmamıştır.

Telif Hakkı & Lisans: Yazarlar dergide yayınlanan çalışmalarının telif hakkına sahiptirler ve çalışmalarını CC BY-NC 4.0 lisansı altında yayımlanmaktadır.

Author Contribution Rates:

Conceptualization

Data Curation

Investigation-Analysis-Validation

Writing

Writing - Review & Editing

Author-1 (%70) - Author-2 (%30)

Author-1 (%70) - Author-2 (%30)

Author-1 (%80) - Author-2 (%20)

Author-1 (%75) - Author-2 (%25)

Author-1 (%90) - Author-2 (%10)

Review: Single anonymized - Two Internal (Editorial board members) and Double anonymized - Two External Double-blind Peer Review
It was confirmed that it did not contain plagiarism by similarity scanning (Turnitin).

Ethical Statement: It is declared that scientific and ethical principles have been followed while conducting and writing this study and that all the sources used have been properly cited.

Complaints: ilafdergi@hitit.edu.tr | <https://dergipark.org.tr/en/pub/hid/policy>

Conflicts of Interest: The author(s) has no conflict of interest to declare.

Grant Support: The author(s) acknowledge that they received no external funding to support this research.

Copyright & License: Authors publishing with the journal retain the copyright to their work licensed under the CC BY-NC 4.0

The Value of Narrations About Abdals in the Context of al-Kutub al-Tis'a and the Works of the First Three Centuries in Terms of Hadith Methodology

Abstract

Abdals are the most common group among the rijal al-ghayb and the most narrations about them. The concept of rijal al-ghayb, which is defined as secret and obvious group of guardians who have power in the world, was first used by one of the mystics of the IV/X century, Mohamed b. Ali al-Qattânî (d. 322/934). According to this understanding, Allah has appointed some of his beloved servants to protect the spiritual order in the world, to provide goodness and to eliminate evil, as he ordained that some people take on various duties to ensure the bodily order of the world. They are familiar with the truths and secrets that are not easily recognized by everyone and are hidden. These distinguished people, among whom there is an order and hierarchy, are composed of Qutub, Imaman, Awtad, Nuqaba, Nujaba, Afrad and Abdal. Abdals are the group with the most information in this hierarchy. Almost all the narrations that provide information about rijal al-ghayb are narrations that describe the numbers, places, morals, and qualities of the abdals. Therefore, the narrations about abdals constitute an important source about rijal. None of these narrations, most of which are reported as marfû' and some as mawkûf, are included in reliable hadith books other than Ahmad b. Hanbal's Musnad. Considering that the hadith sources are divided into four layers in terms of reliability, the works containing the narrations about the abdals are only in the third and fourth layers. For this reason, most of the narrations in question were rejected by scholars such as Ibn al-Jawzi, Ibn al-Salah, Ibn Taymiyyah, Dhahabi, Ibn Hajar, and Sakhawi, after being subject to proof or text criticism. On the other hand, it should be stated that beliefs about the nature, names, numbers, and powers of this group have brought about some debates that continue to today. In the Turkish literature, there are two articles in which the definition of rijal al-ghayb, the concept of rijal al-ghayb and some narrations on the subject are discussed in general. However, there is no study that specifically addresses the narrations about abdals in terms of hadith technique.

In this study, it is aimed to determine whether the narrations on the subject are included in al-Kutub al-Tis'a and the sources compiled and classified in the first three centuries of the Hijri calendar and to reveal their value in terms of hadith methodology.

For this reason, first, the narrations about the abdals were compiled. The narrations identified are divided into three groups in terms of the meaning they express. Later, these narrations were subjected to promissory note criticism. In this context, it has been determined whether each of the narrators in the attribution is competent and reliable in terms of hadith narration and their short biographies from the books of rijal, tabaqat and jarh-ta'dil. This process is valid for all three groups. Subsequently, the authenticity of the relevant narrations was discussed based on the evaluations made by critics and hadith scholars.

Text criticism has also been put forward within the framework of the evaluations of the expert scholar critics about the text.

The narrations we have discussed in three groups have seven different versions. Two of them are in Ahmad b. Hanbal's Musnad, and five of them are in various works written in the first three centuries of the hijra. The four narrations in the first group are valid in that they are the words of Ali b. Abi Talib, and they are munqati' because the narrator 'Abdullâh b. Safwan had not heard a hadith from Ali b. Abi Talib. The marfu' narration in the second group is also munqati' because the narrator Shurayh b. Ubayd had not heard a hadith from Ali b. Abi Talib.

Both narrations in the third group are weak because Abdulwahid b. Qays and Hasan b. Zakwan are described as weak by the majority of jarh and ta'dil scholars.

Scholars such as Ibn al-Jawzi (d. 597/1201), Ibn Taymiyyah (d. 728/1328), Ibn Qayyim al-Jawziyya (d. 751/1350) and Ibn al-Salah (d. 643/1245) are of the opinion that these narrations, which is weak because its isnad is munqati', is fabricated in terms of text.

Keywords: Hadith, Rijal al-Ghayb, Abdal, Damascus, Fabricated Hadith.

Kütüb-i Tis'a ve İlk Üç Asır Eserleri Bağlamında Abdallarla İlgili Rivâyetlerin Hadis Metodolojisi Açısından Değeri

Öz

Abdallar, ricâlû'l-gayb içerisinde en yaygın ve haklarında en fazla rivayet bulunan gruptur. Alemde tasarruf sahibi gizli ve âşikâr velîler topluluğu olarak tanımlanan ricâlû'l-gayb kavramını ilk defa 4/10. asır mutasavvıflarından Muhammed b. Ali el-Kettânî (ö. 322/934) kullanmıştır. Bu anlayışa göre Allah, dünyanın cismanî düzenini sağlamaları için bazı insanların çeşitli görevler üstlenmesini takdir ettiği gibi âlemdeki mânevî ve ruhanî düzenin korunması, hayırların temini, kötülüklerin giderilmesinde sevdiği bazı kullarını görevlendirmiştir. Onlar herkes tarafından kolayca tanınmayıp gizli olan hakikatlere ve sırlara vâkıftırlar. Aralarında bir düzen ve hiyerarşinin bulunduğu bu seçkin kişiler kutub, imâmân, evtâd, nûkabâ, nücebâ, efrâd ve abdal'dan oluşmaktadır. Bu hiyerarşi içinde hakkında en çok bilgi bulunan grup ise abdallardır. Ricâlû'l-gayb hakkında bilgi veren rivayetlerin

neredeyse tümü abdalların sayıları, mekânları ahlâk ve vasıflarını anlatan rivayetlerdir. Dolayısıyla abdallar hakkındaki rivayetler ricâl konusunda da önemli bir kaynak teşkil eder. Çoğu merfû', bazıları da mevkûf olarak nakledilen bu rivayetlerin hiç biri Ahmed b. Hanbel'in *Müsned*'i dışında güvenilir hadis kitaplarında yer almamaktadır. Hadis kaynaklarının güvenilirlik bakımından dört tabakaya ayrıldığı dikkate alındığında, abdallarla ilgili söz konusu rivayetlerin yer aldığı eserler ancak üçüncü ve dördüncü tabakada yer almaktadır. Bu sebeple söz konusu rivayetlerin büyük bir kısmı İbnü'l-Cevzî (ö. 597/1201), İbnü's-Salâh (ö. 643/1245), İbn Teymiyye (ö. 728/1328), Zehebî (ö. 748/1348), İbn Hacer (ö. 852/1449), Sehâvî (ö. 902/1497) gibi bilginler tarafından sened veya metin tenkidine tâbi tutularak reddedilmiştir. Öte yandan bu grubun mahiyeti, adları, sayıları ve yetkileri hakkındaki inanışların da günümüze dek süregelen birtakım tartışmaları beraberinde getirdiği ifade edilmelidir. Türkçe literatürde ricâlû'l-gaybın tanımı, ricâlû'l-gayb telakkisi ve konuyla ilgili bazı rivayetlerin genel olarak ele alındığı iki makale mevcuttur. Ancak spesifik olarak abdallarla ilgili rivayetleri hadis tekniği bakımından ele alan bir çalışma mevcut değildir.

Bu çalışmada konuyla ilgili rivayetlerin Kütüb-i tis'a'da ve hicri ilk üç asırda telif ve tasnif edilen kaynaklarda yer alıp almadıklarının tespiti ve bunların hadis metodolojisi açısından değerinin ortaya konulması hedeflenmektedir.

Bu sebeple öncelikle abdallarla ilgili rivayetlerin tahriri yapılmıştır. Tespit edilen rivayetler, ifade ettiği mana bakımından üç gruba ayrılmıştır. Daha sonra bu rivayetler senet tenkidine tabi tutulmuştur. Bu bağlamda isnatta yer alan her bir ravinin ricâl, tabakât ve cerh-ta'dil kitaplarından kısa biyografileri ve hadis rivayeti bakımından ehil ve güvenilir olup olmadıklarının tespiti yapılmıştır. Bu işlem üç grup için de söz konusudur. Akabinde münekkî ve muhaddislerin yaptığı değerlendirmelerden yola çıkarak ilgili rivayetlerin sıhhati konu edilmiştir.

Metin tenkidi de yine münekkî ve muhaddislerin metne dair değerlendirmeleri çerçevesinde ortaya konmuştur.

Üç grupta ele aldığımız rivayetlerin yedi farklı tarihi vardır. Bunlardan iki tanesi Ahmed b. Hanbel'in *Müsned*'inde, beş tanesi de hicri ilk üç asırda yazılmış çeşitli eserlerde yer almaktadır. Birinci grupta yer alan dört rivayet, 'Ali b. Ebî Tâlib'in sözü olması bakımından mevkûf, ravi 'Abdullâh b. Safvân'ın 'Ali b. Ebî Tâlib'ten hadis işitmemiş olması sebebiyle de munkatî'dir. İkinci grupta yer alan merfû' rivayet, ravi Şüreyh b. 'Ubeyd'in, 'Ali b. Ebî Tâlib'ten hadis işitmemiş olması sebebiyle de munkatî'dir.

Üçüncü grupta yer alan her iki rivayet de senetlerindeki Abdülvâhid b. Kays ve Hasan b. Zekvân'ın cerh ve ta'dil âlimlerinin ekserisi tarafından zayıf olarak nitelendirilmesi sebebiyle zayıf'tır.

İbnü'l-Cevzî, İbn Teymiyye, İbn Kayyım el-Cevziyye (ö. 751/1350) ve İbnü's-Salâh gibi alimler isnadının munkatî' oluşu sebebiyle zayıf olan bu rivayetlerin metin bakımından uydurma olduğu kanaatindedirler.

Anahtar Kelimeler: Hadis, Ricâlû'l-gayb, Abdal, Şam, Mevzû Hadis.

Giriş

Ricâlû'l-gayb¹ lügatte, bilinmeyen ve görülmeyen kişiler anlamına gelmektedir. Tasavvufi ıstılahta ise insanlar arasında gizli olan velilere, sâlih cinlere, bilgi ve rızıklarını şehâdet âleminde değil, gayb âleminde elde eden bir grup veliler topluluğuna denilir.² Bir başka deyişle ricâlû'l-gayb'ın mümin cinler de dâhil olmak üzere dindar olanları anlatmak için kullanıldığı belirtilmektedir.

Ricâlû'l-gayb hiyerarşisi içinde hakkında en çok bilgi bulunan grup ise abdallardır. Yani ricâlû'l-gayb hakkında bilgi veren rivayetlerin neredeyse tümü abdalların sayıları, mekânları ahlâk ve vasıflarını anlatan rivayetlerdir. Dolayısıyla abdallar hakkındaki rivayetler diğer ricâl konusunda da önemli bir kaynak teşkil eder. Önemli bir kısmı merfû', bazıları da mevkûf olarak nakledilen bu rivayetlerin hiç biri Ahmed b. Hanbel'in *Müsned*'i dışında güvenilir hadis kitaplarında yer almamaktadır. Diğer rivayetlerin yer aldığı eserler ise güvenilirlik bakımından başlıca dört tabakaya ayrılan kaynakların ancak üçüncü ve dördüncü tabakalarında gösterilebilmiştir. Bu sebeple söz konusu rivayetlerin büyük bir kısmı veya tamamı İbnü'l-Cevzî, İbnü's-Salâh, İbn

¹ Sözlükte "erkek; mert ve yiğit" anlamlarındaki recül kelimesinin çoğulu ricâl ile gayb kelimelerinden oluşan ricâlû'l-gayb tabiri Farsçada merdân-ı gayb, merdân-ı Hudâ; Türkçe'de gayb erenleri, üçler, yediler, kırklar şeklinde ifade edilir. Ricâlû'l-gayba Arapçada mestûrûn, mektûmûn ve ahfiyâ (örtülül, gizli ve saklı olanlar) gibi isimler de verilir. Ricâlullah kavramı ricâlû'l-gayb'dan daha geniş kapsamlı olmakla birlikte ricâlû'l-gayb yerine de kullanılmaktadır; bk. Süleyman Uludağ, "Ricâlû'l-Gayb", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2008), 35/82.

² Muhyiddîn Muhammed b. 'Ali b. Muhammed 'Arabî, *el-Fütûhâtü'l-Mekkiyye* (Beyrut: el-Mektebetü'l-'Arabiyye, 1994), 11.

Teymiyye, Zehebî, İbn Hacer, Sehâvî gibi bilginler tarafından sened veya metin tenkidine tâbi tutularak reddedilmiştir. Öte yandan bu grubun mahiyeti, adları, sayıları ve yetkileri hakkındaki inanışlar da günümüze dek süregelen tartışmaları beraberinde getirmiştir. Bu tartışmaların mihverinde yer alan rivayetlerden birkaçı şöyledir:

Şamlılara sövmeyin, çünkü orada abdallar vardır.

Abdallar Şam'da bulunurlar ve kırk kişidirler. Onlardan birisi vefat ederse Allah onun yerine bir başkasını getirir. Onlar sebebiyle yağmura kavuşulur ve düşmana karşı yardım gelir. Şam ehlinde azap onlar sebebiyle kaldırılır.

Bu ümmet içerisinde abdallar Hz. İbrahim'in yolu ve hali üzere yaşayan otuz kişidir. Onlardan biri vefat ettiği zaman Allah Teâlâ onun yerine başka birini getirir.

Ümmetimde abdallar otuz tanedir. Yeryüzü onlar sebebiyle ayakta, onlar sebebiyle yağmura mazharsınız, onlar sebebiyle yardıma mazharsınız.

Yukarıda işaret ettiğimiz gibi abdallarla ilgili rivayetler ağırlıklı olarak tasavvuf kitaplarında ve güvenilirlik bakımından üçüncü ve dördüncü derece kaynaklarda yer almaktadırlar. Bu çalışmayla hedefimiz, konuyla ilgili rivayetlerin *Kütüb-i tis'a*'da ve hicrî ilk üç asırda telif ve tasnif edilen kaynaklarda yer alıp almadıklarının tespitini yapmak ve tespit ettiğimiz rivayetlerin hadis metodolojisi açısından değerini ortaya koymaktır. Türkçe literatürde ricâlû'l-gaybın tanımı, ricâlû'l-gayb telakkisi ve konuyla ilgili bazı rivayetlerin genel olarak ele alındığı iki makale mevcuttur.³ Bunlardan Yıldırım'ın makalesi adından da anlaşılacağı üzere, öncelikle tasavvufta ricâlû'l-gayb anlayışı üzerine bina edilmiş, yanı sıra da ricâlû'l-gayb ile ilgili tespit edilebilen bütün rivayetler zikredilmiş ve bu rivayetler hakkında alimlerin yaptıkları değerlendirmelerden yola çıkılarak kısa yorumlar/eleştiriler yapılmıştır. Selvi'nin makalesi ise daha çok tasavvufi yönden konuyu ele almış ve rivayetlerle ilgili neredeyse hiçbir eleştirel yorum getirmemiştir. Dolayısıyla bizim tespitimize göre spesifik olarak abdallarla ilgili rivayetleri hadis tekniği bakımından ele alan bir çalışma mevcut değildir. Elinizdeki çalışmanın konuyla ilgili literatüre katkı sunması hedeflenmektedir.

1. Ricâlû'l-gayb'ın Ortaya Çıkışı, Hiyerarşik Yapısı ve Sayıları

Ricâlû'l-gayb telakkisinin h. 3. yüzyılda ortaya çıktığı söylenmiştir.⁴ Bunu İran ve eski Hristiyan anlayışına bağlayanlar da olmuştur.⁵ Mutasavvıflara göre ise ilk defa Hakîm et-Tirmizî (ö. 285/898) *Hatmü'l-Evliyâ*'sında velilerin tabaka, sayı ve mekânlarına genişçe yer vermiş ve onları gruplara ayırmıştır.⁶ Böylelikle daha önceki dönemlerde mevcut olan ricâlû'l-gaybın sayısı ile ilgili hadisleri de yorumlayan Hakîm et-Tirmizî bu kavrama yeni bir anlam yüklemiştir. Bu

³ Bu çalışmalar şunlardır: Ahmet Yıldırım, "Tasavvufta Ricâlû'l-Gayb Telakkisi ve Konuyla İlgili Bazı Rivayetler", *Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 4 (1997). Yıldırım, bu makaleyi, adlı kitabının ricâlû'l-gaybı ele aldığı bölümünden hareketle kaleme almıştır; bk. Ahmet Yıldırım, *Tasavvufun Temel Öğretilerinin Hadislerdeki Dayanakları* (Ankara: TDV Yayınları, 2. Basım, 2009), 162-188. Dilaver Selvi, "Süfîlerin Ricâlû'l-Gayb Tanımı, Taksimi ve Buna Dayanak Yaptıkları Hadisler", *Tasavvuf: İlimi ve Akademik Araştırma Dergisi* 14/32 (2013), 111-137. Burada Muhittin Uysal'ın *Tasavvuf Kültüründe Hadis-Tasavvuf Kaynaklarındaki Tartışmalı Rivayetler*-) adlı kitabında "Velâyet" başlığı altında özellikle tasavvuf kaynaklarında yer alan ricâlû'l-gayba dair bazı rivayetleri ele alarak değerlendirmelerde bulunduğunu da ifade etmeliyiz; Muhittin Uysal, *Tasavvuf Kültüründe Hadis-Tasavvuf Kaynaklarındaki Tartışmalı Rivayetler*- (Konya: Yediveren Yayınları, 2001), 284-296.

⁴ Fazlur Rahman, *İslam*, çev. Mehmet Dağ-Mehmet Aydın (Ankara: Selçuk Yayınları, 1996), 190.

⁵ Ali Coşkun, *Osmanlı Dönemi Dinî "Kurtuluş" Hareketleri Üzerine Bir Araştırma* (İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 1996), 55.

⁶ Ebû Abdillâh Muhammed b. 'Ali, b. Hasen Hakîm Tirmizî, *Kitâbu Hatmü'l-Evliyâ*, ed. Osman İsmâil Yahya (Beyrut: el-Matbaatü'l-Kâsûliyye, 1965), 144-145.

kavramların ilk ve en yaygın olanı “abdal”dır. Abdal terimi ilk ortaya çıktığı sıralarda bu terim âbid ve zâhidlerle birlikte muhaddisler ve fakihler⁷ için de kullanılmıştır. Nitekim Ahmed b. Hanbel (ö. 241/885), abdal telakkisinin sadece muhaddislere ait olduğunu söyler.⁸ İmam Buhârî (ö. 256/870) gibi büyük âlimlerin de abdal kelimesini beğendikleri ve saygı duydukları kişiler için bir takdir ifadesi olarak kullandıkları rivayet edilir.⁹ Mutasavvıflar da kâmil ve ârif olan kimseler için “abdal” ifadesini kullanmışlardır.¹⁰ Bu anlayış daha sonraki yüzyıllarda tasavvufun kesin bir nazariyesi haline gelmiştir.¹¹ Ricâlü'l-gayb telakkisinin ilk defa Muhammed b. Ali el-Kettânî'de geçtiği ifade edilmektedir.¹² Bu anlayış, İbnü'l-'Arabî (ö. 638/1240) ile yeni bir anlam kazanıp daha geniş bir çerçevede işlenmiştir. İbnü'l-'Arabî bu konuyu ele alırken genellikle Hakîm et-Tirmizî'den etkilenmiştir. Hatîb el-Bağdadî'nin (ö. 463/1071) *Târîhu Bağdâd* adlı eserinde Kettânî'ye atfedilen konuyla ilgili bir rivayette, ricâlü'l-gayb silsilesinde yer alan bazı zümrelerin adları, sayıları ve aynı zamanda nerelerde bulundukları hakkında bilgi verilmektedir.¹³ Kettânî'den sonra Hücvîrî (ö. 470/1077) *Keşfü'l-mahcûb* adlı eserinde konuya daha geniş bir şekilde değinerek ricâlü'l-gayb'ın hiç kimsenin tanımadığı, dört bin kişilik gizli bir veli topluluk olduğunu zikretmiştir.¹⁴

Ricâlü'l-gayb hakkında İslam'ın asıl kaynakları olan Kur'an ve Sünnet'te delil bulunmaması ise tartışmalara yol açmıştır. Bu konuda Kur'an'dan bir delil bulunmayışı ve rivayet edilen hadislerin sıhhat derecesinin tartışılır olması bu düşüncenin kaynağının Ehl-i Sünnet kaynakları dışında aranması sonucunu doğurmuştur. Ricâlü'l-gaybın ortaya çıkışını Ehl-i Sünnet dışındaki kaynaklarda arayanlar, bunu Şia'nın imâmet anlayışının tasavvufa yansımaları olarak yorumlamışlardır. İbn Teymiye, İbn Haldûn (ö. 808/1406) ve çağdaş yazarlardan Ahmed Emin (ö. 1954) de bu görüşü savunmuştur. Ricâlü'l-gayb'ın içine aldığı gavs, kutub, evtâd ve abdal terimlerini geniş bir çapta inceleyip değerlendiren İbn Teymiye, bunu Kitap, Sünnet ve icmaa aykırı olarak yorumlayarak, bu telakkilerin daha çok İsmâiliyye ve Nusayriyye gibi aşırı Şîî fırkaların ve Hristiyanların inanış biçimlerine benzetirken,¹⁵ İbn Haldûn, ricâlü'l-gayb anlayışının İsmâiliyye gibi aşırı Şîîlerin etkisiyle ilk defa Irak sûfîlerinde ortaya çıktığını, sûfî fırkaların, imama karşılık kutbu, nûkabâyâ karşılık abdalı benimsemek suretiyle Şia mezhebinin taklit ettiklerini belirtir.¹⁶ Ahmed Emin (ö.1954) de, ricâlü'l-gayb inancının, beklenen mehdi düşüncesinin

⁷ İbn Hacer Heytemî, *el-Fetâvel-hadîsiyye*'sinde ricâlü'l-gayb başlığı altında, İmam Şâfi'î'nin evtâddan olduğunu, hatta ölmeden önce kutub makamına yükseldiğini, bu konu hakkında İmam Nevevî'nin de nakillerde bulunduğunu zikretmektedir; bk. İbn Hacer Heytemî Şihâbüddîn Ahmed b. Muhammed Sa'dî, *el-Fetâva'l-hadîsiyye* (Dimaşk: Dâru'l-Fikr, 2004), 595-597.

⁸ Ebü'l-Hayr Şemsüddîn Muhammed b. 'Abdirrahmân Sehâvî, *el-Makâsîdü'l-hasene fî beyâni kesîrin mine'l-ehâdisi'l-müştehere 'ale'l-elsine*, thk. Muhammed 'Osman el-Huş (Beyrut: Dâru'l-Kitâbi'l-'Arabî, 1405/1985), 29.

⁹ Ebü'l-Hasen Nûruddîn (Sa'düddîn) 'Ali b. Muhammed b. Alî el-Kinânî ed-Dimaşkî İbn 'Arrâk, *Tenzihü's-şeriatî'l-merfû'a 'ani'l-ahbârî's-şenî'ati'l-mevdû'a*, thk. 'Abdülvehhâb 'Abdüllatîf, 'Abdullâh Muhammed es-Siddîk (Beyrut-LübnaNo: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1981), 307.

¹⁰ 'Abdülkerim b. Hevâzin b. 'Abdûlmelik Kuşeyrî, *er-Risâletü'l-Kuşeyriyye*, thk. Marûf Zerig-Mahmud b. eş-Şerif (Beyrut: Dâru'l-Hayr, 1993), 362.

¹¹ Fazlur Rahman, *İslam*, 171.

¹² Süleyman Uludağ, “Ricâlü'l-Gayb”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2008), 35/82.

¹³ Ebû Bekr Ahmed b. 'Ali b. Sâbit Hatîb Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd* (Kahire: Mektebetü'l-Hancî, 1931), 3/75-76.

¹⁴ Ebü'l-Hasen 'Ali b. 'Osman b. Ebî 'Ali el-Cüllâbî Hücvîrî, *Keşfü'l-Mahcûb*, çev. Süleyman Uludağ (İstanbul: Dergâh, 2014), 329-330.

¹⁵ Ebü'l-'Abbâs Takıyyüddîn Ahmed b. 'Abdilhalîm b. Mecdiddîn 'Abdisselâm el-Harrânî İbn Teymiyye, *Mecmû'u'l-fetâvâ*, thk. 'Abdurrahmân b. Muhammed b. Kâsım (Medine: Mecme'u'l-Melik Fehd, 1416/1995), 11/237-243.

¹⁶ Ebû Zeyd Veliyyüddîn 'Abdurrahmân b. Muhammed b. Muhammed b. Hasen el-Hadramî el-Mağribî et-Tûnisî İbn Haldûn, *el-Mukaddime*, nşr. 'Ali Abdülvâhid Vâfi, ed. 'Abdüsselam eş-Şeddâdî (Mağrib: Dâru'l-Beydâ, 2005), 59-60.

tasavvufa bir yansıması olduğu görüşündedir.¹⁷ Muasır bir çok müellif de Şiiilikteki imâmet anlayışının, tasavvufa ricâlû'l-gayb olarak yansıdığını savunmaktadır.¹⁸

Ricâlû'l-gayb kavramının ortaya çıkışı ve bu kavramlardan kastedilenlerin kimler olduğuyla ilgili olarak Batılı ve Müslüman bilginler arasında yaklaşım ve anlayış farkları vardır. “Birincilerin söz konusu kavramları antik dinî, felsefi ve mistik kültür çevreleriyle ilişkilendirmelerine mukabil ikinciler de iki gruba ayrılır: İlk grup Batılılara benzer bir yaklaşımı benimser, ikincisi ise böyle bir yaklaşımı doğru bulmaz ve tasavvufun geleneksel inancından yanadırlar.”¹⁹

Bu telakkinin ortaya çıkışına dair iki sebep gösterilmektedir: Bunlardan birincisi: Bazı İslam âlimleri Kur'an'daki “*Müdebbir Melekler*”²⁰ tabirinden yola çıkarak kâinattaki bazı işlerin Allah adına bazı melekler tarafından tedvir edildiği inancındadırlar. Dolayısıyla ricâlû'l-gayb hiyerarşisinde yer alan kimselere de böyle bir misyon yüklenmiştir. İkincisi ise İslami gelenekte devlet yöneticilerinin Allah'ın otorite ve hâkimiyetini temsil etmesi gibi, dünyanın manen veya hakikaten idaresinin de ricâlû'l-gayba verildiğine inanılmıştır.²¹ Dolayısıyla manevi dünyanın idarecilerinin de manevi olması gerekir. Kral ve sultanlar dünyayı idare ederken sûfiler de kendi anlayışlarına uygun olarak kurdukları dünyanın idaresini de kendi cinslerinden olan kişilere devretmişlerdir. Yani Allah, dünyanın cismani düzenini sağlamak için bazı insanların çeşitli görevler üstlenmesini takdir ettiği gibi, dünyadaki manevî ve ruhanî düzenin kurulması, hayırların çoğalması ve kötülüklerin giderilmesi için de sevdiği bazı kullarını görevlendirmiştir.²²

Ricâlû'l-gayb anlayışının tarihî gelişimini ise İbnü'l-'Arabî öncesi ve İbnü'l-'Arabî sonrası şeklinde iki döneme ayırmak mümkün görünmektedir. Her ne kadar İbnü'l-'Arabî'den önce konuya temas eden Hakîm et-Tirmizî ve Kuşeyrî gibi müellifler söz konusu anlayışın gelişmesi ve yaygınlaşmasına büyük katkılarda bulunmuş olsalar da ricâlû'l-gayb anlayışını derli toplu ve sistematik hale getirdiklerini söyleyemeyiz. Ancak İbnü'l-'Arabî ile bu konu daha geniş ele alınmış ve daha sistematik hale getirilmiştir.

İbnü'l-'Arabî'ye göre ricâlû'l-gayb, Hz. Dâvud'un (a.s) kalbi üzerinde olan nefesler âleminin ricâlinden bir grubun ismidir. Bu grup on kişiden oluşmakta olup ondan ne eksilir ne de çoğalır.²³ Ricâlû'l-gaybı altı kısma ayıran Tehânevî (ö. 1158/1745'ten sonra), ilham meleklerini de bunlara dâhil etmiştir.²⁴ Bir başka görüşe göre ise bu şahıslara ricâlû'l-gayb denmesinin sebebi, çoğu insan tarafından bilinmemeleri ve Hak dostları diye isimlendirilmeleridir. “*Rabbinin ordularını ancak Rabbin bilir*”²⁵ ayetinin bu konuya işaret ettiği zikredilmiştir.²⁶ Cenab-ı Hak'tan başka hiç kimse tarafından gök kubbenin altındaki velîlerin kimler olduğunun bilinemeyeceği anlayışı,

¹⁷ Ahmed Emin, *Duha'l-İslâm* (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-'Arabî, 1935), 245-246.

¹⁸ Hüseyin Nasr, *Tasavvufi Makaleler*, çev. Sadık Kılıç (İstanbul: İnsan Yayınları, 2007), 124. Teorik tasavvufun ve velayet teorisinin kökenlerinde belli ölçüde antik felsefi ve mistik tasavvurların bulunduğu görüşü ile ilgili olarak geniş bilgi için bk. Ahmet Yaşar Ocak, *Tasavvuf, Velayet ve Kâinatın Görünmez Yöneticileri: Tarihsel, Sosyolojik ve Eleştirel Bir Yaklaşım* (İstanbul: Alfa Yayınları, 2021), 354-359.

¹⁹ Ocak, *Tasavvuf, Velayet ve Kâinatın Görünmez Yöneticileri*, 354.

²⁰ Nâzi'ât 79/5.

²¹ Ahmet Yıldırım, “Tasavvufta Ricalu'l-Gayb Telakkisi ve Konuyla İlgili Bazı Rivayetler”, *Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 4 (1997), 118.

²² Uludağ, “Abdal”, 1/51.

²³ İbnü'l-'Arabî, *el-Fütûhâtü'l-Mekkiyye*, 306-307.

²⁴ Muhammed A'lâ b. 'Ali b. Muhammed Hâmid el-Fârûkî Tehânevî, *Keşşâfü İstîlâhâtü'l-fünûn*, thk. Ahmed Hasan Besic (Beyrut: Mektebetü Lübnan, 1998), 58.

²⁵ Müddessir 74/31.

²⁶ Hasan Kâmil Yılmaz, *İslâm Tasavvufu* (İstanbul: Altınoluk Yayınları, 1996), 541.

velâyet sırrının dayandığı temeli ortaya koymaktadır.²⁷ Ricâlü'l-gayb vasfını taşıyan insanların şahısları değil, maneviyatı gizli olup böylece bâtını yönleri gizlenmiştir.

Ricâlü'l-gayb adı verilen bu seçkin kişilerin adları ve hiyerarşideki yerleri çeşitli kaynaklarda farklı şekilde sıralanmıştır. Örneğin, kendisine izafe edilen bir rivayette Muhammed b. Ali b. Ca'fer el-Kettânî, velîleri aşağıdan yukarıya “nükabâ”, “nücebâ”, “abdâl”, “ahyâr”, “umed” ve “gavs” şeklinde sıralarken;²⁸ İbnü'l-'Arabî bu hiyerarşiyi “melâmiyye”, “mühaddesûn”, “ahillâ” ve “ümenâ” gibi sayıları belli olmayanları da eklemiştir.²⁹ Bunlardan sadece ilk altı tabakayı kabul edenler olduğu gibi tabaka sayısını yükselterek otuz beşe çıkaranlar da vardır. İlk altı tabakayı kabul edenler sayıyı üç yüz elli altıya,³⁰ ilk altı tabaka sonrasını kabul edenler ise ricâlü'l-gayb'ın sayısını beş yüz seksen dokuza çıkarmaktadırlar.

İbnü'l-'Arabî, ricâlü'l-gayb vasfını taşıyanları, sayıları kesin olup değişmeyenleri (ricâlü'l-merâtib) otuz yedi, sayıları zamana göre değişenleri (ricâlü'l-adet)³¹ ise elli bir olarak ifade etmektedir. Hücvirî ise ahyârı üç yüz, abdâl kırk, ebrârı yedi, evtâdî dört, nükebâyı üç gavsı bir kişi olarak zikretmektedir.³² Yakub-ı Çerhî (ö. 851/1447), âlemin kendilerine havale edildiği ve kendilerine ahyâr denilen üç yüz kişi olduğundan bahsetmektedir.³³

Dolayısıyla peygamberlerin yerine velâyet ettiklerine inanılan bu kişiler, “Allah'ın yeryüzünü kendilerine musahhar kıldığı”³⁴ kimseler olarak değerlendirilerek, âlemin intizam sebebi olduğuna ve insanların yeryüzündeki işlerini tanzim ettiklerine inanılır.³⁵

Yukarıda bahsedilen ricâlü'l-gayb hiyerarşisini oluşturan kavramları ayrıntılı bir şekilde ortaya koymak konunun daha iyi anlaşılmasını sağlayacaktır. Ancak, abdallar konusundaki rivayetlerin sened ve metin açısından tahlilini hedefleyen çalışmanın hem hacminin artmaması hem de konunun merkezinden uzaklaşmaması adına, abdâl kavramı dışındaki ilgili tüm kavramları liste halinde zikrederek bu kavramlarla ilgili kısa bilgileri dipnotta vermeyi uygun görüyoruz.

1. Kutub³⁶

²⁷ Ahmet Ögke, “Bir Tasavvuf Terimi Olarak Ricâlü'l-Gayb İbn 'Arabî'nin Görüşleri”, *Tasavvuf: İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi* 5 (2001), 162.

²⁸ Ebûbekir Ahmed b. 'Ali b. Sâbit Bağdâdî, *Tarîhu Bağdâd* (Kahire: Mektebetü'l Hancî, 1931), 3/75-76. Ögke, “Bir Tasavvuf Terimi Olarak Ricâlü'l-Gayb İbn 'Arabî'nin Görüşleri”, 2.

²⁹ İbnü'l-'Arabî, *el-Fütûhâtü'l-Mekkiyye*, 46.

³⁰ İlk tabakayı kabul edip ricâlü'l-gayb'ın sayısını üç yüz elli altı olarak değerlendirenler 'Abdullâh İbn Mes'ûd'dan gelen rivayeti delil almaktadırlar; bk. el-İsfehânî Ebû Nuaym Ahmed b. Abdillâh, *Hilyetü'l-evliyâ ve tabakatü'l-asfiyâ* (Kahire: Dâru'r-Reyhân li't-Türâs, 1987), 1/8-9.

³¹ Ricâlü'l-adet (sayı adamları), şunlardır: Kutub ve gavs (bir tane), imâmân (iki tane), evtâd (yedi tane), nükabâ (on iki tane), recebiyyûn (kırk tane), hâtem (bir tane), müctebûn/müstafûn (üç yüz tane, Hz. Âdem'in kalbi üzerindedirler), ilahî makamındaki ricâl (kırk tane, Hz. Nuh'un üzerindedirler), Selâmet makamındaki ricâl (yedi tane, Hz. İbrahim'in kalbi üzerindedirler), mülûkû't-tarîkat (beş tane, Cebrâil'in kalbi üzerindedirler), ricâlü'l-hayril-mahz (üç tane, Mikâil'in kalbi üzerindedirler), İsrâfil'in kalbi üzerindeki (bir tane), ricâlü'l-âlemi'l enfâs (nefesler âleminin ricâlî).

³² Ricalü'l-meratib (mertebe adamları) ise şunlardır: Melâmiyye, Fukarâ, sûfiyye, ubbâd, zuhhâd, ricâlü'l-mâ, efrâd, ümenâ, kurrâ, ahhâb, muhaddesûn, ahillâ, sümerâ, verese, evliyâ. Evliyâ da kendi aralarında kısımlara ayrılır: Enbiyâ, rusûl, siddîkûn, şühedâ, sâlihûn, müslimûn, mu'minûn, kânitûn, sâdikûn, sâbirûn, hâsîûn, sâimûn, hâfizûn, zâkirûn diye devam etmektedir. Bu sayı ve isimler hakkında detaylı bilgi için bk. İbnü'l-'Arabî, *el-Fütûhâtü'l-Mekkiyye*, 273-49; Ahmet Atlı, *Tasavvufta Ricâlü'l-Gayb* (Ankara: Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2011), 24-26.

³³ 'Ali b. Osman Cüllâbî Hücvirî, *Keşfü'l-mahcûb*, çev. Süleyman Uludağ (İstanbul: Dergâh Yayınları, 1982), 229-230.

³⁴ Atlı, *Tasavvufta Ricâlü'l-Gayb*, 181.

³⁵ Hac 22/65.

³⁶ Hasan Kâmil Yılmaz, *Tasavvuf Meseleleri* (İstanbul: Erkam Yayınları, 1997), 238.

³⁷ “Kutub” kelime olarak değirmenin etrafında döndüğü mil, değirmen içi anlamındadır. Çoğulu aktâbtır; bk. Ebû't-Tâhir Meccüddîn Muhammed b. Ya'kûb b. Muhammed Firûzâbâdî, *el-Kâmûsü'l-muhît*, thk. Müessesetü'r-Risâle'nin tahkîkû't-turâs Heyeti (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 2005), 126. Büyük değirmen taşı, milin (kutbun) etrafında döndüğü gibi, bir işin merkezinde bulunup onu idare edene, “o işin kutbu yani idarecisi” denir; bk. Muhammed Emin İbn Âbidîn, *İcâbetü'l-gavs bi*

2. İmâmân³⁷3. Evtâd³⁸4. Nükabâ³⁹5. Nücebâ⁴⁰6. Efrâd⁴¹

1.1. Abdal

Abdal, sözlükte “bir şeyin karşılığı, halef, birbirinin yerine geçen” anlamlarına gelen bedel ve bedîl kelimelerinin çoğuludur.⁴² Abdal kelimesi Farsça ve Türkçede tekil manasında kullanılmıştır. Çoğul olarak Arapçada “büdelâ”, Farsçada “abdâlân”, Türkçede “abdallar”

beyâni hâli'n-nükabâ' ve'n-nücebâ' ve'l-abdâl ve'l-evtâd ve'l-gavs, thk. Said Abdülfettah (Kahire: y.y., 2006), 61-62. Yani kendi zamanının seyyidi, abdal kulların en kâmilî, kâinatın halifesi ve Hakk'ın yer yüzündeki aynası olup bütün hal ve makamları kendisinde asaleten veya niyâbeten bir araya getirebilen kişidir. Örneğin, bir beldenin yöneticisine, o beldenin kutbu veya bir cemaatin şeyhine o cemaatin kutbu denilmiştir. Ancak asıl kutub, tüm bunların üstünde toplayıcı bir kutub olup, tek kişidir o tek kişiye de “kutbu'l-aktâb” ismi verilir; bk. İbn Âbidîn, *İcâbetü'l-gavs*, 265. Kutub vasfını taşıyan kişinin bir diğer ismi de “gavs”tır. “Gavs” sözlükte, imdada yetişme; istilahta ise dünya meşakkatinden kurtulmuş, dualarıyla her zaman ümmetin yanında olan, müminler arasından en sâlih kişi anlamına gelmektedir. İbnü'l-'Arabî ve Seyyid Şerîf Cürcânî'ye göre gavs ile kutub aynı kişidir. İmâm-ı Rabbânî'ye göre ise, gavs kutbun yardımcısıdır. Geniş bilgi için bk. Ebû Nuaym, *Hilyetü'l-evliyâ*, 1/7-9. İbnü'l-'Arabî, kutub ve gavsın her ikisinin de aynı anlamda olduğunu belirterek şöyle demiştir: “Âlemde, Allah'ın nazarı üzerinde olan tek kimsedir.”; bk. Muhyiddin İbnü'l-'Arabî, *Kitâbu Istilâhi's-sûfiyye* (Haydarâbâd: Dâiratü'l-Maârifî'l-Osmâniyye, 1948), 4. Kutbun kısımlarıyla ilgili olarak bk. Mustafa Kara, *Tasavvuf ve Tarikat Tarihi* (İstanbul: Dergâh Yayınları, 2003), 197. Kutub kavramı Kur'an ve hadislerde geçmemektedir.

³⁷ Ricâlü'l-gayb silsilesinde önemli kavramlardan biri de imâmân'dır. Sözlükte iki imam anlamına gelmektedir. Istilahta ise kutbun sağ ve solunda yer alan iki velidir. Sağdaki melekût, soldaki ise mülk âlemine bakar. Bunlardan sağdaki, maneviyat âleminin imdatlarını kutba ulaştırırken, soldaki maddî âleme yönelik imdatları kutba ulaştırma görevini yapmaktadır; bk. Cebecioğlu, “Akşemseddin'de Bazı Tasavvufî Kavramlar-1”, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 42/1 (2001), 133-134. İmâmân her dönem iki kişi olup ne azalır ne çoğalır ve her zaman kutbun yardımcısı olarak onun vezirliğini yapmaktadırlar. Suâd el-Hakîm, *el-Mu'cemü's-sûfî* (Beyrut, Dâru'n-Nedre, 1981), 109. Geniş bilgi için bk. İsmâil Hakkı Bursevî, *Kitâbü'l-Hitâb*, (b.y.: y.y., 1269/1853), 307-308.

³⁸ “Evtâd”, Arapça'da kazıklar, direkler anlamına gelmekte olup, “vedet” kelimesinin çoğuludur; bk. Ebu Nasr İsmail b. Hammâd Cevherî, *es-Sihâh* (Beyrut: Dâru'l-Me'ârif, 2008), 1121. Istilahta ise velilerin içinde yer alan bir zümre olup, âlemin dört bir yanına memur edilmiş velilerdir. Bunların birinin makamı doğuda, birinin makamı batıda, birinin makamı kuzeyde, bir diğerinin makamı güneydedir; bk. İbnü'l-'Arabî, *Kitâbu Istilâhi's-sûfiyye*, 4; Ebû'l-Hasen 'Alî b. Muhammed b. 'Alî es-Seyyid eş-Şerîf Cürcânî, *Kitâbu't-Ta'rîfât*, thk. Heyet (Beyrut: y.y., 1403/1983), 41. Nasıl ki dağlar, arzın istikrarının sebebiyse bu yönlerin istikrarının sağlanmasının bu kişilerden olduğuna inanılmaktadır. Evtâdın lakapları 'Abdül-Hayy, 'Abdül-Alîm, 'Abdül-Kadîr ve 'Abdül-Mürîd'dir. İbnü'l-'Arabî, *el-Fütühâtü'l-Mekkiyye*, 278. Bu dört veliden oluşan evtâdın her biri, bulundukları merkezlerden âleme nezaret ettiği için bu isimleri almışlardır; bk. İbn 'Âbidîn, *İcâbetü'l-gavs*, 278. Geniş bilgi için bk. Ahmed Ziyâeddin Gümüşhânevi, *Câmiu'l-usûl*, çev. Rahmi Serin (İstanbul: Pamuk, 1981), 44; İbn 'Âbidîn, *İcâbetü'l-gavs*, 268; Bursevî, *Kitâbü'l-Hitâb*, 309.

³⁹ Nükabâ, lügatte bir topluluğun ileri gelen lideri, başkanı, kabile reisi vs. gibi manalara gelen nakîb kelimesinin çoğuludur; bk. Ebû'l-Fadl Cemâlüddin Muhammed b. Mükerrrem b. 'Alî b. Ahmed el-Ensârî er-Rüveyfî İbn Manzûr, *Lisânü'l-'Arab* (Beyrut: Dâru Sâdir, 1414, 14/252. Ayakta zikir çeken Rifâiyye, Bedeviyye ve Sa'diyye gibi tarikatlarda belli bir zirveye ulaşan dervişe de nakîb adı verilir; bk. Ethem Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü* (İstanbul: Ağaç Kitabevi, 2009), 207. Istilahta ise Allah'ın el-Bâtın isminin mazharı olmaları nedeniyle mahlûkata ait bütün perdeler kaldırılarak, sırlarına hâkim olan veliler grubudur. İsmâil Hakkı Bursevî, “Onlardan on ikisini nakîb olarak değerlendirdik (Mâide 5/12) ayetinden hareketle nükabânın on iki kişidir olduğunu söyler; bk. Bursevî, *Kitâbü'l-Hitâb*, 314-315.

⁴⁰ Nücebâ, lügat bakımından kıymetli, üstün, soylu ve cömert kişi anlamlarına gelmekte olup, necîb kelimesinin çoğuludur; bk. Cevherî, *es-Sihâh*, 1020-1021; İbn Manzûr, *Lisânü'l-'Arab*, 14/41-42; Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, 207-208. Nücebâ, yaratılışında merhametli olmalarından dolayı, insanların işlerini ve durumlarını düzeltmekle görevli olan ehil kimselerdir. Sadece insanların değil, tüm mahlûkatın zorluklarını gidermeye gayret göstermektedirler; bk. Bursevî, *Kitâbü'l-Hitâb*, 316; Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, 207. Nücebânın sayıları sekizdir, bunun sebebi, sekiz ilahî sıfatın ilmine ve keşfen yıldızların ilmine vakıf olmalarıdır. Onların makamı kürsüdür ve nücebâ zümresinde oldukları sürece onu aşamazlar. Nükabâ ise dokuzuncu feleğin ilmini aşmış olandır. Nücebâ, onun altında bulunan sekiz feleğin ilmini elde edenlerdir; bk. İbn Âbidîn, *İcâbetü'l-gavs*, 268. Nücebânın sayılarıyla ilgili farklı görüşler için bk. Hakîm, *el-Mu'cemü's-Sûfî*, 1053; Gümüşhânevi, *Câmi'u'l-usûl*, 3-4. Bu bakımdan bazı sıralamalarda nücebâyâ nükabâdan önce yer verilmiştir. Hâlbuki nükabâ, nücebâdan bir feleğe daha fazla hâkim olup derece olarak da büyüktür.

⁴¹ Efrâd, ferdler, eşsiz şahsiyetler mânâsına gelmekte olup, ferd kelimesinin çoğuludur; bk. İbn Manzûr, *Lisânü'l-'Arab*, 10/215. Istilahta, kutbun nazarının dışında kalan, özel bir keşf yeteneğine sahip kişi demektir; bk. Gümüşhânevi, *Câmi'u'l-usûl*, 5; İbnü'l-'Arabî, *Kitâbu Istilâhi's-Sûfiyye*, 4. Yani kutub, efrâda emir veremez çünkü efrâd da onlardandır. Hızırın (a.s.) da onlardan olduğu zikredilmiştir. Bu kavramın ashab döneminde de kullanıldığını ifade eden İsmâil Hakkı Bursevî, Hz. Ali'nin efrâddan kutub mertebesine, Rasûlullah'ın (s.a.v.) da efrâd makamından nübüvvet makamına terakki ettiğini iddia eder; bk. Bursevî, *Kitâbü'l-Hitâb*, 343-344. İslam düşünce tarihinde varlığı ve mâhiyeti tartışılan Hızır (a.s.), bazı fonksiyonları açısından ricâlü'l-gayba benzetilmektedir. Hızır (a.s.)'ın zikredilen özellikleri düşünüldüğünde, onu efrâd kategorisine dahil etmek mümkündür.

⁴² İbn Manzûr, *Lisânü'l-'Arab*, 11/48.

şeklinde kullanılmıştır.⁴³ İstilahta, ricâlû'l-gayb hiyerarşisinde en üstte olanlardan biridir. Tasavvuf istilâhında ise abdal yedi kişiyi ifade etmekte olup, bir yerden ayrılıp, ardından kendi suretinde ve kendisi gibi yaşayan birini bırakan şahsa denir. Böylelikle onların sayıları azalmaz. Allah yer yüzünü onlarla muhafaza eder.⁴⁴ Abdal veya diğer kavramların hiçbirisi tasavvufta kullanıldığı manalarla Kur'ân-ı Kerim'de yer almamıştır. Ancak bazı rivayetlerde Abdâl ve bûdelâ kelimesi geçmektedir. İleride detaylı olarak ele alacağımız bu rivayetlerde, bu kimselerin nitelikleri, sayıları ve nerelerde bulunduklarından bahsedilmektedir. Abdal kavramının genel olarak, “birbirinin yerine geçenler, yerine başka birini tayin edip diledikleri yere gidenler, peygambere veya en üst mertebe dedikleri kutba vekil (bedel) olanlar” anlamında kullanıldığı görülmektedir. Ancak Arapçadaki bedel ve bedil kelimeleri, tasavvuf kaynaklarında abdalın başta gelen nitelikleri olarak kendilerine yüklenen “zühd, ubudiyet, inzivâ, riyâzet, velilik” anlamlarından hiçbirini ihtiva etmemektedir.⁴⁵ Abdalların sayıları hakkında ortak bir görüş yoktur. Sayılarını yediden yetmişe kadar yükseltenler vardır. Bu sayılardan herhangi birini tercih edenler olduğu gibi, abdalların sayısının dört evtâd, iki imam ve bir de kutub olmak üzere yedi olduğunu söyleyenler çoğunluktadır.⁴⁶

Abdallar, maddî varlıkları bakımından insanlar arasında bulunsalar da mânevî yönden sıradan insanların idrak edemeyeceği fonksiyonlara sahiptirler.⁴⁷ Hakîm et-Tirmizî'ye göre bunların abdal olarak isimlendirilmesinin iki sebebi vardır: Bunlardan birincisi, biri vefat ettiğinde sayının azalmaması için başkasının onun yerine getirilmesi (bedel kılınması); ikincisi ise amellerinden daha çok ahlâkının güzel olmasıdır.⁴⁸ Genel olarak tasavvuf eserlerinde abdalların vasıfları, az konuşmak, az yemek, en önemlisi güzel ahlaklı olmak şeklinde zikredilmiştir.⁴⁹

Ricâlû'l-gayb hiyerarşisi içinde hakkında en çok bilgi olan grup abdallardır. Yani ricâlû'l-gayb hakkında bilgi veren rivayetlerin neredeyse tümü abdalların sayıları, mekânları ahlak ve vasıflarını anlatan rivayetlerdir. Dolayısıyla abdallar hakkındaki rivayetler, ricâlû'l-gayb içerisinde yer alan diğer gruplar hakkında da önemli bir kaynak teşkil eder. Üveys el-Karânî (ö. 37/657) asrının abdal kullarından sayılmıştır. Aynı zamanda Hz. Peygamber'in soyundan olan Zeynelâbidîn'e (ö. 94/712) nispet edilen bir manzumede, kendisinin “Ey Abdallar” diye tevessül ettiği görülür. Hasan-ı Basrî (ö. 110/728), Muhammed b. Vâsi' (ö. 123/741) ve Mâlik b. Dînâr'ın (ö. 131/748) da abdallardan olduğu nakledilmektedir.⁵⁰

2. Rivayetlerin Sened Tenkidi

Daha önce de ifade ettiğimiz gibi, ricâlû'l-gayb hiyerarşisindeki rivayetlerin çoğu abdallarla ilgilidir. Bu bölümde abdallarla ilgili ulaşabildiğimiz tüm rivayetleri değil, başta hicrî ilk üç asır olmak üzere *Kütüb-i tis'a*'da yer alan rivayetler incelenecektir. Rivayetleri muhtevaları bakımından üç grupta ele alacağız. Birinci grupta “Şam ehline sövmeyin” mealindeki rivayetler,

⁴³ Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri*, 11-12; Uludağ, “Abdal”, 1/59-61.

⁴⁴ Cürçânî, *Kitâbu't-Ta'rîfât*, 62.

⁴⁵ Uludağ, “Abdal”, 1/59-60.

⁴⁶ İbnü'l-'Arabî, *el-Fütûhâtü'l-Mekkiyye*, 1/400-401.

⁴⁷ Uludağ, “Ricâlû'l-gayb”, 35/82.

⁴⁸ Ebû Abdillâh Muhammed b. 'Ali b. Hasen Hakîm Tirmizî, *Nevâdirü'l-usûl fî ma'rifeti ahlâkî'r-Resûl*, thk. 'Abdurrahmân Umeyre (Beyrut: Dâru'l-Cebel, 1992), 167.

⁴⁹ Osman Demir, *Ricâlû'l-Gayb Kavramı ve Kelâm İlmi Açısından Değerlendirilmesi* (İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 1999), 34.

⁵⁰ Ebû'l-Kâsım 'Ali b. el-Hasen b. Hibetillâh b. 'Abdillâh b. Hüseyin ed-Dimaşkî eş-Şâfi'î İbn 'Asâkir, *Târîhu Dimaşk*, thk. Muhibbüddin Ebû Saîd 'Ömer b. Garâme el-'Amravî (Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1995), 1/301-302.

ikinci grupta “Abdallar Şam’da bulunurlar” mealindeki rivayetler, üçüncü grupta ise “Abdallar İbrahim’in yol ve hali üzeredirler” mealindeki rivayetler incelenecektir.

2.1. Birinci Grup

Bu grupta Hz. Ali’nin halifelik döneminde, Irak bölgesinde iken, yanındaki bazı Iraklıların, kendisine Şam ehlini lanetleme istekleri üzerine onlara, “Şamlılara sövmeyin, çünkü orada abdallar vardır” şeklindeki rivayetleri senet ve metin açısından inceleyeceğiz. Bu rivayetler dört farklı tarikte gelmektedir. Şimdi bu tarikleri içerisinde yer aldıkları kaynaklar bakımından kronolojik olarak ele alalım.

2.1.1. ‘Abdürrezzâk es-San’ânî (ö. 211/826-827) Rivayeti

أَخْبَرَنَا عَبْدُ الرَّزَّاقِ، عَنْ مَعْمَرٍ، عَنْ الزُّهْرِيِّ، عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ صَفْوَانَ، قَالَ: قَالَ رَجُلٌ يَوْمَ صِفِّينَ: اللَّهُمَّ الْعَنْ أَهْلَ الشَّامِ، قَالَ: فَقَالَ عَلِيٌّ: «لَا تَسُبَّ أَهْلَ الشَّامِ جَمًّا غَفِيرًا، فَإِنَّ بِهَا الْأَبْدَالَ، فَإِنَّ بِهَا الْأَبْدَالَ»

‘Abdürrezzâk ← Ma’mer ← Zührî ← ‘Abdullâh b. Safvân ← ‘Ali:

‘Abdullâh b. Safvân anlatıyor: Sıffin günü bir adam “Allah Şamlılara lanet etsin” dedi. Bunun üzerine Hz. Ali şöyle buyurdu: Şamlılara sövme (lanet okuma). Onlar kalabalık bir topluluktur ve içlerinde abdallar vardır, içlerinde abdallar vardır, içlerinde abdallar vardır.⁵¹

Râvilerin Cerh ve Ta’dil Değerlendirmeleri: Burada, Kur’an-ı-Kerim’in “insanlık için ortaya çıkarılmış en hayırlı ümmet”⁵² olarak tanıttığı ve sünî hadis usulcileri tarafından ortaya konan “bütün sahâbîlerin âdil olduğu” prensibinden hareketle, rivayetlerin sahâbî ravisi tenkide tabi tutulmaksızın kısaca tanıtmakla yetinilecektir. Diğer râviler ise mümkün olduğu kadar ricâl, tabakât, cerh ve ta’dil eserleri üzerinden tenkide konu edilecektir. İsnatta bir kopukluk olup olmadığının tespiti için meşhur bazı hocaları ve talebeleri zikredilecektir. Birden fazla mânası olan ve çok kullanılanları hariç cerh ve ta’dil lafızları orijinal haliyle verilecektir. Daha sonra münekkât ve muhaddislerin raviler hakkındaki kanaatleri tablo halinde verilecektir. Bu kanaatlerden hareketle ilgili rivayetin mevzuat kitaplarına da müracaat etmek suretiyle sıhhat durumunun ortaya konulacağı kısa bir değerlendirme yapılacaktır.

‘Ali b. Ebî Tâlib (ö. 40/661): Tam adı, Ebû’l-Hasen ‘Ali b. Ebî Tâlib el-Kureşî el-Hâşimî’dir.⁵³ Birçok künyesi vardır, onlardan en yaygın olanları Ebû’l-Hasan⁵⁴ ve Ebû Turâb’tır.⁵⁵ Babası Hz. Peygamber’in amcası Ebû Tâlib,⁵⁶ annesi de Fâtıma bnt. Esed b. Hâşim el-Hâşimî’dir.⁵⁷ Hicretin kırkinci yılı Ramazan ayında, cuma günü⁵⁸ şehit edilmiştir.⁵⁹ Hz. Ali, Rasûlullah’ın (s.a.v.) yanı sıra

⁵¹ Ebû Bekr ‘Abdürrezzâk b. Hemâm b. Nâfi’Abdürrezzâk, *el-Musannef*, thk. Habîburrahman el-A’zamî (Beyrut: el-Mektebetü’l-İslâmiyye, 1983), 11/249.

⁵² Âl-i İmrân 3/110.

⁵³ Ebû ‘Abdullâh Muhammed b. İsmâ’il b. İbrâhîm el-Cu’fî Buhârî, *Kitâbü’t-Târihi’l-kebîr*, thk. Heyet (Haydarâbâd: Dâiratü’l-Me’ârifî’l-Osmâniyye, 1941), 6/259.

⁵⁴ Ebû ‘Abdullâh Muhammed b. Sa’d b. Menî’ el-Kâtib el-Hâşimî el-Basrî el-Bağdâdî İbn Sa’d, *et-Tabakâtü’l-kübrâ*, thk. Muhammed ‘Abdûlbekir el-Bekrî (Beyrut: Dâru Sâdir, 1985), 19.

⁵⁵ Ebû’l-Fadl Şihâbüddîn Ahmed b. ‘Ali b. Muhammed el-‘Askalânî İbn Hacer, *Tehzîbü’t-Tehzîb* (Beyrut-Lübnan: Dâru Sâdir, 1968), 7/334.

⁵⁶ Ebû’l-Fadl Şihâbüddîn Ahmed b. ‘Ali b. Muhammed el-‘Askalânî İbn Hacer, *Tahrîru Takrîbü’t-Tehzîb*, ed. Şuayb el-Arnâvut-Beşşâr ‘Avvâd Ma’rûf (Beyrut: Müessesetü’r-Risâle, 1997), 46.

⁵⁷ Ebû’l-Haccâc Cemâlüddîn Yûsuf b. ‘Abdirrahmân b. Yûsuf Mizzî, *Tehzîbü’l-Kemâl fi esmâ’i’r-ricâl*, thk. Beşşâr ‘Avvâd Ma’rûf (Beyrut: Müessesetü’r-Risâle, 1983), 20/472-473. Hz. Ali hakkında ayrıca bk. İbn Sa’d, *et-Tabakât*, 3/21; Buhârî, *Kitâbü’t-Târihi’l-kebîr*, 6/259; İbn Hacer, *Tahrîru Takrîbü’t-Tehzîb*, 3/46.

⁵⁸ Mizzî, *Tehzîbü’l-Kemâl*, 20/488.

⁵⁹ İbn Hacer, *Tahrîru Takrîbü’t-Tehzîb*, 3/46.

H. Ebû Bekir, H. Ömer ve H. Fâtîma⁶⁰ gibi sahâbîlerden rivayetlerde bulunmuştur.⁶¹ Kendisinden İbrahim b. Abdillâh, İbrahim b. Yezîd, Esîd b. Safvân, Câbir b. Abdillâh hadis rivayet etmiştir.⁶² Bizim tespitimize göre bu isnatta yer alan ‘Abdullâh b. Safvân kendisinden rivayette bulunmamıştır. H. Ali’nin *Kütüb-i Sitte*’de tekrarsız 186, tekrarlarıyla birlikte 547 rivayeti mevcuttur.⁶³

‘Abdullâh b. Safvân (ö. 73/692): Ebû Safvân ‘Abdullâh b. Safvân b. Ümeyye b. Halef el-Cumahî el-Kureşî,⁶⁴ el-Mekkî.⁶⁵ Künyesi, Ebû Safvân’dır.⁶⁶ Babası Kureys’in önderlerindendir.⁶⁷ ‘Abdullâh b. Safvân, H. Peygamber hayatta iken doğduğu halde yaşı küçük olduğu için sahâbîlik mertebesine ulaşamamıştır. ‘Abdullâh b. Zübeyr, halife iken kendisine danışmanlık yaparak onu desteklemiş, ancak Haccâc hilâfete gelince, onun tarafından kendisine verilen görevi kabul etmeyerek İbnü’z-Zübeyr ve birçok taraftarıyla birlikte ‘Abdullâh b. Safvân’ın da başı kesilmiştir.⁶⁸ Hatta onları, taraftarlarının gözünde küçümseme amacıyla⁶⁹ başlarını kesip bir top gibi tekmelemişlerdir.⁷⁰

Hocaları: ‘Abdullâh b. Safvân, en fazla Hafsa bnt. Ömer (r. a),⁷¹ Ömer (r. a),⁷² Safiyye bnt. Yahyâ (r. a),⁷³ Âişe (r. anhâ),⁷⁴ ‘Abdullâh b. Ömer (r. a), ‘Abdullâh b. ‘Abbâs (r. a)⁷⁵, Ebü’d-Derdâ⁷⁶ ve Safvân b. Ümeyye’dan⁷⁷ rivayette bulunmuştur.

⁶⁰ İbn Hacer, *Tehzîbü’t-Tehzîb*, 3/334.

⁶¹ Mizzî, *Tehzîbü’l-Kemâl*, 20/473.

⁶² Mizzî, *Tehzîbü’l-Kemâl*, 20/473.

⁶³ Ramazan Kuyucu, *H. Ali’nin Hadis Rivayetindeki Yeri (Kütüb-i Sitte Özelinde)* (Elazığ: Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2019).

⁶⁴ Mizzî, *Tehzîbü’l-Kemâl*, 15/125.

⁶⁵ Buhârî, *Kitâbü’t-Târîhi’l-Kebîr*, 5/118.

⁶⁶ İbn Hacer, *Tehzîbü’t-Tehzîb*, 5/265 (No: 455).

⁶⁷ İbn Hacer, *Takrîbü’t-Tehzîb*, thk. Muhammed ‘Avvâme (Dimaşk: Dâru’r-Rüşeyd, 1986), 308 (No: 3394).

⁶⁸ Ebü’l-Hasen İzzüddîn ‘Ali b. Muhammed b. Muhammed eş-Şeybânî el-Cezerî İbnü’l-Esir, *Üsdü’l-ğâbe fî ma’rifeti’s-sahâbe*, thk. Muhammed İbrahim el-Bennâ vd. (Kahire: y.y., 1970), 3/279 (No: 3016).

⁶⁹ İbnü’l-Esir, *Üsdü’l-ğâbe*, 3/279 (No: 3016).

⁷⁰ Ebü ‘Ömer Cemâlüddîn Yûsuf b. ‘Abdillâh b. Muhammed İbn ‘Abdülberr Nemerî, *el-İstî‘âb fî ma’rifeti’l-ashâb*, thk. ‘Ali Muhammed el-Becâvî (Beyrut: Dâru’l-Cil, 1413), 3/928 (No: 1577).

⁷¹ Ebü Hâtim Muhammed b. Hibbân b. Ahmed el-Büstî İbn Hibbân, *es-Sikât*, thk. es-Seyyid Şerafeddin Ahmed (Haydarâbâd: Dâru’l-Fikr, 1975), 5/33 (No: 3707).

⁷² Buhârî, *et-Târîhu’l-kebir* (Beyrut: Dâru’l-Fikr, ts.), 5/345 (No: 1091); İbn Sa’d, *et-Tabakât*, 6/17 (No: 1538).

⁷³ Mizzî, *Tehzîbü’l-Kemâl*, 27/523.

⁷⁴ İbn Hibbân, *es-Sikât*, 5/268 (No: 4775).

⁷⁵ Mizzî, *Tehzîbü’l-Kemâl*, 17/185.

⁷⁶ Ebü Muhammed ‘Abdurrahmân b. Muhammed b. İdrîs er-Râzî İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve’t-ta’dîl*, thk. ‘Abdurrahmân b. Yahyâ el-Muallimî el-Yemânî (Beyrut: Dâru İhyâit-Turâsî’l-‘Arabî, 1952), 4/421.

⁷⁷ İbn Hibbân, *es-Sikât*, 4/41 No: 1744.

Talebeleri: 'Abdullâh b. Safvân'dan rivayet eden talebelerinin bazıları şunlardır: İbn Şihâb ez-Zührî,⁷⁸ Mücâhid b. Cebr, 'Amr b. Dînâr,⁷⁹ Sâlim b. Ebû'l-Ca'd,⁸⁰ Yusuf b. Mâhek, Ebû Zübeyr el-Mekkî.⁸¹

Hakkında Söylenenler

Mücâhid b. Cebr, (ö. 103/721) "Dürüst ve ince gönüllü"⁸² bir kimse olduğunu ifade etmektedir.

İbn Sa'd, (ö. 230/845)⁸³ ve İbn Halfûn el-Ezdî (ö. 636/1239),⁸⁴ Mekke'nin önde gelen tâbiinin'den olup *sikadır* derlerken, Zübeyr b. Bekkâr (ö. 256/870) "Kureyş'in önde gelenlerinden olduğunu" söylemiştir.⁸⁵

İbn Hibbân (ö. 354/965) "Sahâbîdir"⁸⁶ derken, Mizzî (ö. 742/1341)⁸⁷ ve İbn Hacer (ö. 852/1449)⁸⁸ sadece "Resulullah (s.a.v.) döneminde yaşamıştır" diyerek adeta sahâbî olmadığına vurgu yapmak istemişlerdir.

Görüldüğü gibi alimlerin Safvân'ın, tâbiî olduğu yönündeki kanaatleri ağır basmaktadır ve hakkındaki düşünceleri ise olumludur.

Zührî (ö. 124/742): Ebû Bekr Muhammed⁸⁹ b. Müslim b. Ubeydillâh İbn Şihâb ez-Zührî⁹⁰ el-Kureşî el-Medenî.⁹¹ Muhammed b. Şihâb ez-Zührî ismiyle meşhur olmuştur. Lakabı İbn Şihâb'tır.⁹² Tâbiinden olup, hadisleri Emevî Halifesi 'Ömer b. 'Abdülâzîz'in emriyle resmen ilk tedvin eden âlimdir.⁹³ Zührî seksen günde Kur'an-ı Kerim'in tamamını ezberlemiştir.⁹⁴ Uzun zaman kendisinin yanında kalan üstadı Sa'îd b. Müseyyeb onun hakkında "yerine senin gibisini bırakan kimse ölmüş sayılmaz" demiştir.⁹⁵

⁷⁸ Ebû 'Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. 'Osmân Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, thk. Şu'ayb el-Arnâvut (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1405/1985), 2/563; İbn Hacer, *et-Temyîz fî telhîsi tahrîci ehâdisi Şerhi'l-Vecîz*, thk. Muhammed es-Sânî b. 'Ömer b. Mûsâ (Kâhire: Dâru Edvâi's-Selef, 1428/2007), 6/2770 (No: 5855); Ebû'l-Fadl Muhammed b. Tâhir b. 'Ali b. Ahmed el-Makdisî İbnü'l-Kayserânî, *Etrâfu'l-garâib ve'l-efrâd min hadîsi Resûlillah*, thk. Mahmûd Muhammed Nassâr-es-Seyyid Yûsuf (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1419/1998), 4/280; Ebu'l-Haccâc Yûsuf b. 'Abdurrahmân b. Yûsuf el-Kelbî Cemâlüddîn Mizzî, *Tuhfetü'l-esrâf bi ma'rifeti'l-etrâf*, thk. Abdüssamed Şerefeddîn (Bombay: Dâru'l-Kayyime, 1403/1983), 4/187 (No: 4943).

⁷⁹ Ebû 'Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. 'Osmân Zehebî, *el-Kâşif fî ma'rifeti men lehû Rivâyetün fî'l-Kütübî's-Sitte*, thk. Muhammed 'Avvâme (Cidde: Dâru'l-Kible, 1992), 2/82 (No: 4182); İbn Ebî Hâtîm, *el-Cerh ve't-ta'dîl* (Haydarâbâd; Beyrut: Dâru lhyâi't-Turâsî'l-'Arabî, 1371/1952), 6/242 (No: 1346); Ebû Muhammed Mahmûd b. Ahmed Bedrûddîn 'Aynî, *Meğânî'l-ahyâr fî şerhi esâmî'r-ricâl me'âni'l-âsâr*, thk. Muhammed Hasan Muhammed Hasen İsmâîl (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1427/2006), 2/59 (No: 1080); 'Ali b. Muhammed b. 'Abdumelik el-Kitâmî el-Himyerî el-Fâsî Ebu'l-Hasan İbnü'l-Kattân Fâsî, *Beyânü'l-vehm ve'l-ihâm fî Kitâbi'l-Ahkâm*, thk. el-Hüseyn Âyet Sa'îd (Riyad: Dâru Taybe, 1418/1997), 5/63; İbn Hacer, *el-Metâlibü'l-âliye bi zevâ'idî'l-mesânidi's-semâniye* (Suudi Arabistan: Dâru'l-Âsime, 1419/1998), 9/159.

⁸⁰ Ebû'l-Hasen 'Ali b. 'Ömer b. Ahmed Dârekutnî, *el-İlelû'l-vârîde fî'l-ehâdisi'n-nübüvve*, thk. Mahfûzû'r-Rahmân Zeynullâh es-Selefi, Muhammed b. Sâlih ed-Debbâsî (Riyad: Dâru Taybe, 1405/1985), 15/197 (No: 3943).

⁸¹ 'Aynî, *Meğânî'l-ahyâr*, 2/59.

⁸² Ebû'l-Fadl Şihâbüddîn Ahmed b. 'Ali b. Muhammed el-'Askalânî İbn Hacer, *el-İsâbe fî temyîzi's-sahâbe*, thk. Âdil Ahmed 'Abdülmecvûd, 'Ali Muhammed Mu'avvad (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1415/1994), 8/19 (No: 6208).

⁸³ İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, 2/359.

⁸⁴ Ebû 'Abdullâh Moğultay b. Kılıç Bekcerî, *İkmâlû Tehzîbi'l-Kemâl fî Esmâ'r-Ricâl*, thk. Ebû 'Abdurrahmân 'Âdil b. Muhammed-Ebû Muhammed Üsâme b. İbrâhîm (Kâhire: el-Fârûku'l-Hadîse, 1422/2001), 7/410 (No: 3000).

⁸⁵ Ebû 'Abdullâh ez-Zübeyr b. Bekkâr Kureşî, *el-Ahbârû'l-muvaffakiyyât*, thk. Sâmi Mekkî el-'Ânî (Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1416/1995), 53 (No: 76).

⁸⁶ İbn Hibbân, *es-Sikât*, 3/231 (No: 744).

⁸⁷ Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, 15/125 (No: 3343).

⁸⁸ Ebû'l-Fadl Şihâbüddîn Ahmed b. 'Ali b. Muhammed el-'Askalânî İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb* (Hindistan: Dâiratü'l-Me'ârifî'l-'Osmâniyye, 1326/1908), 2/359.

⁸⁹ İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, 9/445 (No: 623).

⁹⁰ Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, 26/419-420 (No: 5606).

⁹¹ Ebû Bekr Ahmed b. 'Ali b. Muhammed b. İbrâhîm b. Mencûyeh, *Ricâlû Sahîhi Müslim*, thk. 'Abdullâh el-Leysî (Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, 1986), 2/205 (No: 1510).

⁹² İbn Hibbân, *es-Sikât*, 5/349 (No: 5162).

⁹³ Halit Özkan, "Zührî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2013), 44/544-549.

⁹⁴ Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, 7/332.

⁹⁵ Ebû 'Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. 'Osmân Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, 7/337.

Hocaları: Zührî'nin en çok rivayette bulunduğu hocalarını şu şekilde sıralayabiliriz: 'Abdullâh b. Safvân,⁹⁶ 'Urve b. Yezîd,⁹⁷ Sa'îd b. Müseyyeb,⁹⁸ Sâlim b. 'Abdullâh⁹⁹ ve Ebû Seleme b. 'Abdurrahmân.¹⁰⁰

Talebeleri: Zührî'den rivayette bulunan râvilerin rivayet bakımından çoktan aza doğru sıralaması şu şekildedir: Ma'mer b. Râşid,¹⁰¹ Yunus b. Yezîd b. Ebi'n-Necûd,¹⁰² Süfyân b. 'Uyeyne, Mâlik b. Enes, 'Ukayl b. Hâlid ve Şu'ayb b. Ebî Hamza.¹⁰³

Hakkında Söylenenler

Hadise ve sünnete önemli hizmetleri olmuş, tabîinin önemli simalarından Zührî hakkında hemen bütün alimler övgü dolu sözler söylemişlerdir. Biz burada onlardan birkaçına işaret edip diğerlerine atıf yapmakla yetineceğiz.

Ma'mer b. Râşid (ö. 153/770): "Zührî gibi alanında (hadise) hâkim kimseyi görmedim";¹⁰⁴ "Zührî'den daha güzel hadis rivayet edenini görmedim."¹⁰⁵

Süfyân b. 'Uyeyne (ö. 198/814): "Zührî, dönemindeki âlimlerden daha bilgindi."¹⁰⁶

Yahyâ b. Sa'îd el-Kattân (ö. 198/813): "Hafızdı ezberlediğini unutmazdı."¹⁰⁷

Yahyâ b. Ma'in (ö. 233/848): "İnsanların en güveniliridir."¹⁰⁸

Ebû Hâtim er-Râzî (ö. 277/890),¹⁰⁹ İbn Hibbân,¹¹⁰ Zehebî (ö. 748/1348)¹¹¹ ve İbn Hacer¹¹² Zührî'den sitayişle bahseden diğer alimlerden bazılarıdır.

Ma'mer (ö. 95-153/714-770): Tam adı, Ebû 'Urve Ma'mer b. Râşid el-Basrî¹¹³ es-San'ânî¹¹⁴ eş-Şâfi'î'dir.¹¹⁵ Künyesi Ebû 'Urve'dir. Etbâu't-tâbiinden olup, Yemen'de ikamet etmiş.¹¹⁶ Daha sonra on dört yaşından itibaren Katâde b. Di'âme ve İbn Şihâb ez-Zührî'den uzun zaman ilim tahsil

⁹⁶ İbn Hacer, *et-Temyiz fî telhîsi tahrîci ehâdisi şerhi'l-Vecîz*, 6/2770 (No: 5855); Ebû Bekr Ahmed b. 'Ali b. Sâbit el-Bağdâdî Hatîb Bağdâdî, *Muvaddahu evhâmî'l-cem' ve't-tefrik*, thk. 'Abdulmu'ti 'Emîn Kal'acî (Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, 1407/1986), 2/121; İbn Hacer, *el-Metâlibü'l-âliye*, 9/88.

⁹⁷ Ebû 'Abdullâh Muhammed b. Sa'd b. Menî' İbn Sa'd, *et-Tabakâtü'l-Kübrâ*, thk. Muhammed 'Abdülkâdir 'Atâ (Beyrut: Dâru Sâdr, 1410), 1/87; Buhârî, *et-Târihu'l-kebir*, 5/54.

⁹⁸ İbn Sa'd, *et-Tabakâtü'l-Kübrâ*, 1410, 1/98; Dârekutnî, *el-İlelû'l-vâride fî'l-ehâdisi'n-nübüvve*, 7/284.

⁹⁹ Ebû Bekr Ahmed b. 'Ali b. Sâbit el-Bağdâdî Hatîb Bağdâdî, *Târihu Bağdâd*, thk. Beşşâr 'Avvâd Ma'rûf (Beyrut: Dâru'l-Ğarbi'l-İslâmî, 1422/2002), 3/481 (No: 1014); Mizzî, *Tehzibü'l-Kemâl*, 10/65.

¹⁰⁰ İbn Sa'd, *et-Tabakâtü'l-Kübrâ*, 1410, 1/87; Mizzî, *Tehzibü'l-Kemâl*, 17259.

¹⁰¹ İbn Sa'd, *et-Tabakâtü'l-Kübrâ*, 1410, 1/98; Hatîb Bağdâdî, *Târihu Bağdâd*, 7/643 (No: 3531); Mizzî, *Tehzibü'l-Kemâl*, 31/222; Ebû 'Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. 'Osmân Zehebî, *Tezkiretü'l-Huffâz* (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1419/1998), 1/142.

¹⁰² Mizzî, *Tehzibü'l-Kemâl*, 3/477; Zehebî, *Tezkiretü'l-Huffâz*, 1/85; a.mlf., *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, 8/380.

¹⁰³ İbn Hacer, *Tehzibü't-Tehzib*, 3/271; a.mlf., *Takribü't-Tehzib*, 267.

¹⁰⁴ İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dil*, 8/73-74 (No: 318).

¹⁰⁵ İbn Hacer, *Tehzibü't-Tehzib*, 9/449.

¹⁰⁶ Süfyân b. 'Uyeyne b. Meymûn Süfyân b. 'Uyeyne, *Cüz'ü Hadîsi Süfyân b. 'Uyeyne*, thk. Mes'ad b. 'Abdülhamîd es-Sa'denî (Tanta, Dâru's-Sahâbe li't-Türâs 1412/1992), 7; Hatîb Bağdâdî, *Târihu Bağdâd*, 10/244, (No: 4717).

¹⁰⁷ İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dil*, 8/73.

¹⁰⁸ Ebû Zekeriyâ Yahyâ b. Ma'in Yahyâ b. Ma'in, *Târihu İbn Ma'in-Rivâyetü İbn Muhriz*, thk. Muhammed Kâmil el-Kassâr (Dimaşk: Mu'cemü'l-Lüğati'l-'Arabiyye, 1405/1985), 1/120.

¹⁰⁹ İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dil*, 8/73.

¹¹⁰ İbn Hibbân, *es-Sikât*, 5/349; İbn Mencûyeh, *Ricâlü Sahîhi Müslim*, 2/205.

¹¹¹ İbn Hacer, *Tehzibü't-Tehzib*, 9/395.

¹¹² İbn Hacer, *Takribü't-Tehzib*, 896.

¹¹³ Buhârî, *et-Târihu'l-Kebîr*, 7/379 (No: 1631).

¹¹⁴ İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dil*, 8/255-256.

¹¹⁵ Ebû Ahmed 'Abdullâh b. 'Adî b. Abdillâh el-Cürcânî İbn 'Adî, *el-Kâmil fî du'afâi'r-ricâl*, thk. Âdil Ahmed Abdülmecûd-'Ali Muhammed Mu'avvad (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1418/1997), 1/23.

¹¹⁶ Mizzî, *Tehzibü'l-Kemâl*, 28/303-304 (No: 6104); Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, 7/6 (No: 1).

etmiştir.¹¹⁷ Ma'mer b. Râşid'in günümüze ulaşan, türünün en eski kitabı olan *el-Câmi*'nin musannifidir. Ma'mer hicrî 154'te Ramazan ayında vefât etmiştir.¹¹⁸

Hocaları: Ma'mer b. Râşid'in kendisinden en çok rivayette bulunduğu bazı hocaları şunlardır: Zührî,¹¹⁹ Katâde b. Dî'âme, Eyyûb b. Ebî Temîme,¹²⁰ Humâme b. Ma'în, Yahyâ b. Ebî Kesîr¹²¹ ve Hişâm b. 'Urve.¹²²

Talebeleri: 'Abdürrezzâk b. Hemmâm,¹²³ 'Abdullâh b. Mübârek, Hişâm b. Yûsuf¹²⁴ ve Süfyân b. 'Uyeyne,¹²⁵ Ma'mer b. Râşid'den rivayette bulunan talebelerinden bazılarıdır.

Hakkında Söylenenler

Yahyâ b. Ma'în: Hocası Zührî'nin hadisleri konusunda Ma'mer'in İbn 'Uyeyne'den daha "*sebt*" olduğunu söylemiştir.¹²⁶

Şâfi'î (ö. 204/820): "Rivayetleri güvenilirdir."¹²⁷

Ahmed b. Hanbel (ö. 241/855): "Döneminde en çok ilim talep eden şahıslardandı."¹²⁸

'İclî (ö. 261/875): "Sika, sâlihtir."¹²⁹

Ebû Hâtim er-Râzî: "Sâlihu'l-hadîstir."¹³⁰

İbn Hibbân: "Fakîh, hâfız ve dindardır."¹³¹

Zehebî: "İmam, hâfız ve şeyhü'l-İslâmdır."¹³²

İbn Hacer: "Sika, sebt, fâzıldır."¹³³

Sonuç olarak, yukarıda bir kısmını verdiğimiz cerh ve ta'dîl âlimlerinin neredeyse tümü Ma'mer'i tevsîk etmişlerdir.

¹¹⁷ Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, 7/10.

¹¹⁸ İbn 'Adî, *el-Kâmil*, 1/23; Ebû'l-Fidâ' İsmâîl b. 'Ömer b. Kesîr ed-Dimaşkî İbn Kesîr, *et-Tekmil fi'l-cerh ve't-ta'dîl ve ma'rifeti's-sikât ve'd-du'afâ' ve'l-mecâhil* (Yemen: Merkezü'n-Nu'mân, 1432/2011), 1/114 (No: 120).

¹¹⁹ İbn Sa'd, *et-Tabakât*, 1/98; Hatîb Bağdâdî, *Târihu Bağdâd*, 7/643 (No: 3531); Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, 31/222; Zehebî, *Tezkiretü'l-huffâz*, 1/42.

¹²⁰ İbn Hacer, *Muvâfakatu'l-hubri'l-haber fi tahrîci ehâdisi'l-muhtasar*, thk. Hamdî b. 'Abdulmecîd es-Selefi-Subhî b. Câsim es-Sâmerrâ'î (Riyad: Mektebetü'r-Rüşd, 1414/1993), 2/134.

¹²¹ Ebû'l-Hasen 'Alî b. 'Ömer b. Ahmed Dârekutnî, *el-'İlelü'l-vâride*, 14/98.

¹²² Hatîb Bağdâdî, *Târihu Bağdâd*, 7/643 (No: 3531).

¹²³ Ebû 'Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. 'Osmân Zehebî, *Mizânü'l-i'tidâl fi nakdi'r-ricâl*, thk. 'Alî Muhammed el-Becâvî (Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, 1382/1962), 2/609; Mizzî, *Tuhfetü'l-eşraf*, 1/54 (No: 109).

¹²⁴ Dârekutnî, *el-'İlelü'l-vâride*, 2/213.

¹²⁵ Hatîb Bağdâdî, *Târihu Bağdâd*, 3/5/466.

¹²⁶ İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, 8/256 (No: 1165); 'Aynî, *Meğâni'l-ahyâr*, 5/68.

¹²⁷ Ebû 'Abdillâh Muhammed b. İdrîs b. 'Abbâs Şâfi'î, *el-Ümm* (Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, 1410/1990), 1/54; a.mlf., *er-Risâle*, thk. Ahmed Muhammed Şâkir (Mısır: Mektebetü'l-Halebî, 1358/1939), 1/302; a.mlf., *el-Müsne'd* (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1951), 1/14 (No: 11).

¹²⁸ Ebû 'Abdillâh Ahmed b. Muhammed b. Hanbel Şeybânî, *el-Câmi' li-'ulûmi'l-imâm Ahmed-er-Ricâl*, thk. Hâlid er-Rabât-Seyyid 'İzzet 'İyd (Feyyûm: Dâru'l-Felâh, 1430/2009), 19/193; Zehebî, *el-Kâşif*, 4/321; İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, 4/125.

¹²⁹ Ebû'l-Hasan Ahmed b. Abdillâh b. Sâlih 'İclî, *Ma'rifetü's-sikât min ricâli ehli'l-'ilm ve'l-hadîs ve mine'd-du'afâ ve zikru mezâhibihim ve ahhâbihim*, thk. 'Abdül-'Alîm Abdül-'Azîm el-Bestevî (Medîne: Matba'atü'l-Medenî, 1405/1985), 2/290 (No: 1766).

¹³⁰ İbn Kesîr, *et-Tekmil fi'l-cerh ve't-ta'dîl*, 1/114.

¹³¹ İbn Hibbân, *es-Sikât*, 7/484; Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, 28/303; İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, 4/125.

¹³² Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, 7/5 (No: 1).

¹³³ İbn Hacer, *Takribü't-Tehzîb*, 541 (No: 6809).

‘Abdürrezzâk (ö. 211/826-27): Ebû Bekr ‘Abdürrezzâk b. Hemmâm b. Nâfi’ es-San‘ânî¹³⁴ el-Himyerî el-Yemânî.¹³⁵ Künyesi Ebî Bekir’dir.¹³⁶ Şam, Hicaz ve Irak bölgelerine yaptığı seyahatlerinde Süfyân es-Sevrî, Süfyân b. ‘Uyeyne, Mâlik b. Enes ve devrinin büyük âlimlerinden ilim tahsil etmiştir.¹³⁷ Ma‘mer b. Râşid’den uzun süre hadis ilmi alan ‘Abdürrezzâk, on yedi bin hadis ezberlemiştir. ‘Abdürrezzâk’ın en meşhur eseri *el-Musannef fi’l-hadîs*’tir.¹³⁸

Hocaları: ‘Abdürrezzâk es-San‘ânî’nin rivayette bulunduğu hocalarından bazıları Ma‘mer b. Râşid,¹³⁹ İbn Cüreyc,¹⁴⁰ Süfyân es-Sevrî,¹⁴¹ Süfyân b. ‘Uyeyne, İsrâil b. Yûnus, İbrahim b. Muhammed’dir.¹⁴²

Talebeleri: ‘Abdürrezzâk es-San‘ânî’den rivayette bulunan bazı öğrencileri: Ahmed b. Sâlih, Mu‘temir b. Süleymân¹⁴³ ve Ahmed b. Hanbel’dir.¹⁴⁴ ‘Abdürrezzâk’tan Buhârî 110,¹⁴⁵ Müslim ise 409 hadis tahrîc etmiştir.¹⁴⁶

Hakkında Söylenenler

Yahyâ b. Ma‘în,¹⁴⁷ Ya‘kûb b. Şeybe (ö. 262/875):¹⁴⁸ “Sikadır.”

Ahmed b. Hanbel onun hakkında “Sâlihü’l-hadîstir”¹⁴⁹ demiştir. Kendisine ‘Abdürrezzâk’ın Şîliği hakkında sorulduğunda, “Ben ondan Şîliğe delâlet edecek bir şey işitmedim” cevabını vermiştir.¹⁵⁰

Buhârî (ö. 256/870): “Şeyhayn onun rivâyetlerini hüccet saymıştır.”¹⁵¹

‘İclî ve İbn Hibbân: “Sikadır.”¹⁵²

Ebû Zûr’a er-Râzî: “Hadisleri güvenilir olan tek kişidir.”¹⁵³

Zehebî ve İbn Hacer, “Hâfizu’l-kebîr, sika, sebt, Şîi ravilerin içinden en sağlamı gibi lafızlarla tevsik etmişlerdir.”¹⁵⁴ Ömrünün sonunda gözlerini kaybettiği ve geçirdiği başka rahatsızlığından dolayı hıfzında ihtilat meydana geldiği zikredilir.¹⁵⁵

¹³⁴ İbn ‘Asâkir, *Târîhu Dimaşk*, 36/160 (No: 4039).

¹³⁵ ‘Ömer Rıza Kehhâle, *Mu‘cemü’l-müellifîn* (Dimaşk: Müessesetü’r-Risâle, 1376/1956), 5/219.

¹³⁶ İbn Sa’d, *et-Tabakât*, 5/548.

¹³⁷ Zehebî, *Mizânü’l-i’tidâl*, 2/609.

¹³⁸ Ebû ‘Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. ‘Osmân Zehebî, *Mizânü’l-i’tidâl fi nakdi’r-ricâl ve yelihi zeylû Mizânî’l-İ’tidâl*, thk. ‘Ali Muhammed Muavvad-Âdil Ahmed Abdülmevcûd (Beyrut: Dâru’l-Kütübî’l-İlmiyye, 1995), 3/355; İbn Hacer, *Tehzîbü’t-Tehzîb*, 6/310.

¹³⁹ Mizzî, *Tehzîbü’l-Kemâl*, 31/222; Zehebî, *Mizânü’l-i’tidâl*, 2/609.

¹⁴⁰ Zehebî, *el-Kâşif*, 1/651.

¹⁴¹ Mizzî, *Tehzîbü’l-Kemâl*, 12/118; Zehebî, *Siyeru a’lâmi’n-nübelâ*, 1427/2006, 7/18.

¹⁴² Mizzî, *Tehzîbü’l-Kemâl*, 33/107.

¹⁴³ İbn Hacer, *Tehzîbü’t-Tehzîb*, 6/278.

¹⁴⁴ Zehebî, *Siyeru a’lâmi’n-nübelâ*, 9/574.

¹⁴⁵ Kehhâle, *Mu‘cemü’l-müellifîn*, 5/219.

¹⁴⁶ Ali Akyüz, “‘Abdürrezzâk es-San‘ânî”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1988), 1/99-111.

¹⁴⁷ İbn ‘Adî, *el-Kâmil*, 5/311.

¹⁴⁸ Mizzî, *Tehzîbü’l-Kemâl*, 18/52; İbn Hacer, *Tehzîbü’t-Tehzîb*, 2/572.

¹⁴⁹ Ahmed b. Hanbel, *el-Câmi*, 19/379 (No: 2775).

¹⁵⁰ Ebû Abdillâh Ahmed b. Muhammed b. Hanbel eş-Şeybânî el-Mervezî Ahmed b. Hanbel, *Kitâbü’l-İlâle ve ma’rifeti’r-ricâl* (Beyrut-Riyad: Dâru’l-Hânî, 2001), 2/59.

¹⁵¹ Ebu’l-Berakât Berakât b. Ahmed b. Muhammed el-Hatib İbnü’l-Keyyâl, *el-Kevâkibu’n-neyyirât fi ma’rifeti mine’r-ruvâtî’s-sikât*, thk. ‘Abdülkayyûm ‘Abdu Rabbinnabî (Beyrut: Dâru’l-Me’ mûn, 1401/1981), 1/266.

¹⁵² ‘İclî, *Ma’rifetü’s-Sikât*, 2/93 (No: 1097); İbn Hibbân, *es-Sikât*, 8/412.

¹⁵³ İbnü’l-Keyyâl, *el-Kevâkibu’n-neyyirât*, 1/266; İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve’t-ta’dîl*, 6/38.

¹⁵⁴ Zehebî, *Siyeru a’lâmi’n-nübelâ*, 9/563; İbn Hacer, *Takrîbü’t-Tehzîb*, 354 (No: 4064).

¹⁵⁵ Zehebî, *el-Kâşif*, 1/601 (No: 3362).

'Abdürrezzâk'ı tevsik edenler olduğu gibi "kızb" ile itham eden âlimler de olmuştur. Örneğin 'Ukaylî (ö. 322), *Kitâbü'd-du'âfa* isimli eserinde 'Abbâs b. Abdülazîm el-Anberî'nin "Allah'a kasem ederim ki, hiç şüphesiz 'Abdürrezzâk yalancıdır." dediğini aktarmaktadır. Bunun üzerine Zehebî, 'Abdürrezzâk'a yöneltilen bu ithamı kimsenin ciddiye almadığını, tam tersine 'Abbâs yemininde sadık değildir." diyerek kendisini itham etmiştir.¹⁵⁶ 'Abdürrezzâk'a yöneltilen bu ağır itham üzerine Yahyâ b. Ma'în "'Abdürrezzâk, İslam'dan irtidat etmiş olsa bile, biz onun hadislerini alırdık." şeklinde sözüyle 'Abdürrezzâk'ın ne kadar güvenilir biri olduğunu zikretmek istemiştir.¹⁵⁷

Kanaatimizce, 'Abbâs b. 'Abdülazîm el-'Anberî'nin 'Abdürrezzâk'a yönelttiği ithamlar 'Abdürrezzâk'ın hayatının sonuna doğru geçirdiği hastalıklar dönemine hasredilebilir. Çünkü hastalık geçirmeden önce tüm âlimlerin 'Abdürrezzâk'ı tevsik ettiği görülmektedir. Dolayısıyla onun için "sika" demek yerinde olacaktır.

Sonuç olarak rivayetin bu tarikindeki ravilerin hepsi marûf ve meşhûrdur. Şu kadar var ki 'Abdullâh b. Safvân ile Hz. Ali arasında hoca talebe ilişkisinin bulunmamaktadır. Çünkü 'Abdullâh b. Safvân, Hz. Ali'ye yetişmemiştir. 'Ali b. Ebî Tâlib ile 'Abdullâh b. Safvân arasında en az bir ravi bulunmalıdır. Rivayet bu şekliyle *munkatı*¹⁵⁸ olduğundan ve *munkatı* hadis de zayıf olarak nitelendirildiği için bu tarihin zayıf olduğunu söyleyebiliriz. Ayrıca söyleyeni bakımından, başka bir ifade ile senedinin müntehası açısından bu rivayet *mevkûftur*. Çünkü rivayet Hz. Ali'nin sözüdür. Ricâlü'l-gayb ile ilgili sâbit olan bir hadis bulunmadığını söyleyen İbnü's-Salâh, abdal hakkındaki en sağlam rivayetin ise bu rivayet olduğu görüşündedir.¹⁵⁹

2.1.2. Nu'aym b. Hammâd (ö. 228/843) Rivâyeti

عَنِ ابْنِ الْمُبَارَكِ، أَخْبَرَنَا مَعْمَرٌ، عَنْ الزُّهْرِيِّ، عَنْ صَفْوَانَ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ، أَنَّ رَجُلًا قَالَ يَوْمَ صَفْيَيْنَ:
اللَّهُمَّ الْعَنْ أَهْلَ السَّامِ، فَقَالَ لَهُ عَلِيُّ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ: «مَهْ، لَا تَسُبَّ أَهْلَ السَّامِ، جَمٌّ غَفِيرٌ فَإِنَّ فِيهِمْ
الْأُبْدَانُ»

('Abdullâh) b. Mübârek ← Ma'mer ← Zührî ← Safvân b. 'Abdullâh ← 'Ali:

Safvân b. 'Abdullâh diyor ki: Sıffin günü bir adam "Allah, Şam ehline lanet etsin" dedi. Bunun üzerine 'Ali (r.a.) şöyle buyurdu. "Etme! Şamlılara sövmeyin. Onlar kalabalık bir topluluktur ve içlerinde abdallar vardır."¹⁶⁰

'Ali b. Ebî Tâlib: Sahâbîdir.

'Abdullâh b. Safvân: Hakkında yukarıda bilgi verilmiş olup *sika* olarak değerlendirilmiştir.

Zührî: Hakkında yukarıda bilgi verilmiş olup *sika* olarak değerlendirilmiştir.

Ma'mer: Hakkında yukarıda bilgi verilmiş olup, *sika* olarak değerlendirilmiştir.

¹⁵⁶ Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, 15/571 (No: 220). Ancak aynı Zehebî, yukarıda da ifade ettiğimiz gibi 'Abdürrezzâk'ın şilliğine vurgu yapmaktan çekinmemiştir.

¹⁵⁷ Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, 9/571-573 (No: 220).

¹⁵⁸ Senedi muttasıl olmayan rivayettir. Böyle bir rivâyeti Hz. Peygamber'e isnad edilmesi ile bir başkasına isnad edilmesi arasında hiç fark yoktur; bk. İsmail Lütü Çakan, *Şekil ve Örneklerle Hadis Usûlü* (İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2013), 116.

¹⁵⁹ Ebû 'Amr Takiyyüddîn 'Osmân b. 'Abdurrahmân İbnü's-Salâh, *Fetâvâ İbni's-Salâh*, thk. Muvaffak 'Abdullâh 'Abdulkâdir (Medine, Beyrut: Mektebetü'l-'Ulûm ve'l-Hikem; 'Âlemü'l-Kütüb, 1407/1986), 184.

¹⁶⁰ Ebû 'Abdullâh el-Hâris el-Huzâî el-Mervezî Nu'aym b. Hammâd, *Kitâbü'l-Fiten*, thk. Semîr b. Emîn ez-Züheyri (Kahire: Mektebetü't-Tevhîd, 1412/1992), 1/235 (No. 663).

İbnü'l-Mübârek: (ö. 181/797): Tam adı 'Abdullâh b. Mübârek b. Vâdih el-Hanzalî,¹⁶¹ künyesi Ebû 'Abdurrahmân, nisbesi et-Temîmî, el-Mervezî'dir.¹⁶² Tâbiûndan olup hicrî 181/797'de Ramazan ayında vefat etmiştir.¹⁶³

Hocaları: 'Abdullâh b. Mübârek'in kendilerinden hadis rivayet ettiği bazı hocaları şunlardır. Ma'mer b. Râşid, Yûnus b. Yezîd,¹⁶⁴ Süfyân b. Saîd, 'Abdurrahmân b. Ömer,¹⁶⁵ Şu'be b. el-Haccâc, İbn Cüreyc.¹⁶⁶

Talebeleri: 'Abdullâh b. Mübârek'ten rivayette bulunan bazı talebeleri şunlardır: Süveyd b. Nasr, Habbân b. Mûsa,¹⁶⁷ İbn 'Uyeyne, Ebû Bekr b. Ayyâş, Nu'aym b. Hammâd ve 'Abdurrahmân b. Mehdî.¹⁶⁸

Hakkında Söylenenler

İbn Cüreyc (ö. 150/767): "İrak'ta ondan daha efsah kimseyi görmedim."¹⁶⁹

Evzâî (ö. 157/774), Ebû Osman el-Kelbî'ye, "Sen 'Abdullâh b. Mübârek'i gördün mü?" diye sormuş, o da "Hayır görmedim." deyince, "Şayet görseydin gözlerin kamaşırdı."¹⁷⁰ şeklinde karşılık vermiştir.

İbn Sa'd: "Sika, imâm ve hüccettir."¹⁷¹

İbn Ma'in: "Sikadır."¹⁷²

İclî: "Sika, sebt ve sâlihtir."¹⁷³

Zehebî: "Hâfız ve şeyhu'l-İslâm'dır."¹⁷⁴

Muhaddislerin 'Abdullâh b. Mübarek hakkındaki genel kanaatinin onun *sika* olduğu şeklindedir.

Buraya kadar verilen bilgilerden adı geçen ravilerin sika olduklarını söylemek mümkündür. Ancak birinci rivayetin sonunda genişçe bahsettiğimiz 'Abdullâh b. Safvân ile Hz. Ali'nin hoca-talebe ilişkisi mevcut olmadığından rivayetin senedinin *munkatı'* olduğu söylenebilir.

2.1.3. Ahmed b. Hanbel (ö. 241/855) Rivâyeti

حَدَّثَنَا عَبْدُ اللَّهِ قَالَ: حَدَّثَنِي أَبِي، قَتْنَا عَبْدَ الرَّزَّاقِ قَالَ: أَنَا مَعْمَرٌ، عَنِ الزُّهْرِيِّ، عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ صَفْوَانَ، وَقَالَ مَرَّةً: عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ صَفْوَانَ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ قَالَ: قَالَ رَجُلٌ يَوْمَ صِفِّينَ: اللَّهُمَّ الْعَنْ أَهْلَ الشَّامِ فَقَالَ: عَلِيٌّ «لَا تُسَبِّ أَهْلَ الشَّامِ جَمًّا غَفِيرًا فَإِنَّ بِهَا الْأَبْدَالَ، فَإِنَّ بِهَا الْأَبْدَالَ»

'Abdullâh (b. Ahmed b. Hanbel) ← Babası (Ahmed b. Hanbel) ← 'Abdürrezzâk ← Ma'mer ← Zührî ← Safvân b. 'Abdullâh ← Ali

'Abdullâh b. Safvân b. 'Abdullah bir keresinde şöyle dedi: Sıffîn günü bir adam "Allah, Şamlılara lanet etsin" dedi. Bunun üzerine Hz. Ali şöyle

¹⁶¹ İbn Mencûyeh, *Ricâlü Sahîhi Müslim*, 1/389 (No: 860).

¹⁶² Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, 16/5 (No: 3520).

¹⁶³ Zehebî, *el-Kâşif*, 1/591 (No: 2941).

¹⁶⁴ Ebû 'Abdullâh Muhammed b. Sa'd b. Menî' İbn Sa'd, *et-Tabakâtü'l-kübrâ*, thk. İhsân 'Abbâs (Beyrut: Dâru Sâdir, 1388), 2/153; Hatîb el-Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, 4/20.

¹⁶⁵ Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, 29/74; Ebu'l-Velîd Süleymân b. Halef Bâcî, *et-Ta'dîl ve't-tecrîh li-men hurrice lehu'l-Buhârî fî'l-Câmi'i's-Sahîh*, thk. Ebû Lubâbe Huseyn (Riyad: Dâru'l-Livâ', 1406/1985), 2/873 (No: 909).

¹⁶⁶ İbn 'Adî, *el-Kâmil*, 1/104.

¹⁶⁷ İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, 12/220 (No: 1009); Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, 3/380.

¹⁶⁸ Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, 16/5.

¹⁶⁹ Moğultay b. Kılıç, *İkmâlü Tehzîbi'l-Kemâl*, 8/153; İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, 2/415.

¹⁷⁰ İbn Ebî Hâtîm, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, 5/180.

¹⁷¹ İbn Sa'd, *et-Tabakât*, 7/263 (No: 3643).

¹⁷² Zehebî, *Tezkiretü'l-Huffâz*, 1/276.

¹⁷³ İclî, *Ma'rifetü's-Sikât*, 2/54 (No: 959).

¹⁷⁴ Zehebî, *Tezkiretü'l-Huffâz*, 1/274 (No: 260).

buyurdu: “Şamlılara sövme (lanet okuma). Onlar kalabalık bir topluluktur ve içlerinde abdallar vardır, içlerinde abdallar vardır, içlerinde abdallar vardır.”¹⁷⁵

‘Ali, ‘Abdullâh b. Safvân, Zührî, Ma’mër ve ‘Abdürrezzâk, incelediğimiz bir önceki isnadın râvileriyle aynıdır. Orada râvilerin tamamının *sika* ve *sadûk* olduğu tespitinde bulunulmuş idi. Şu kadar var ki ‘Abdullâh b. Safvân’ın Hz. Ali’den semâi olmaması sebebiyle *munkatî*’ bir isnada sahip olan bu rivayet *zayıftır*.

2.1.4. İbn Ebî’-d-Dünyâ (ö. 281/894) Rivayeti

حَدَّثَنَا عَبْدُ اللَّهِ، نا الحسن بن أبي الربيع، أنا عبدُ الرزاق، أنا معمرٌ، عن الزُّهري، عن عبدِ الله بنِ صفوان، قال: " قال رجلٌ يومَ صِفِّينَ اللَّهُمَّ الْعَنْ أَهْلَ الشَّامِ، فقال عليٌّ: لا تُسَبِّ أَهْلَ الشَّامِ جَمًّا غَفِيرًا، فَإِنَّ بِهَا الْأَبْدَالَ، فَإِنَّ بِهَا الْأَبْدَالَ، فَإِنَّ بِهَا الْأَبْدَالَ

‘Abdullâh ← Hasan b. Ebî’r-Rabî’ ← ‘Abdürrezzâk ← Ma’mër ← Zührî ← ‘Abdullâh b. Safvân. ← ‘Ali.

‘Abdullâh b. Safvân şöyle dedi: Sıffin günü bir adam: “Allah, Şam ehline lanet etsin” dedi. Bunun üzerine Hz. Ali şöyle dedi: “Şamlılara sövme (lanet okuma). Onlar kalabalık bir topluluktur ve içlerinde abdallar vardır, içlerinde abdallar vardır, içlerinde abdallar vardır.”¹⁷⁶

İsnatta yer alan ravilerden Hz. Ali, ‘Abdullâh b. Safvân, Zührî, Ma’mër ve ‘Abdürrezzâk hakkında daha önce bilgi verilmiştir.

Hasan b. Ebî’r-Rabî’ (ö. 263/877): Tam adı Hasan b. Ebî’r-Rabî’ Yahyâ¹⁷⁷ Ebû Ali el-Cürcânî’dir.¹⁷⁸ Lakabı el-Hâfız, künyesi Ebû Ali’dir.¹⁷⁹ Hasan b. Yahyâ b. el-Cu’di ismiyle tanınmıştır. Bağdat’ta ikamet etmiştir.¹⁸⁰

Hocaları: Hasan b. Ebî’r-Rabî’, ‘Abdürrezzâk’ın¹⁸¹ yanı sıra Yezîd b. Hârûn, İbn Cüreyc,¹⁸² Ebî ‘Asım ed-Dahhâk ve Abdüssamed b. Abdülvâris’ten rivayette bulunmuştur.¹⁸³

Talebeleri: ‘Abdullâh b. Muhammed b. Ziyâd, el-Hüseyn b. İsmâ’il, Ali b. el-Hüseyn, Muhammed b. Yûnus,¹⁸⁴ İbn Mâce, İbn Ayyâş,¹⁸⁵ Ebû Bekr b. Ebî Dâvûd ve Yahyâ el-Kattân gibi râviler Hasan b. Ebî’r-Rabî’den rivayetlerde bulunmuşlardır.

Hakkında Söylenenler

Ebû Hâtım er-Râzî,¹⁸⁶ Zehebî¹⁸⁷ ve İbn Hacer¹⁸⁸ “Sadûktur.” derken İbn Hibbân “Sikadır.”¹⁸⁹ demiştir.

¹⁷⁵ Ebû Abdillâh Ahmed b. Muhammed b. Hanbel eş-Şeybânî el-Mervezî Ahmed b. Hanbel, *Kitâbü Fadâilî’s-sahâbe*, thk. Vasiyullâh Muhammed Abbas (Riyad: Dâru İbni’l-Cevzî, 1999), 2/1145 (No: 1726).

¹⁷⁶ Ebû Bekr ‘Abdullâh b. Muhammed b. ‘Ubeyd el-Kureşî el-Bağdâdî İbn Ebî’-d-Dünyâ, *Kitâbü’l-Evliyâ*, thk. Muhammed es-Sa’id b. Besyûnî Zağlûl (Beyrut: Müessesetü’l-Kütübî’s-Sekâfiyye, 1413), 30 (No: 70).

¹⁷⁷ Zehebî, *el-Kâşif*, 1/330 (No: 1071).

¹⁷⁸ Zehebî, *Siyeru a’lâmi’n-nübelâ*, 12/356 (No: 149).

¹⁷⁹ Mizzî, *Tehzîbü’l-Kemâl*, 6/334 (No: 1279).

¹⁸⁰ Hatîb el-Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, 8/499 (No: 3978).

¹⁸¹ Zehebî, *el-Kâşif*, 1/334.

¹⁸² Zehebî, *Siyeru a’lâmi’n-nübelâ*, 12/356.

¹⁸³ Mizzî, *Tehzîbü’l-Kemâl*, 6/334.

¹⁸⁴ Mizzî, *Tehzîbü’l-Kemâl*, 6/334.

¹⁸⁵ Zehebî, *el-Kâşif*, 1/330.

¹⁸⁶ İbn Ebî Hâtım, *el-Cerh ve’t-ta’dil*, 3/44.

¹⁸⁷ Zehebî, *el-Kâşif*, 2/278

¹⁸⁸ İbn Hacer, *Takrîbü’t-Tehzîb*, 1/243.

¹⁸⁹ Ebû Hâtım Muhammed b. Hibbân Büstî, *es-Sahîh*, thk. Şu’ayb el-Arnâvut (Beyrut: Müessesetü’r-Risâle, 1408), 2/482.

Görüldüğü üzere rivayet, yukarıda zikrettiğimiz Ahmed b. Hanbel'in rivayetiyle aynı isnad ve metni haizdir. Ravi 'Abdullâh b. Safvân ile Hz. Ali arasında hoca talebe münasebeti olmaması sebebiyle senedi *munkatı'* olan bu rivayet de zayıftır.

Yukarıda değerlendirmeye tâbi tutulan rivayetlerde *Kütüb-i Tis'a* başta olmak üzere, ilk üç asır kaynaklarında geçen rivayetler esas alınmıştır. Bu sebeple, bizim incelemeye tâbi tuttuğumuz rivayetlerin dışında, ilk üç asır sonrası kaynaklarda geçen benzer rivayetleri de zikretmek yerinde olacaktır. Bu rivayetleri kronolojik olarak şöyle sıralayabiliriz:

En yakın lafızlarla; Kâsım b. Sâbit (ö. 302/914-15)¹⁹⁰ ve el-Hakîm et-Tirmizî (320/932),¹⁹¹ Ali b. Ebî Tâlib tarikiyle nakletmişlerdir.

Taberânî'den (ö. 360/971) gelen rivayette Mısır fethedilince Mısırlılar, Şam ehline sövdüler. Bunun üzerine 'Avf b. Mâlik (ö. 73/692) kaftanından başını çıkararak şöyle dedi: "*Ey Mısır ehli! Şam ehline sövmeyiniz. Çünkü Resulullah'ın (s.a.v.) şöyle buyurduğunu işittim: "Onların içlerinde abdallar vardır, onların sebebiyle yardım olunur, rızıklandırılırsınız."*"¹⁹² Heysemî, bu rivayetin senedinin zayıf olduğunu söylemiştir.¹⁹³

Taberânî ayrıca Ali b. Ebî Tâlib'ten şöyle bir rivayet de nakletmiştir. "*Âhir zamanda bir fitne olacak. İnsanlar, altının madenden çıkması gibi dinden çıkacak. Şam ehline sövmeyiniz, sadece şerhilerine sövünüz. Çünkü onların içlerinde abdal vardır.*"¹⁹⁴

Hâkim en-Nisâbü'rî (ö. 405/1014), Ali b. Ebî Tâlib'ten gelen tarikle "*Sadece zulümlerine sövünüz*"¹⁹⁵ metin farkıyla rivayet etmiştir. Hâkim, bu rivayetin isnadının *sahih* olduğunu söylemiştir.¹⁹⁶

Beyhakî (ö. 458/1066),¹⁹⁷ Ebû 'Abdullah Huseyn b. İbrahim el-Cevrekânî (ö. 543/1148)¹⁹⁸ ve Ziyâeddin el-Makdisî (643/1245),¹⁹⁹ 'Ali b. Ebî Tâlib'den gelen rivayeti eserlerine almışlardır. Ziyâeddin el-Makdisî, naklettiği bu rivayet için "*merfûdur, ancak senedi zayıftır*" demiştir.²⁰⁰

İbn 'Asâkir (ö. 571/1176) *Târîhu Dimaşk*'ta hem 'Ali b. Ebî Tâlib'ten²⁰¹ hem de 'Avf b. Mâlik'ten²⁰² gelen rivayete yer vermiştir.

¹⁹⁰ Ebû Muhammed Kâsım b. Sâbit el-'Avfî Kâsım Serakustî, *ed-Delâ'il fi garibi'l-hadis*, thk. Muhammed b. 'Abdullâh el-Kannâs (Riyad: Mektebetü'l-'Ubeykân, 1422/2001), 2/577 (No: 304).

¹⁹¹ Hakîm et-Tirmizî, *Nevâdirü'l-usûl*, 3/63.

¹⁹² Ebû'l-Kâsım Müsnidü'd-dünyâ Süleymân b. Ahmed b. Eyyûb Taberânî, *el-Mu'cemü'l-kebir*, thk. Hamdi 'Abdülmecid es-Selefi (Kahire: Mektebetü İbn Teymiyye, 1994), 18/65 (No: 120).

¹⁹³ Ebû'l-Hasan Nûreddin 'Ali b. Ebî Bekr b. Süleymân Heysemî, *Mecma'u'z-zevâid ve menbau'l-fevâid* (Beyrut: Dâru'l Fikr, 1412/1992), 10/47 (No: 16676).

¹⁹⁴ Ebû'l-Kâsım Müsnidü'd-dünyâ Süleymân b. Ahmed b. Eyyûb Taberânî, *el-Mu'cemü'l-evsat*, thk. Târik 'İvedullah b. Muhammed-'Abdülmuhsin b. İbrahim el-Hüseynî (Kahire: Dâru'l-Haremeyn, 1995), 4/176 (No: 3905).

¹⁹⁵ Ebû Abdullâh Muhammed b. Abdillâh b. Muhammed el-Hâkim Nisâbü'rî, *el-Müstedrek 'ale's-Sahihayn*, thk. Mustafa 'Abdülkâdir 'Atâ (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1990), 4/596 (No: 8658).

¹⁹⁶ Sehâvî, *el-Makâsidü'l-hasene*, 45; Hâkim Nisâbü'rî, *el-Müstedrek*, 4/596; İsmail b. Muhammed b. 'Abdu'l-Hâdî el-Cerrâhî 'Aclûnî, *Keşfü'l-hafâ* ve *müzilü'l-ilbâs 'amme'stehera mine'l-ehâdisi alâ elsineti'n-nâs* (Kahire: Mektebetü'l-Kudsi, 1351/1932), 1/34.

¹⁹⁷ Ebû Bekr Ahmed b. el-Hüseyn b. 'Alî el-Hüsrevci'dî Beyhakî, *Delâ'ilü'n-nübüvve ve ma'rifetü ahvâli sâhibi's-Şerî'a*, thk. 'Abdü'lmu'tî Kal'acî (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, Dâru'r-Reyyân, 1408), 6/449.

¹⁹⁸ Ebû 'Abdullâh el-Hüseyn b. İbrâhîm b. el-Hüseyn b. Ca'fer el-Hemezânî Cevrekânî, *el-Ebâtil ve'l-menâkîr ve's-sihâh ve'l-meşâhîr* (Riyad, Hindistan: Dâru's-Semî'î lî'n-Neşri ve't-Tevzi'i, Müessesetü Dâru'd-Da'veti't-Ta'limiyyeti'l-Hayriyye, 1422/2002), 1/398 No. 225.

¹⁹⁹ Ebû 'Abdullâh Ziyâüddin Muhammed b. 'Abdolvâhid b. Ahmed Ziyâeddin Makdisî, *el-Ehâdisü'l-muhtâra*, thk. 'Abdülmelik b. 'Abdullâh b. Dehîş (Beyrut: Dâru Hadr, 1420/1999), 2/111 (No: 485).

²⁰⁰ Ziyâeddin Makdisî, *el-Ehâdisü'l-muhtâra*, 2/111.

²⁰¹ İbn 'Asâkir, *Târîhu Dimaşk*, 1/335.

²⁰² İbn 'Asâkir, *Târîhu Dimaşk*, 1/290.

İbn Hacer²⁰³ ve Heysemî (ö. 807/1405)²⁰⁴ ‘Ali b. Ebî Tâlib’ten gelen tariki nakletmiştir.

‘Aclûnî (ö. 1162/1749) ise aynı rivayeti senetsiz nakletmiştir.²⁰⁵

Tablo 1. Birinci Grup Râvîlerinin Cerh ve Ta’dil Değerlendirme Tablosu

Ravi İsmi	Hakkında Kullanılan Lafızlar	
	Ta’dil Lafızları	Cerh Lafızları
‘Ali b. Ebî Tâlib (ö. 40/661)	-Sahâbidir.	
‘Abdullâh b. Safvân (ö. 73/692)	-Dürüst ve ince gönüllü idi. -Mekke’nin önde gelen tâbiinin’den olup sikadır. -Sahâbidir.	
İbn Şihâb ez-Zührî (ö. 124/742)	-Hafızdı, ezberlediğini unutmazdı. -İnsanların en güveniliridir. -‘Ameş’ten daha çok sevimlidir/hucetü’l-hadistir. -Önde gelen imamlardandı. -Fakih/Hâfız/Sika olduğunda ittifak vardır.	
Ma’mer b. Râşid (ö. 153/770)	-Sika/sâlihtir. -Sâlihü’l-hadistir. -Fakih/Hâfız/Dindar -İmam/Hafız/Şeyhül-İslam -Sika/Sebt/Fazıl	
İbn Mübârek (ö. 181/797)	-Sika/İmam/Hüccet -Sika/Sebt/Sâlihtir. -Hafız/Şeyhu’l-İslâm’dır. -Sikadır.	
‘Abdürrezzâk es-San’ânî (ö. 211/826-27)	-Sikadır. -Sâlihü’l-hadistir. -Hadisleri güvenilir olan tek kişidir. -Sika/Sebt	-Kizb
Hasan b. Ebi’r- Rabî’ (ö. 263/877)	-Sikadır. -Sadûktur.	

Tabloda da görüldüğü üzere birinci grupta yer alan rivayetin beş tarikinde yer alan ravilerin tamamı münekkit alimler tarafından tevsik edilmiştir. ‘Abdürrezzâk hakkındaki *kizb* ithamını da adı geçen ravinin değerlendirildiği kısımda ele aldığımız için burada bahse konu etmeyeceğiz. Bütün ravilerin güvenilir olmasına rağmen Hz. Ali ile ‘Abdullâh b. Safvân arasındaki inkıta’ sebebiyle bu rivayetin *zayıf* olduğu aşıkardır. Ayrıca bu rivayet Hz. Ali’nin sözü olması hasebiyle *mevkûftur*.

2.2. İkinci Grup

Bu grupta ele alacağımız rivayet, sadece Ahmed b. Hanbel’in *Müsned*’inde yer almakta olup “abdal”ların Şam’da bulunduğu, kaç kişi oldukları, yağmurun onların duaları sebebiyle yağdığı, düşmana karşı yardım geldiği ve Şam ehlinden azabın kaldırıldığı bildirilmektedir. Rivayet şöyledir:

2.2.1. Ahmed b. Hanbel (ö. 241/855) Rivayeti

حدثنا أبو المغيرة حدثنا صفوان حدثني شريح يعني ابن عبيد قال ذكر أهل الشام عند علي بن أبي طالب رضي الله عنه وهو بالعراق فقالوا العنهم يا أمير المؤمنين قال لا إني سمعت رسول الله صلى الله عليه

²⁰³ İbn Hacer, *el-Metâlibü’l-‘âliye*, 13/364 (No: 3197).

²⁰⁴ Heysemî, *Mecma’u’z-zevâid*, 7/616 (No: 12410).

²⁰⁵ ‘Aclûnî, *Keşfü’l-hafâ*, 1/34.

وسلم يقول: «الأبدال يكونون بالشام وهم أربعون رجلا كلما مات رجل أبدل الله مكانه رجلا يسقى بهم الغيث وينتصر بهم على الأعداء ويصرف عن أهل الشام بهم العذاب»

Ebü'l-Müğîre ← Safvân ← Şüreyh (İbn 'Ubeyd) ← 'Ali b. Ebî Tâlib

Şüreyh b. 'Ubeyd anlatıyor. Hz. Ali Irak'ta iken yanında Şam ehlinden bahsedildi ve "Ey müminlerin emiri! Onlara lanet oku" denildi. Hz. Ali ise, "Hayır! Ben Resulullah'ın (s.a.v.) şöyle buyurduğunu işittim: "Abdallar Şam'da bulunurlar ve kırk kişidirler. Onlardan birisi vefat ederse Allah onun yerine bir başkasını getirir. Onların (duaları) sebebiyle yağmura kavuşulur ve düşmana karşı yardım gelir. Şam ehlinden azap onların (duaları) sebebiyle kaldırılır." ²⁰⁶

'Ali b. Ebî Tâlib (ö. 40/661): Sahâbîdir.

Şüreyh b. 'Ubeyd (ö. 100/718): Şüreyh b. 'Ubeyd b. Şüreyh b. 'Abd b. 'Ureybe. ²⁰⁷ Künyesi Ebü's-Salt, Ebü's-Savvâb, ²⁰⁸ nisbesi el-Hadramî, el-Hımsî eş-Şâmî'dir. ²⁰⁹

Hocaları: Şüreyh b. 'Ubeyd'in kendilerinden en çok rivayette bulunduğu hocalarının bazıları şunlardır. 'Ali b. Ebû Tâlib, ²¹⁰ Ebû Mâlik, Kesîr b. Mürre, ²¹¹ Mu'âviye b. Ebî Süfyân, ²¹² 'Ukbe b. 'Amr, Cübeyr b. Nüfeyr b. Mâlik b. 'Amr. ²¹³

Talebeleri: Şüreyh b. 'Ubeyd'den rivayet eden râvilerin bazıları şunlardır. Safvân b. 'Amr, ²¹⁴ Mu'âviye b. Sâlih, ²¹⁵ Bakıyye b. Velîd, Zekvân. ²¹⁶

Hakkında Söylenenler

'İclî, ²¹⁷ Nesâî (ö. 303/915) ²¹⁸ ve İbn Hacer, ²¹⁹ "Sikadır." derken, Zehebî "Sadûktur." ²²⁰ demiştir.

Ebü Hâtim er-Râzî: "Hz. Ebû Bekir'den mürsel olarak rivayette bulunmuştur." ²²¹

Taberânî (ö. 360/971): "Sikadır, ancak sahabeden rivayette bulunduğu ihtilaf vardır." ²²²

Râviyi tevsik eden alimlerin çokluğu sebebiyle güvenilir olduğunu söylemek mümkündür.

²⁰⁶ Ebû 'Abdullâh Ahmed b. Muhammed b. Hanbel eş-Şeybânî Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, thk. Ahmed Muhammed Şâkir (Kahire: Dâru'l-Hadis, 1416/1995), 2/231 (No: 896); 'Abdürrezzâk, *el-Musannef*, 11/249 (No: 20455); İbn 'Asâkir, *Târihu Dimaşk*, 1/289; Ebû Muhammed el-Hasan b. Muhammed el-Bağdâdî el-Hasen el-Hallâl, *Kerâmâtü'l-evliyâ* (Dimaşk: y.y., 1992), 44.

²⁰⁷ Ebû'l-Fadl Muhammed b. Mukerrem b. 'Ali Cemâlüddîn b. Manzûr er-Ruveyyî'î İbn Manzûr, *Muhtasarü Târihi Dimaşk*, thk. Rûhiyye en-Nehhâs vd. (Dimaşk: Dâru'l-Fikr, 1402), 3/455.

²⁰⁸ 'Aynî, *Meğâni'l-ahyâr*, 2/14 (No: 1015).

²⁰⁹ İbn Manzûr, *Muhtasarü Târihi Dimaşk*, 3/455.

²¹⁰ İbn Hacer, *el-Kavlü'l-müsedded fi'z-zebbi 'an Müsnedi Ahmed* (Kahire: Mektebetü İbn Teymiyye, 1401/1981), 83.

²¹¹ Ebû 'Abdullâh Muhammed b. İsmâ'il b. İbrâhîm Buhârî, *et-Târihu'l-kebir*, thk. Heyet (Haydarâbâd: Dâiratü'l-Me'ârifî-'Osmâniyye, ts.), 4/338.

²¹² İbn Hibbân, *es-Sikât*, 4/353.

²¹³ İbn Hacer, *Ta'cilü'l-menfa'a bi zevâ'idü ricâli'l-eimmeti'l-erba'a*, thk. İkrâmulâh İmdâdu'l-Hakk (Beyrut: Dâru'l-Beşâir, 1996), 2/603 (No: 1509).

²¹⁴ İbn 'Adî, *el-Kâmil*, 4/75.

²¹⁵ Ebû Muhammed 'Abdurrahmân b. Muhammed er-Râzî İbn Ebî Hâtim, *el-Merâsil*, thk. Şukrullâh Ni'metullâh Kucânî (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1397/1976), 18 (No: 328).

²¹⁶ Mizzî, *Tehzibü'l-Kemâl*, 9/331 (No: 1974).

²¹⁷ 'İclî, *Ma'rifetü's-sikât*, 1/452 (No: 724).

²¹⁸ Mizzî, *Tehzibü'l-Kemâl*, 12/446.

²¹⁹ İbn Hacer, *Takrîbü't-Tehzîb*, 1/434.

²²⁰ Zehebî, *el-Kâşif*, 2/572.

²²¹ Moğultay b. Kılıç, *İkmâlü Tehzîbi'l-Kemâl*, 6/237.

²²² Heysemî, *Mecma'u'z-zevâid*, 1/88 (No: 296).

Safvân (ö. 148-155/765-772): Safvân b. 'Amr b. Herm²²³ es-Seksekî.²²⁴ Künyesi Ebû 'Amr,²²⁵ lakabı el-Hâfız'dır, Hums'ta ikamet etmiştir. Safvân, beşinci tabakadan olup, hicrî 148-155 yılları arasında vefat etmiştir.

Hocaları: Safvân b. 'Amr'ın rivayette bulunduğu bazı hocaları: Şüreyh b. 'Ubeyd, 'Abdurrahmân b. Cüreyc,²²⁶ Râşid b. Sa'îd,²²⁷ Enes b. Mâlik, Ezher b. 'Abdillah, 'Abdullâh b. Büsr, İbnü'l- Mübârek ve Mu'âz.²²⁸

Talebeleri: Safvân b. 'Amr'dan rivayette bulunan talebeleri şunlardır. Ebû'l-Muğîre, 'Abdülkuddûs b. Haccâc,²²⁹ Ahmed b. Ali, İsmail b. 'Ayyâş²³⁰ ve Şüreyh b. Bekr²³¹ ve el-Hâkim b. Nâfi'.²³²

Hakkında Söylenenler

'Abdullâh b. Mübârek (ö. 181/797),²³³ 'İclî,²³⁴ Zehebî²³⁵ ve İbn Hacer:²³⁶ "Sika" dir.

Ahmed b. Hanbel²³⁷ ve Ebû Hâtim er-Râzî²³⁸, "Sika", "Lâ be'se bihi" demişlerdir. Nesâî de "Lâ be'se bihi" demiştir.²³⁹

Bu bilgilerden ravi Safvân'ın *sika* olduğu görülmektedir.

Ebû'l-Muğîre (ö. 212-215/827-830): Tam adı, 'Abdülkuddûs b. el-Haccâc Ebû'l-Mugîre el-Hımsî'dir.²⁴⁰ Künyesi, Ebû'l-Muğîre,²⁴¹ nisbesi el-Havlânî, el-Hımsî'dir. Dokuzuncu tabakadan olan ravi h. 212-215'te vefat etmiştir.

Hocaları: Ebû'l-Muğîre'nin rivayette bulunduğu hocaları, başta Safvân b. 'Amr,²⁴² olmak üzere, 'Abdurrahmân b. 'Amr,²⁴³ Ebû Bekir b. Merîh,²⁴⁴ Mu'âviye b. Rifâ'a, İsmâ'il b. 'Ayyâş ve 'Abdurrahmân b. Dahhâk'tır.²⁴⁵

²²³ İbn Hibbân, *es-Sikât*, 6/469.

²²⁴ 'Aynî, *Meğâni'l-ahyâr*, 2/60 (No: 1082).

²²⁵ İbn Hibbân, *es-Sikât*, 6/469 (No: 8625).

²²⁶ Buhârî, *et-Târîhu'l-kebir*, thk. Heyet (Haydarâbâd: Dâiratü'l-Me'ârif-i-'Osmâniyye, ts.), 4/308 (No: 2935); Hatîb Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, 4/558 (No: 1721); Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, 13/206.

²²⁷ Zehebî, *Tezkiretü'l-Huffâz*, 1/20; a.mlf., *Mizânü'l-i'tidâl*, 2/380 (No: 4150); Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, 14/180.

²²⁸ İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, 7/5 (No: 7); Ebû Hâtim Muhammed b. Hibbân el-Bustî İbn Hibbân, *es-Sikât* (Hindistan: Dâiratü'l-Me'ârif-i-'Osmâniyye, 1393/1973), 5/88 (No: 3983).

²²⁹ Mizzî, *Tuhfetü'l-eşraf*, 5/84 (No: 5903); Ebû Hafs 'Ömer b. 'Ali b. Ahmed el-Mısıri İbnü'l-Mülakkın, *Muhtasarü Telhisi'z-Zehebî*, thk. 'Abdullâh b. Hamd el-Lüheydân vd. (Riyâd: Dâru'l-Âsime, 1411/1990), 5/2578; Ebu's-Sa'âdât el-Mubârek b. Muhammed el-Cezerî İbnü'l-Esir, *Câmi'u'l-usûl*, thk. 'Abdülkâdir el-Arnâvut (Dimaşk: Dâru'l-Halvânî, 1389/1969), 2/712 (No: 1208).

²³⁰ Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, 5/398; İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, 2/190 (No: 349); Zehebî, *Mizânü'l-i'tidâl*, 2/439.

²³¹ İbn Hibbân, *es-Sikât*, 6/469.

²³² İbn Hibbân, *es-Sikât*, 8/194 (No: 12941).

²³³ Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, 13/201; İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, 2/213.

²³⁴ 'İclî, *Ma'rifetü's-sikât*, 1/467 (No: 760).

²³⁵ Zehebî, *el-Kâşif*, 3/25.

²³⁶ İbn Hacer, *Takrîbü't-Tehzîb*, 1/454.

²³⁷ Ahmed b. Hanbel, *el-Câmi'*, 18/64 (No: 1638); Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, 13/201; İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, 4/422.

²³⁸ İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, 4/422; Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, 13/203-205 (No: 2888); İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, 2/214.

²³⁹ Ebû 'Abdurrahmân Ahmed b. Şu'ayb el-Horasânî Nesâî, *Tesmiyetü meşâiyihî'n-Nesâî ellezîne semî'a minhüm*. thk. Şerîf Hâtem el-'Avnî (Mekke: Dâru Âlemi'l-Fevâid, 1423/2002), 73 (No: 189).

²⁴⁰ 'İclî, *Ma'rifetü's-sikât*, 2/100 (No: 1121).

²⁴¹ İbn Hibbân, *es-Sikât*, 8/419 (No: 14186).

²⁴² Ebû Muhammed 'Abdurrahmân b. Muhammed er-Râzî İbn Ebî Hâtim, *el-İlel*, thk. Sa'd b. 'Abdullâh el-Hamîd-Hâlid b. 'Abdurrahmân el-Cerîsî (b.y.: Metâbi'u'l-Hamîdî, 1427/2006), 650.

²⁴³ Zehebî, *Mizânü'l-i'tidâl*, 2/643 (No: 5157); İbn Hibbân, *es-Sikât*, 8/419 (No: 14186); Ebu'l-Hasen 'Ali b. 'Osmân el-Mârdînî İbnü't-Türkmânî, *el-Cevherü'n-Nakî 'alâ Süneni'l-Beyhakî* (Kâhire: Dâru'l-Fikr, 1319/1911), 1/55.

²⁴⁴ İbn 'Adî, *el-Kâmil*, 2/39.

²⁴⁵ İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, 4/284.

Talebeleri: Ebü'l-Muğîre'den en çok rivayette bulunan öğrencileri ise, Ahmed b. Hanbel,²⁴⁶ Ahmed b. 'Abdülvehhâb, 'Abdullâh b. "Abdurrahmân, Muhammed b. Yahyâ²⁴⁷ ve Hüseyin b. Mehdi'dir.²⁴⁸

Hakkında Söylenenler

'İclî,²⁴⁹ Dârekutnî (ö. 385/995),²⁵⁰ Zehebî,²⁵¹ ve İbn Hacer,²⁵² "sika"dır demişlerdir.

Ebû Hâtim er-Râzî: "sadûk"tur²⁵³ derken, İbn Hibbân onu *es-Sikât*'ında zikretmiştir."²⁵⁴

Bu verilerden hareketle Ebü'l-Muğîre'nin de *sika* olduğunu söylemek mümkündür.

Rivayetin isnat değerlendirmesine geçmeden önce, bu rivayet hicri üçüncü asırdan sonra telif ve tasnif edilen hadis kitaplarında yer alıp almadığına bakmak istiyoruz.

Tespitlerimize göre rivayetin bu tarikini muahhar dönem olarak nitelendirebileceğimiz birkaç alim eserlerinde zikretmişlerdir. Bu alimlerden 'Abdülkerîm b. Muhammed Sem'ânî (ö. 562/1166),²⁵⁵ Ziyâeddin el-Makdisî (ö. 643/1245)²⁵⁶ ve İbn Hacer (ö. 852/1449)²⁵⁷ Hz. Ali'den mevkûfen ve isnatlı olarak, Süyûtî (ö. 911/1505)²⁵⁸ ise isnatsız olarak nakletmişlerdir.

Tablo 2. İkinci Grup Râvîlerinin Cerh ve Ta'dîl Değerlendirme Tablosu

Ravi İsmi	Hakkında Kullanılan Lafızlar	
	Ta'dîl Lafızları	Cerh Lafızları
'Ali b. Ebî Tâlib (ö. 40/661)	-Sahâbî	
Şüreyh b. 'Ubeyd (ö. 100/718)	-Sika -Ebû Bekr'den mürsel olarak rivayette bulunmuştur. -Sikadır ancak sahâbeden rivayette bulunup bulunmadığı konusunda ihtilaf vardır. -Sadûk	
Safvân b. 'Amr (ö. 148-155/765-772)	-Sika -Sika/Lâ be'se bihî	
Ebü'l-Muğîre (212-215/827-830)	-Sika -Sadûk -İbn Hibbân <i>es-Sikât</i> 'ına almıştır.	

Tabloda da görüldüğü üzere, Şüreyh b. 'Ubeyd'in sahâbeden rivayette bulunmadığıyla ilgili tespitin dışında bütün raviler güvenilir durumdadır. Heysemî²⁵⁹ ve 'Aclûnî,²⁶⁰ Şüreyh b. 'Ubeyd dışında, bu rivayetin isnadındaki ravilerin Buhârî ve Müslim'in ricalinden olduğunu söylemişlerdir.

²⁴⁶ Mizzi, *Tuhfetü'l-esrâf*, 8/511 (No: 11573).

²⁴⁷ İbn Hibbân, *es-Sikât*, 8/419.

²⁴⁸ İbn 'Adî, *el-Kâmil*, 2/35-36.

²⁴⁹ 'İclî, *Ma'rîfetü's-sikât*, 2/100; Mizzi, *Tehzîbü'l-Kemâl*, 18/237.

²⁵⁰ İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, 2/600.

²⁵¹ Zehebî, *el-Kâşif*, 3/312; İbn Hacer, *Lisânü'l-Mizân*, thk. 'Abdülfeţah Ebû Gudde (Beyrut: Dâru'l-Beşâiri'l-İslâmiyye, 2002), 9/360.

²⁵² İbn Hacer, *Takrîbü't-Tehzîb*, 1/618.

²⁵³ İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, 6/56; Mizzi, *Tehzîbü'l-Kemâl*, 18/237; İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, 2/600.

²⁵⁴ İbn Hibbân, *es-Sikât*, 8/419 (No: 14184).

²⁵⁵ Ebû Sa'd 'Abdülkerîm b. Muhammed b. Mansûr el-Mervezî Sem'ânî, *Fedâilü's-sahâbe*, thk. 'Amr 'Alî 'Ömer (Beyrut: Dâru's-Sekâfeti'l-Arabiyye, 1412/1992), 50 (No: 23).

²⁵⁶ Ziyâeddin Makdisî, *el-Ehâdisü'l-muhtâra*, 2/110 (No: 484).

²⁵⁷ İbn Hacer, *İtrâfü'l-musnidi'l-mu'telî bi-etrafî'l-musnedi'l-Hanbelî* (Dımaşk; Beyrut: Dâru İbn Kesîr, Dâru'l-Kelâmi't-Tayyib, 1414/1993), 4/417 (No: 6262).

²⁵⁸ Ebü'l-Fadl Celâlüddîn 'Abdurrahmân b. Ebî Bekr Süyûtî, *Câmi'u'l-ehâdis*, nşr. Hasan Abbâs Zeki (Beyrut: Dâru'l-Fikr, ts.), 10/489 (No: 10097).

²⁵⁹ Heysemî, *Mecma'u'z-zevâid*, 10/63.

²⁶⁰ 'Aclûnî, *Keşfü'l-hafâ*, 1/27.

Ne var ki Şu'ayb el-Arnâvut'un da ifade ettiği gibi, Şüreyh b. 'Ubeyd'in Hz. Ali'den semâ'ının olmaması isnadın *munkatı'* olmasına sebep olmuştur.²⁶¹ Ziyâeddin el-Makdisî ise bu rivayetin *merfû'* oluşuna vurgu yapmaktadır.²⁶²

Bizim tespitimiz de söyleyeni bakımından *merfû'* olan bu rivayetin isnadı, Şüreyh b. 'Ubeyd'in Hz. Ali ile karşılaşmadığı ve hoca-talebe ilişkisinin olmaması sebebiyle *munkatı'*dır ve *zayıftır*.

2.3. Üçüncü Grup

Bu grupta, abdalların Hz. İbrahim'in yolu ve hali üzere olduğuna ve biri vefat ettiği zaman, Allah'ın onun yerine bir başkasını getireceğine dair rivayetleri inceleyeceğiz.

2.3.1. Ahmed b. Hanbel (ö. 241/855) Rivâyeti

حدثنا عبد الوهاب بن عطاء أخبرنا الحسن بن ذكوان عن عبد الواحد بن قيس عن عباد بن الصامت عن النبي صلى الله عليه وسلم أنه قال: «الأبدال في هذه الأمة ثلاثون مثل إبراهيم خليل الرحمن عز وجل كلما مات رجل أبدل الله تبارك وتعالى مكانه رجل»

Abdülvehhâb b. 'Atâ ← Hasan b. Zekvân ← Abdülvâhid b. Kays ← Ubâde b. Sâmit.

Ubâde b. Sâmit'ten rivayet edildiğine göre Resulullah (s.a.v) şöyle buyurmuştur: “Bu ümmet içerisinde abdallar İbrahim Halilurrahman'ın yolu ve hali üzere yaşayan otuz kişidir. Onlardan biri vefat ettiği zaman Allah Teâlâ onun yerine başka birini getirir.”²⁶³

Ubâde b. Sâmit (ö. 34/654): Ebû'l-Velîd²⁶⁴ Ubâde b. es-Sâmit b. Kays el-Ensârî el-Hazrecî.²⁶⁵ Künyesi Ebû'l-Velîd, nisbesi el-Ensârî, el-Medîni ve el-Hazrecî'dir. Hz. Ömer, Ubâde b. Sâmit, Muâz b. Cebel ve Ebû'd-Derdâ'yı Suriye'ye müderris olarak yollamıştır. Ubâde, Suriye'den sonra Humus ve Filistin'de muallimlik yapmıştır.²⁶⁶ O, hadislerin yanlış anlaşılmasından korktuğu için uzun süre rivayette bulunmamıştır.²⁶⁷ 34/654 yılında Filistin'de vefat eden Ubâde b. Sâmit'in kabrinin Beytülmakdis'te bulunduğu zikredilmektedir.²⁶⁸ Başka bir kaynakta Şam'da vefat ettiği zikredilmektedir. Ubâde b. Sâmit, Rasûlullah'tan birçok rivayette bulunmuştur. Kendisinden de Abdülvehhâb b. Kays, Ebû Ümâme, Enes b. Mâlik gibi sahâbiler rivayette bulunmuştur.²⁶⁹

Abdülvâhid b. Kays (ö. 121-130/738-747): Abdülvâhid b. Kays²⁷⁰ es-Sülemî Ebû Hamza ed-Dımaşkî.²⁷¹ Lakabı el-Aftasî,²⁷² künyesi Ebû Hamza'dır. Evzâî'nin mevlâsı olan Abdülvâhid b. Kays, Şam'da ikamet etmiş olup, beşinci tabakadandır ve 121/738'de vefat etmiştir.

²⁶¹ Ebû 'Abdullâh Ahmed b. Muhammed b. Hanbel eş-Şeybânî Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, thk. Şu'ayb el-Arnâvut vd. (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1420/1999), 1/550.

²⁶² Ziyâeddin Makdisî, *el-Ehâdisü'l-muhtâra*, 2/111.

²⁶³ Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, nşr. Ebû Hâcir Muhammed Saîd Besyûnî, thk. Şu'ayb el-Arnâvut (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1405/1985), 37/413 (No: 22751); Hakîm et-Tirmizî, *Nevâdirü'l-Usûl*, 1/165; Ebû Muhammed el-Hallâl, *Kerâmâtü'l-evliyâ*, 32; Süyûtî, *el-Haberü'd-dâl 'alâ vücûdî'l-kutbi ve'l-evtâd ve'n-nücebâ' ve'l-abdâl*, thk. Abdülhâvî Mansûr (Dımaşk; Beyrut: Dâru'l-Beyrut, 1426/2005), 36.

²⁶⁴ Bâcî, *et-Ta'dîl ve't-tecrîh*, 2/932 (No: 1020).

²⁶⁵ Süyûtî, *İsâfû'l-mübetta' bi-ricâli'l-Muvatta'* (Kâhire: el-Mektebetü't-Ticâriyyetü'l-Kübrâ, 1356/1937), 15.

²⁶⁶ Ebû 'Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. 'Osmân Zehebî, *Ma'rîfetü'l-kurrâi'l-kibâr 'ale't-Tabakâti ve'l-âsar* (İstanbul: İSAM Yayınları, 1417/1997), 25.

²⁶⁷ Ebû'l-Hasen Müslim b. el-Haccâc el-Kuşeyrî en-Nisâbü'rî Müslim, *el-Câmi'u's-Sahîh*, thk. Muhammed Fuâd 'Abdülbâkî (Beyrut: Dâru lhyâi't-Turâsî'l-'Arabî, 1374/1954), İman, 47.

²⁶⁸ Ebû 'Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. 'Osmân Zehebî, *el-'Ars*, thk. Muhammed b. Halîfe b. 'Alî et-Temîmî (Medine: Câmî'atü'l-İslâmiyye, 1424/2003), 2/101; a.mlf., *Ma'rîfetü'l-kurrâi'l-kibâr*, 25.

²⁶⁹ M. Yaşar Kandemir, “Ubâde b. Sâmit”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2012), 42/13-14.

²⁷⁰ Buhârî, *et-Târîhu'l-kebîr*, ts., 6/56 (No: 1694).

²⁷¹ Mizzî, *Tehzibü'l-Kemâl*, 18/469 (No: 3592).

²⁷² İbn Hacer, *Takrîbü't-Tehzîb*, 367.

Hocaları: ‘Abdülvâhid b. Kays’ın rivayette bulunduğu hocalarından bazıları şunlardır. ‘Ubâde b. Sâmî, ²⁷³ ‘Urve b. Zübeyr, Yezîd er-Rakâşî ‘Amr b. ‘Abdülvehhâb, Muhammed b. Kâsım ve Mugîre b. Kays. ²⁷⁴

Talebeleri: Başta Hasan b. Zekvân olmak üzere ‘Abdurrahmân b. ‘Amr, Muhammed b. ‘Abdülvâhid, Sevr b. Yezîd, ‘Amr b. Bekr es-Seksekî, ²⁷⁵ Muhammed b. Yûsuf el-Firyâbî ve Sa’îd b. Ebî Hallâl ²⁷⁶ onun öğrencilerinden bazılarıdır.

Hakkında Söylenenler

Yahyâ el-Kattân ²⁷⁷ ve Buhârî: ²⁷⁸ “Hadislerinde acâiblik vardır.”

Yahyâ b. Ma’in ²⁷⁹ ve ‘İclî: ²⁸⁰ “Şamlıdır. Tâbiîndendir ve sikadır.”

Nesâî: “Leyse bi’l-kavî”dir. ²⁸¹

İbn Hibbân: “Hadislerine itibar edilmez.” ²⁸²

İbn ‘Adî (ö. 365/976): “Hadisinde bir sakınca yoktur.” ²⁸³

Ebû Ahmed el-Hâkim ²⁸⁴ ve Zehebî: ²⁸⁵ “Münkerü’l-hadîstir.”

Sonuç olarak; ‘Abdülvâhid b. Kays hakkında görüşlerini tespit ettiğimiz dokuz cerh ve ta’dîl âliminden sadece üçü ta’dîl edici lafızlar kullanırken, kalan altısı onu cerh etmişlerdir. Dolayısıyla bu râvinin *zayîf* olduğunu söylemek yerinde olacaktır.

Hasan b. Zekvân (ö. 141-150/758-767): el-Hasan b. Zekvân el-Basrî. ²⁸⁶ Künyesi Ebû Seleme, nisbesi el-Basrî’dir. Kaderiye mezhebinin benimsemiştir ve altıncı tabakadandır. ²⁸⁷

Hocaları: Babası Zekvân, ‘Abdülvehhâb b. Kays, Ebû Sa’îd el-Basrî, ‘Amr b. Abdillâh, ‘Amr b. Hâlid, Süleymân b. Ebî Seleme, Muhammed b. Ebî ‘Amr ²⁸⁸ onun hadis aldığı hoclarından bazılarıdır.

Talebeleri: Hasan b. Zekvân’dan başta bu isnatta bulunan ‘Abdülvehhâb b. ‘Atâ olmak üzere, ‘Abdülvâris b. Sa’îd, Yahyâ b. Sa’îd, ²⁸⁹ Safvân b. ‘İsa, ‘Abdullâh b. Mübârek, Yahyâ el-Kattân, Ravvâd b. el-Cerrâh, ²⁹⁰ ve Ebû Hafsa el-Ebâr ²⁹¹ rivayette bulunmuşlardır.

²⁷³ İbn ‘Adî, *el-Kâmil*, 2/675.

²⁷⁴ Mizzî, *Tehzîbü’l-Kemâl*, 18/470 (No: 3592).

²⁷⁵ İbn Hacer, *Lisânü’l-mizân*, 5/270 (No: 924).

²⁷⁶ Mizzî, *Tehzîbü’l-Kemâl*, 21/550.

²⁷⁷ İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve’t-ta’dîl*, 6/23; Mizzî, *Tehzîbü’l-Kemâl*, 18/469; İbn Hacer, *Tehzîbü’t-Tehzîb*, 2/633.

²⁷⁸ İbn ‘Adî, *el-Kâmil*, 6/518.

²⁷⁹ Ebû Zekeriyâ Yahyâ b. Ma’in, *Târîhu İbn Ma’in-Rivâyetü’d-Dârimî*, thk. Ahmed Muhammed Nûr Seyf (Dimaşk: Dâru’l-Me’mûn li’t-Türâs: 1400/1980), 141.

²⁸⁰ ‘İclî, *Ma’rifetü’s-sikât*, 2/107 (No: 1145).

²⁸¹ Ebû ‘Abdurrahmân Ahmed b. Şu’ayb el-Horasânî Nesâî, *ed-Du’afâ’ ve’l-metrûkîn*, thk. Mahmûd İbrahim Zâyed (Halep: Dâru’l-Va’y, 1396/1976), 68 (No: 372).

²⁸² İbn Hibbân, *es-Sikât*, 7/123 (No: 9285); Mizzî, *Tehzîbü’l-Kemâl*, 18/469; Moğultay b. Kılıç, *İkmâlü Tehzîbi’l-Kemâl*, 8/366; İbn Hacer, *Tehzîbü’t-Tehzîb*, 2/633.

²⁸³ İbn ‘Adî, *el-Kâmil*, 6/518.

²⁸⁴ Mizzî, *Tehzîbü’l-Kemâl*, 18/469.

²⁸⁵ Zehebî, *el-Kâşif*, 3/335.

²⁸⁶ Zehebî, *el-Kâşif*, 1/324 (No: 1028).

²⁸⁷ Mizzî, *Tehzîbü’l-Kemâl*, 6/145 (No: 1229).

²⁸⁸ Mizzî, *Tehzîbü’l-Kemâl*, 6/145.

²⁸⁹ Buhârî, *et-Târîhu’l-kebir*, ts., 7/341 (No: 1466).

²⁹⁰ Zehebî, *el-Kâşif*, 1/324 (No: 1028).

²⁹¹ Yahyâ b. Ma’in, *Târîhu İbn Ma’in*, 53.

Hakkında Söylenenler

Yahyâ b. Sa'îd el-Kattân²⁹² ve Yahyâ b. Ma'în²⁹³ "Sika değildir." derken, Yahyâ b. Ma'în ayrıca *zayıf* olduğunu da vurgulamıştır.²⁹⁴

Ahmed b. Hanbel²⁹⁵ ve Ebû Hâtim er-Râzî²⁹⁶ "Hadisleri zayıftır." demişlerdir.

Nesâî: "Leyse bi'l-kavî."²⁹⁷

İbn Hibbân es-Sikât'ında zikretmektedir.²⁹⁸

İbn 'Adî: "Lâ be'se bihî."²⁹⁹

İbn Hacer: "Müdehlistir."³⁰⁰

Sonuç olarak ekser rical âlimlerinin bu râvi hakkındaki görüşleri onun *zayıf* olduğu yönündedir, dolayısıyla râvinin *zayıf* olduğu söylenebilir.

'Abdülvehhâb b. 'Atâ' (ö. 204/819-820): Tam adı, Ebû Nasr 'Abdülvehhâb b. 'Atâ el-Haffâf'tır.³⁰¹ Künyesi Ebû Nasr'dır.³⁰² Sa'îd b. Ebî 'Arûbe'nin hadislerini en iyi bilen şahıs olduğu zikredilir. Ayrıca Humeyd et-Tavîl, İbn 'Avn, İbn Cüreyc, Mâlik b. Enes gibi muhaddislerden ilim almıştır. Bağdat'ta ikamet etmiştir.³⁰³

Hocaları: 'Abdülvehhâb b. 'Atâ', bu isnattaki hocası el-Hasan b. Zekvân'ın yanı sıra, Yûnus b. 'Ubeyd,³⁰⁴ İsrail b. Yûnus, Eş'as b. Sa'îd.³⁰⁵ Humeyd et-Tavîl ve Hâlid el-Hazzâ'dan hadis rivayet etmiştir.

Talebeleri: İshâk b. Ma'în, İbrahim b. Hâlid, Ahmed b. Hanbel, Ahmed b. Velîd, İshâk b. Râhûye, Muhammed b. 'Abdillâh er-Râzî³⁰⁶ ve İbrahim b. Sa'îd 'Abdülvehhâb b. 'Atâ³⁰⁷ onun meşhur talebeleridir.

Hakkında Söylenenler

Yahyâ b. Ma'în: "Sikadır."³⁰⁸

Ahmed b. Hanbel: "Za'îfû'l-hadîs."³⁰⁹

²⁹² İbn 'Adî, *el-Kâmil*, 3/158; Mizzi, *Tehzîbü'l-Kemâl*, 6/145; İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, 1/394.

²⁹³ Yahyâ b. Ma'în, *Târîhu İbn Ma'în*, 3/375 (No: 1824).

²⁹⁴ İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, 1/394.

²⁹⁵ Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 5/107; İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, 1/394.

²⁹⁶ İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, 7/13; Mizzi, *Tehzîbü'l-Kemâl*, 6/145; İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, 1/394.

²⁹⁷ Zehebi, *el-Kâşif*, 2/267.

²⁹⁸ İbn Hibbân, *es-Sikât*, 6/356.

²⁹⁹ İbn 'Adî, *el-Kâmil*, 3/158; Mizzi, *Tehzîbü'l-Kemâl*, 6/145.

³⁰⁰ İbn Hacer, *Takrîbü't-Tehzîb*, 1/237.

³⁰¹ İbn Sa'd, *et-Tabakâtü'l-Kübrâ*, 1410, 7/240 (No: 3493).

³⁰² Buhârî, *et-Târîhu'l-Kebîr*, 6/98 (No: 1824).

³⁰³ M. Yaşar Kandemir, "Abdülvehhâb b. Atâ el-Haffâf", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1988), 1/285.

³⁰⁴ Hatîb el-Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, 12/276 (No: 5641).

³⁰⁵ Mizzi, *Tehzîbü'l-Kemâl*, 18/509 (No: 3605).

³⁰⁶ Mizzi, *Tehzîbü'l-Kemâl*, 18/509 (No: 3605).

³⁰⁷ İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, 6/450-451 (No: 838).

³⁰⁸ Zehebi, *el-Kâşif*, 3/340; Moğultay b. Kılıç, *İkmâlü Tehzîbi'l-Kemâl*, 8/377.

³⁰⁹ Mizzi, *Tehzîbü'l-Kemâl*, 18/509; İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, 2/638; Moğultay b. Kılıç, *İkmâlü Tehzîbi'l-Kemâl*, 8/327.

Buhârî,³¹⁰ el-Bezzâr (ö. 292/905),³¹¹ en-Nesâî:³¹² “Leyse bi'l-kavî.”

İbn ‘Adî: “Lâ be’sa bihî.”³¹³

İbn Hacer: “Sadûk, ma’rûf”³¹⁴

Ulaşabildiğimiz kaynaklardaki cerh ve ta’dîl âlimlerinin üçü bu râviyi ta’dil ederken dördü cerh etmektedir. Onların kanaatleri doğrultusunda ‘Abdülvehhâb b. ‘Atâ’ *zayıf* bir ravidir diyebiliriz.

Sonuç olarak; rivayetin senedindeki râvilerden ‘Ubâde b. Sâmî dı̄ındaki tüm râviler cerh ve ta’dil âlimleri tarafından cerh edilmiştir. Değerlendirdiğimiz rivayet *merfû* olmakla birlikte, bu sebeple senedinin *zayıf* olduğunu söyleyebiliriz.

Öte yandan bu rivayet için Süyûtî *sahîh* derken,³¹⁵ Elbânî (ö. 1999) *münker* hükmünü vermiştir.³¹⁶ Dervîş el-Hût ise rivayeti zikrettikten sonra, abdal hadislerinin çok sayıda tarihinin bulunduğunu ancak bunların tamamının *zayıf* olduğunu söylemiştir.³¹⁷

2.3.2. Heysem b. Küleyb eş-Şâî (ö. 335/946) Rivâyeti

حدثنا محمد بن إسحاق الصنعاني، نا عبد الوهاب بن عطاء، أنا الحسن بن ذكوان، أخبرني عبد الواحد بن قيس، عن عباد بن الصامت، عن النبي صلى الله عليه وعلى آله وسلم قال: «الأبدال في هذه الأمة ثلاثون مثل إبراهيم خليل الرحمن كلما مات منهم واحد بدل الله مكانه رجلاً»

Muhammed b. İshâk es-Sâğânî ← ‘Abdülvehhâb b. ‘Atâ ← Hasan b. Zekvân ← ‘Abdülvâhid b. Kays ← ‘Ubâde b. Sâmî

‘Ubâde b. Sâmî’in rivayetine göre Resulullah (s.a.v) şöyle buyurmuştur: “Bu ümmet içerisinde abdallar İbrahim Halilurrahman’ın yolu ve hali üzere yaşayan otuz kişidir. İçlerinden birisi vefat ettiği zaman Allah onun yerine başka birini koyar.”³¹⁸

‘Ubâde b. Sâmî: Sahâbîdir. ‘Abdülvâhid b. Kays tâbiîdir hakkında yukarıda bilgi verilmiş olup *zayıftır*. Hasan b. Zekvân ve ‘Abdülvehhâb b. ‘Atâ hakkında da yukarıda bilgi verilmiş olup, *zayıftır*.

Muhammed b. İshak es-Sâğânî (ö. 270/884): Tam adı, Muhammed b. İshâk b. Muhammed Ebû Bekr es-Sâğânî. Muhammed b. İshâk es-Sâğânî ismiyle meşhur olmuştur. Bağdat, Basra, Kûfe, Medine ve Şam gibi birçok bölgeye ilim yolculukları yapmıştır.³¹⁹ Büyük bir alim ve hâfız olan es-Sâğânî Bağdat’ta yaşamış,³²⁰ h. 270 senesinde orada vefat etmiştir.³²¹

³¹⁰ Buhârî, *ed-Du’âfâu’s-sağîr*, thk. Ebû ‘Abdullâh Ahmed b. İbrahim b. Ebû’l-Ayneyn (Kâhire: Mektebetü İbn ‘Abbâs, 2005), 92 (No: 241).

³¹¹ Ebû Bekr Ahmed b. ‘Amr b. ‘Abdilhâlik el-Basrî Bezzâr, *el-Bahru’z-zehhâr (Müsnedü’l-Bezzâr)*, thk. Mahfûzu’r-Rahmân Zeynullâh vd. (Medine: Mektebetü’l-‘Ulûm ve’l-Hikem, 2009), 13/393 (No: 7085).

³¹² Nesâî, *ed-Du’âfâ’ ve’l-metrûkîn*, 68 (No: 374).

³¹³ İbn ‘Adî, *el-Kâmil*, 6/517; Mizzî, *Tehzîbü’l-Kemâl*, 18/509.

³¹⁴ İbn Hacer, *Ta’rîfu ehli’t-takdîs bi merâtibi’l-mevsûfîn bi’t-tedlîs*, thk. ‘Âsim b. ‘Abdullâh el-Karyûtî (Amman: Mektebetü’l-Menâr, 1403/1983), 1/143.

³¹⁵ Süyûtî, *el-Câmi’u’s-sağîr*, 1/470 (No: 3032).

³¹⁶ Elbânî, *Silsiletü’l-ehâdisi’d-daîfe ve’l-mevdûa’ ve’eseruha’s-seyyi’ fi’l-ümme* (Riyad: Mektebetü’l-Maârif, 1992), 2/340.

³¹⁷ Ebû Abdillâh Muhammed Dervîş Hût, *Esne’l-metâlib fi ehâdise muhtelifi’l-merâtib*, thk. ‘Abdurrahmân Muhammed b. Dervîş el-Hût el-Beyrûtî (Beyrut: y.y. 1991), 145.

³¹⁸ Ebû Sa’îd el-Heysem b. Küleyb el-Binkesî Şâî, *el-Müsned*, thk. Mahfûz er-Rahmân Zeynullâh (Medine: Mektebetü’l-‘Ulûm ve’l-Hikem, 1410/1989), 3/215 (No: 1314).

³¹⁹ Hatîb Bağdâdî, *Târihu Bağdâd*, 2/44 (No: 7).

³²⁰ Ebû Zekerîyyâ Muhyiddîn Yahyâ b. Şeref Nevevî, *Tehzîbü’l-esmâ’ ve’l-luğât* (Beyrut: Dârul-Kütübîl-‘İlmiyye, ts.), 105.

³²¹ Zehebî, *Siyeru a’lâmi’n-nübelâ*, 12/594 (No: 224).

Hocaları: es-Sâğânî, 'Abdülvahhâb b. 'Atâ'nın yanı sıra, İbrahim b. Muhammed, Ahmed. b. Muhammed, Ca'fer b. 'Avn ve Hasan b. 'Abdullâh'tan rivayette bulunmuştur.³²²

Talebeleri: Muhammed b. Ya'kûb, 'Abdullâh b. Muhammed, Ahmed b. Şu'ayb, Müslim b. Haccâc, Ahmed b. 'Amr, Muhammed b. Mahled, İsmâ'il b. Muhammed ve Muhammed b. Abdillâh, Muhammed b. İshak es-Sâğânî'den rivayet etmişlerdir.

Hakkında Söylenenler

Ebû Hâtim er-Râzî,³²³ en-Nesâî,³²⁴ İbn Hibbân³²⁵ ve İbn Hacer:³²⁶ "Sebt, sika ve hâfızdır."

Dârekutnî: "Hüccet, hâfız ve muhaddistir."³²⁷

Mizzî: "Hadisleri güvenilirdir, ilim için seyahat eden hâfızlardandır."³²⁸

Görüşlerine müracaat ettiğimiz alimlerin tamamı es-Sâğânî'nin hadis rivayetinde ehil ve güvenilir olduğu kanaatindedirler.

Sonuç olarak, senette yer alan 'Ubâde b. Sâmit ve Muhammed b. İshak es-Sâğânî dışındaki râvilerin tamamı cerh edilmiştir. Cerhe mahal kusurlar, bu *merfû* rivayetin senedinin *zayıf* olarak nitelendirilmesine sebep olmuştur.

Şimdi de ele alacağımız "Abdalların kalbi âlimlerin kalbi üzeredir." şeklindeki rivayetlerin bizim esas aldığımız ilk üç asır hadis kaynaklarından başka nerelerde geçtiklerini zikredeceğiz. Bu rivayetler ilk üç asır hadis kaynaklarının dışında olduğu için değerlendirmeye tâbi tutulmamıştır.

Hakîm et-Tirmizî,³²⁹ ve Heysemî³³⁰ eserlerinde bu rivayeti aynı metinle 'Ubâde b. Sâmit'ten nakletmiştir. Süyûtî ise birisi dışında³³¹ eserlerinin tamamında 'Ubâde b. Sâmit yoluyla ve isnatlı olarak nakletmiştir.³³²

³²² Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, 24/396 (No: 5053).

³²³ İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, 7/195.

³²⁴ Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, 24/396; İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, 3/502.

³²⁵ İbn Hibbân, *es-Sikât*, 9/89 No: 15340; İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, 3/502.

³²⁶ İbn Hacer, *Takrîbü't-Tehzîb*, 1/824; İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, 3/502.

³²⁷ Ebû'l-Hasen 'Ali b. 'Ömer b. Ahmed Dârekutnî, *Kitâbu's-Sîfât*, thk. 'Ali b. Muhammed b. Nâsir el-Fakîhî (Beyrut: 1403/1983), 73 (No: 65).

³²⁸ Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, 24/396.

³²⁹ Hakîm Tirmizî, *Nevâdirü'l-usûl*, 1/261.

³³⁰ Heysemî, *Mecma'u'z-zevâid*, 10/62 (No: 16668); a.mlf. *Gâyetü'l-maksad fi zevâidi'l-Müsned*, thk. Hallâf Mahmûd 'Abdüssemî' (Beyrut-Lübnan: Dâru'l-Kütübî'l-İlmîyye, 1421/2000), 4/94 (No: 3977).

³³¹ Süyûtî, *el-Hâvî li'l-fetâvî* (Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1424/2004), 2/297.

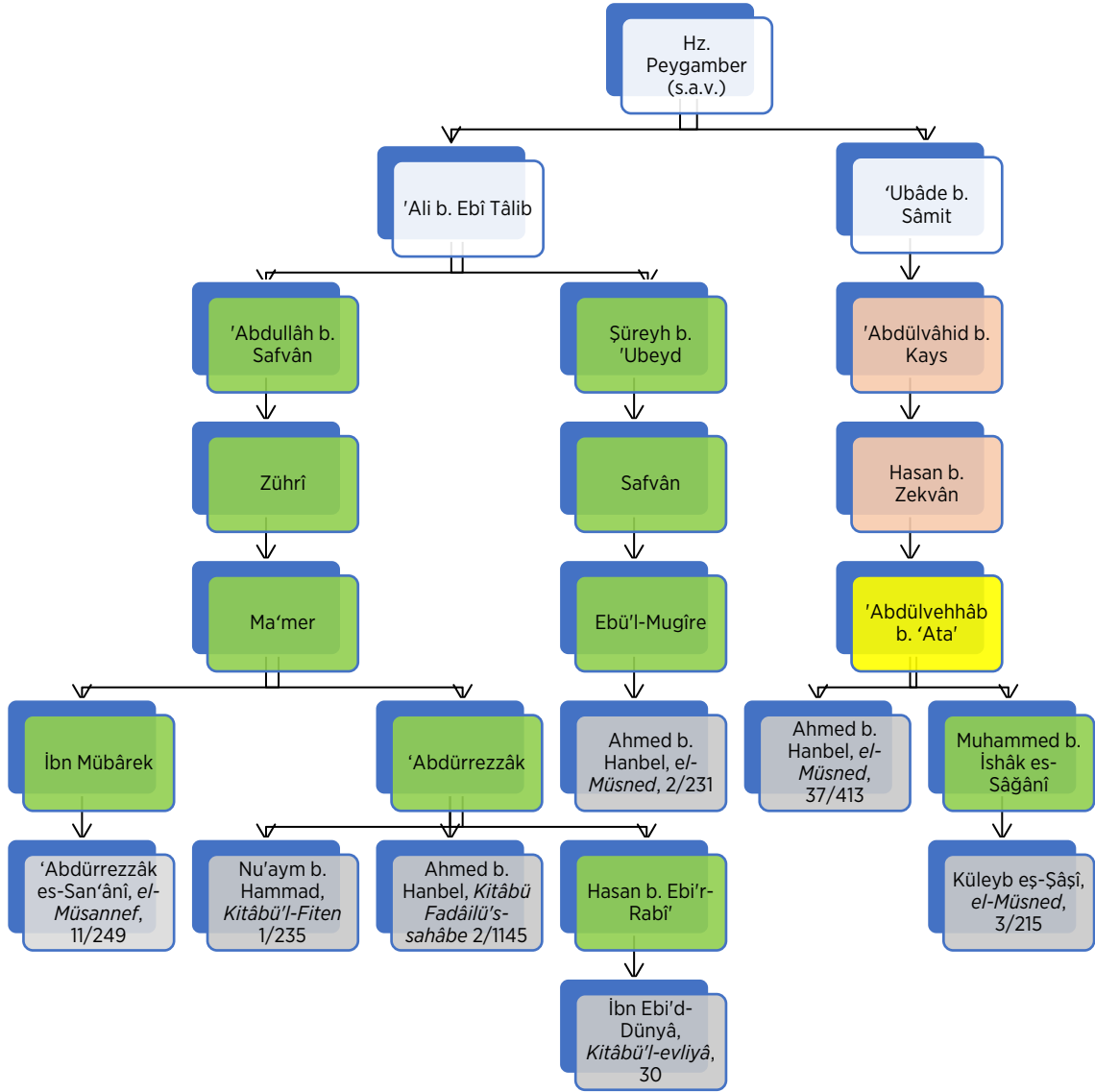
³³² Süyûtî, *Câmi'u'l-ehâdis*, 10/488 (No: 10095); a.mlf., *el-Fethu'l-kebîr fi dammi'z-ziyâdeti ile'l-câmi'i's-sağîr*, thk. Yûsuf en-Nebhânî (Beyrut, Lübnan: Dâru'l-Fikr, 1423/2002), 1/466 (No: 5012); a.mlf., *el-Hasâisü'l-kübrâ* (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmîyye, 1985), 2/372.

Tablo 3. Üçüncü Grup Râvîlerinin Cerh ve Ta'dîl Değerlendirme Tablosu

Ravi İsmi	Hakkında Kullanılan Lafızlar	
	Ta'dîl Lafızları	Cerh Lafızları
'Ubâde b. Sâmit (ö. 34/654)	-Sahâbîdir.	
'Abdülvâhid b. Kays (ö. 121-130/738-747)	-Tâbiîdir/Sikadır. -Hadisinde bir sakınca yoktur.	-Hadislerinde bir acaiblik var. -Leyse bi'l-kavî -Münkerü'l-hadîs -Hadislerine itibar edilmez.
Hasan b. Zekvân (ö. 141-150/758-767)	-İbn Hibbân es-Sikât'ında zikretmiştir.	-Leyse bi'l-kavî -Sika değildir./Zayıftır. -Ehâdisühû zaîf -Lâ be'se bihî
'Abdülvehhâb b. 'Atâ (ö. 204/819-820)	-Sika. -Lâ be'se bihî. -Sadûk/Ma'rûf	-Za'îfü'l-hadîs -Leyse bi'l-kavî
Muhammed b. İshak es-Sâğânî (ö. 270/884)	-Sebt/Sika/Hâfız -Hüccet/Hâfız/Muhaddis -Hadisleri güvenilir.	

Tabloda da görüldüğü üzere, senette yer alan sahâbî 'Ubâde b. Sâmit ve Muhammed b. İshâk es-Sâğânî dışındaki râvîler hakkında cerh ifadeleri daha fazladır. Dolayısıyla cerhe mahal kusurlar, bu *merfû* rivayetin senedinin *zayıf* olarak nitelendirilmesine sebep olmuştur.

2.4. Bütün Rivayetlerin Ortak İsnad Şeması³³³

2.5. Genel Değerlendirme

Tespitlerimize göre abdallarla ilgili rivayet, hicri ilk üç asır hadis musannefatı içerisinde ilk olarak 'Abdürrezzâk es-San'ânî'nin (ö. 211/826) *el-Musannef*'inde geçmektedir. Ayrıca Nu'aym b. Hammâd'ın (ö. 228/843) *Kitâbü'l-Fiten*'inde, Ahmed b. Hanbel'in (ö. 241/856) *el-Müsned* ve *Kitâbü Fedâilü's-Sahâbe*'sinde, İbn Ebü'd-Dünyâ'nın (ö. 281/894) *Kitâbü'l-Evliyâ*'sında ve Heysem b. Küleyb eş-Şâşî'nin (ö. 335/946) *el-Müsned*'inde nakledilmiştir.

Rivayet, bütün hadis musannefatı içerisinde üç farklı sahâbîden gelmektedir. Bunlar, 'Ali b. Ebî Tâlib, 'Ubâde b. Sâmit ve Avf b. Mâlik'tir. Hicrî ilk üç asır hadis musannefatı içerisinde yer alan rivayetler ise 'Ali b. Ebî Tâlib ve 'Ubâde b. Sâmit'ten gelmektedir. Buna göre,

'Ali b. Ebî Tâlib'ten gelen rivayetlerin yer aldığı eserler şunlardır:

³³³ Şemadaki renklendirmelerin manaları şu şekildedir: Yeşil (sika), sarı (hasenü'l-hadis), pembe (leyse bi'l-kavî), mavi (zayıf), gri (musannif).

‘Abdürrezzâk es-San’ânî’nin *Musannef’i*. Nu’aym b. Hammâd’ın *Kitâbü’l-Fiten’i*, Ahmed b. Hanbel’in *el-Müsned* ve *Kitâbü Fedâilü’s-Sahâbe’si*. İbn Ebü’d-Dünyâ’nın (ö. 281/894) *Kitâbü’l-Evliyâ’sı*.

‘Ubâde b. Sâmit’ten gelen rivayetlerin yer aldığı eserler ise;

Ahmed b. Hanbel ve Heysem b. Küleyb eş-Şâşî’nin *el-Müsned*leridir.

Avf b. Mâlik’ten gelen rivayet ise üçüncü asır sonrası eserlerden sadece ikisinde yer almaktadır. Bu eserler Taberânî’nin (ö. 360/971) *el-Mu’cemü’l-kebîr’i* ve İbn ‘Asâkir’in (ö. 571/1176), *Târîhu Dimaşk’ı*dır. İbn ‘Asâkir aynı zamanda ‘Ali b. Ebî Tâlib’ten gelen bir rivayete de yer vermiştir. Taberânî ise ‘Ali b. Ebî Tâlib’ten gelen bu rivayete *el-Mu’cemü’l-evsat’*ında yer vermiştir. İlgili rivayet, içerisinde yer aldığı *el-Mu’cemü’l-kebîr* ve *Târîhu Dimaşk’*ın dışındaki bütün eserlerde daha önce de ifade edildiği üzere ‘Ali b. Ebî Tâlib kanalıyla nakledilmiştir.

‘Ali b. Ebî Tâlib’ten gelen rivayete göre o, halifeliği esnasında Irak’a gitmiş, orada Iraklıların kendisinden Şamlılara lanet etmesini istemeleri üzerine ‘Ali b. Ebî Tâlib şöyle buyurmuştur; “Şam ehline sövmeyiniz çünkü onların içlerinde abdallar vardır, abdalların hürmetine oradaki insanlar rızıklandırılır, düşmana karşı yardım edilir ve günahları affolunur.”

‘Ubâde b. Sâmit tarikiyle gelen rivayette ise “abdalların Şam’da bulundukları, onların sayılarının 40 olduğu ve sayıları azaldıkça yerine başkalarının geleceği” bilgisi yer almaktadır.

‘Avf b. Mâlik’ten gelen rivayette ise Mısır fethedilince orada bulunan bazı Mısırlıların Şamlılara sövdüklerini duyan ‘Avf b. Mâlik, kaftanından başını çıkarıp, Mısırlılara hitaben Hz. Peygamber’in (s.a.v), “Şam ehline sövmeyiniz, çünkü orada abdallar vardır.” dediğini nakletmiştir.

Tespitlerimize göre üç grupta mütalaa ettiğimiz rivayetlerin, hicri ilk üç asırdaki tariklerinin sayısı yedidir. Birinci ve ikinci gruptaki rivayetler isnadındaki kopukluk nedeniyle *munkatı’*dir. Birinci gruptaki rivayetlerin *munkatı’* olarak değerlendirilmesinin sebebi, senette yer alan ‘Abdullâh b. Safvân’ın, Ali b. Ebî Tâlib’ten hadis işitmemiş olmasıdır. İkinci gruptaki rivayet de Şüreyh b. ‘Ubeyd’in, Ali b. Ebî Tâlib ile karşılaşmaması nedeniyle *munkatı’*dir.

Üçüncü grupta yer alan her iki rivayet de senetlerindeki ‘Abdülvâhid b. Kays ve Hasan b. Zekvân’ın cerh ve ta’dil âlimlerinin ekserisi tarafından *zayıf* olarak nitelendirilmesi sebebiyle *zayıf’tır*.

Sonuç olarak, üç grupta ele aldığımız rivayetlerin, ikisi Ahmed b. Hanbel’in *Müsned’*inde, beşi hicri ilk üç asra ait çeşitli eserlerde olmak üzere yedi farklı tariki vardır. Birinci grupta yer alan dört rivayet, ‘Ali b. Ebî Tâlib’in sözü olması bakımından *mevkûf*, ravi ‘Abdullâh b. Safvân’ın ‘Ali b. Ebî Tâlib’ten hadis işitmemiş olması sebebiyle de *munkatı’*dir. İkinci grupta yer alan *merfû’* rivayet, ravi Şüreyh b. ‘Ubeyd’in, ‘Ali b. Ebî Tâlib’ten hadis işitmemiş olması sebebiyle de *munkatı’*dir.

Üçüncü grupta yer alan her iki rivayet de senetlerindeki ‘Abdülvâhid b. Kays ve Hasan b. Zekvân’ın cerh ve ta’dil âlimlerinin ekserisi tarafından *zayıf* olarak nitelendirilmesi sebebiyle *zayıf’tır*.

3. Rivâyetlerin Metin Tenkidi

Konumuzu oluşturan rivayetlerin doğru ve kapsamlı biçimde anlaşması için öncelikle metne bütüncül olarak bakılması ve metin inşası, yani tespit edilen bütün rivayetlerden ortak bir metin

oluşturulması gerekmektedir.³³⁴ İkinci ise konuyu içeren tüm rivayetlerin verdiği ana mesajın tespit edilmesidir. Bu, metin tenkidi olarak ifade edilmektedir. Metin tenkidi bütüncül, sistematik ve metodolojik olarak yapılmalıdır.³³⁵ Rivayetler bu şekilde değerlendirildiği zaman, hadis metnine bütüncül bir bakış kazandırılabilir. Böylece rivayetlerin, bize ulaşana kadar ne tür değişikliklere uğradığı ve ne tür tasarruflara (mâna ile rivayet, ihtisâr vb.) maruz kaldıkları tespit edilmiş olacaktır. Bütünlüğü sağlanan rivayetin asgari müştereginin tespiti, rivayetin iç bütünlüğünün sağlanması açısından önem arz etmektedir. Böylece hadisin sıhhatinden emin olunacaktır.³³⁶ Okuyucu da rivayetin içinde bulunduğu şartlara, çevre ve metin bağlamında bütüncül bir bakışla yaklaştığında hadisleri anlamak daha kolaylaşacaktır.³³⁷

Bu bölümde ilk olarak rivayetlerle alakalı âlimlerin görüşleri belirtilecek, ardından kendi kanaatimiz zikredilecektir.

Zikredilen rivayetlerin üç bölümden oluştuğunu burada tekrar hatırlamakta fayda mülhaza ediyoruz:

- “Şam ehline sövmeyiniz, çünkü orada abdallar vardır”.
- “Abdallar Şam’da bulunurlar, onlar kırk kişidirler, eğer biri vefat ederse Allah onun yerine başkasını koyar”.
- “Bu ümmetten otuz abdal vardır. Hepsinin kalbi Hz. İbrahim’in hali ve yolu üzerinedir”.

Süyûtî, *el-Haberu'd-dâl* adlı eserinde bizim değerlendirdiğimiz rivayetler de dâhil olmak üzere ricâlül-gayble ilgili tüm rivayetleri zikretmiştir. O, konuyla ilgili merfû', mevkûf, mürsel rivayetlerin yanı sıra seleften eser olarak da rivayet nakletmiştir. Bu şekilde toplam sayı altmışa ulaşmıştır.³³⁸ Süyûtî, abdalla ilgili rivayetlere *el-Leâli'l-Masnû'a* isimli eserinde de genişçe yer vermiştir.³³⁹ Dahlân el-Kedirî, *Sirâcü't-Tâlibîn* adlı eserinde abdallarla ilgili rivayetleri zikredip âlimlerin rivâyetler hakkında genel olarak *zayıf* ve senedlerinin *munkatı'* olduğu mealindeki görüşlerini aktarmıştır.³⁴⁰

Abdallar ile ilgili rivayetlerin isnadında her ne kadar 'Ali b. Ebî Tâlib, 'Ubâde b. Sâmit ve 'Avf b. Mâlik gibi meşhur sahâbîler yer alıyor ise de da 'Ali b. Ebî Tâlib ile 'Abdullâh b. Safvân, 'Ubâde b. Sâmit ile de 'Abdülvelid b. Kays arasında inkita bulunması sebebiyle rivayet *munkatı'* olup *zayıftır*. Dahası bu rivayetler Ahmed b. Hanbel'in *Müsned*'inin dışında güvenilir hiçbir hadis kitabında yer almamıştır. 'Abdürrezzâk'ın *Musannef*'inde yer alan diğer rivayetler ise Taberânî'nin *Mu'cemleri*, Ebû Nu'aym'ın *Hilye'si*, Hakîm et-Tirmizî'nin *Nevâdiru'l-usûl*'ü, Dârekutnî'nin *Kitâbü'l-Ecvâd*'ı, Süleimî'nin *Sünenü's-süfiyye'si* gibi eserlerde de geçmektedir. Ancak bu eserler tabaka olarak bakıldığında dördüncü veya beşinci tabakada gösterilmekte, yani ana kaynak sayılmamaktadır.

Ricâlül-gayb hakkındaki rivayetlerin geneline bakıldığı zaman, öncelikle sayıları, sonra nerede bulundukları konusunda uyumlu olmadıkları görülmektedir. Bu da zorunlu olarak rivayetler

³³⁴ Bu noktada Selçuk Coşkun “metin inşası” yerine “metnin bütünleştirilmesi” tabirini tercih etmektedir; bk. Selçuk Coşkun, *Hadise Bütüncül Bakış* (İstanbul: İFAV Yayınları, 2011), 198.

³³⁵ Salahattin Polat, *Metin Tenkidi* (İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 2010), 302.

³³⁶ Coşkun, *Hadise Bütüncül Bakış*, 183.

³³⁷ Mehmet Görmez, *Sünnet ve Hadisin Anlaşılması ve Yorumlanmasında Metodoloji Sorunu* (Ankara: Otto Yayınları, 2014), 249.

³³⁸ Süyûtî, *el-Haberu'd-dâl*, 11-90.

³³⁹ Süyûtî, *ez-Ziyâdât ale'l-mevdû'ât* (*Zeylû el-Le'âli'l-Masnû'a*), thk. Râmiz Hâlid Hasan (Riyad: Mektebetü'l-Maârif, 2010), 2/330-332.

³⁴⁰ Dahlân Kedirî, *Sirâcü't-Tâlibîn* (Beyrut: Dâru'l Fikr, ts.), 2/259-262.

arasında çelişkiye yol açmaktadır. Rivayetler arasındaki çelişki ise o rivayetlerin tenkide açık hale getirmektedir. Bu sebeple abdallar ile ilgili rivayetlerin neredeyse tamamı hem sened hem de metin bakımından tenkid edilmiştir.

Ricâlü'l-gayb konusuna ilk tenkit yapanlardan biri İbnu'l-Cevzî olmuştur. İbnu'l-Cevzî, rivayetlerin tümünü eserine almış, tek tek değerlendirmesini yapmış, sonuç olarak da ricâlü'l-gayble ilgili rivayetlerin tümünün *mevzû'* olduğu sonucuna varmıştır.³⁴¹

Ricâlü'l-gayble ilgili rivayetler hakkında İbnü's-Salâh şöyle demektedir: “Abdal hakkında gelen rivayetlerin en gerçeğe yakını Hz. Ali yoluyla gelen rivayettir. Evtâd, nûkabâ ve nücebâ ile ilgili rivayetlerin aslı yoktur, o rivayetler sadece sûfilerin kaynaklarında geçmektedir.”³⁴²

Tasavvuftaki bazı konuları en çok tenkit eden alimlerden biri de İbn Teymiyye'dir. İbn Teymiyye, halkın ve sûfilerin her zaman gündeminde olan; gavs, abdal, nûkabâ, nücebâ, evtâd, aktâb, dörtler, yediler, kırklar ve üç yüzler gibi konularla ilgili Allah Teâlâ'nın kitabında bir ayetin olmadığını, Hz. Peygamberden de bu konuda *sahih* isnatlı bir rivayetin gelmediğini söylemektedir. Ayrıca saygın İslâm âlimlerinin terim olarak abdal dışındaki ifadeleri kullandığına dair bir bilgiye de rastlanmadığını ileri sürmektedir.³⁴³ İbn Teymiyye, Allah'ın rahmetinin önce onlara yani abdallara indiğini iddia edenleri ise müşrik olarak nitelendirmiştir.³⁴⁴

İbn Teymiyye ricâlü'l-gayble ilgili haberleri tenkit etmesinin sebebini şu şekilde açıklamaktadır: “Mu'âviye ve Şam'da bulunan arkadaşlarını, Hz. Ali ve onu destekleyen arkadaşlarından daha faziletli göstermek için rivayetlerde Şam ehli övülmüştür. Hâlbuki Hz. Ali ve arkadaşları onlardan daha faziletlidir.”³⁴⁵

İbn Kayyim el-Cevziyye *el-Menârü'l-münîf* adlı eserinde, “uydurma hadisi bilmenin genel kaideleri” bölümünde ricâlü'l-gayble ilgili rivayetleri değerlendirerek, “Ahmed b. Hanbel'in Şüreyh b. 'Ubeyd'den gelen rivayet hâricindeki tüm rivayetlerin senedi *bâtıldır*” demiştir.³⁴⁶

İbn Hacer, abdallarla ilgili rivayetleri *el-Fetâva'l-hadîsiyye* adlı eserinde değerlendirerek ilgili rivayetlerin *sahih* olmadığını söylemiştir.³⁴⁷

Ricâlü'l-gayble ilgili *Nazmü'l-leâl fi'l-keîlâle ale'l-ebdâl* adıyla müstakil bir eser yazan Sehâvî (ö. 902/1497) abdallar hakkında birçok rivayetin bulunduğunu ve tamamının *zayıf* olduğunu söylemiştir.³⁴⁸

Münâvî (ö. 1031/1622), Süyûtî'nin abdallar hakkında naklettiği bazı rivayetleri şerh ettikten sonra, İbn Teymiyye'nin “Abdallarla ilgili sahih rivayet yoktur.” sözünü tenkit etmiş ve onun bu konudaki tavrını “taşkınlık” olarak nitelendirmiş ve şöyle demiştir: “Bu rivayetlerin tamamının zayıf olduğunu varsaysak bile, zayıf bir hadisin, tariklerinin çokluğu ve kaynaklarının fazlalığı

³⁴¹ Ebü'l-Ferec Cemâlüddîn 'Abdurrahmân b. 'Ali b. Muhammed el-Bağdâdî İbnü'l-Cevzî, *el-Mevdû'ât*, thk. 'Abdurrahmân Muhammed 'Osman (Medine: el-Mektebetu's-Selefiyye, 1966), 3/152.

³⁴² İbnü's-Salâh, *Fetâvâ*, 184.

³⁴³ İbn Teymiyye, *Mecmû'u'l-fetâvâ*, 11/167.

³⁴⁴ İbn Teymiyye, *Mecmû'u'l-fetâvâ*, 11/168.

³⁴⁵ İbn Teymiyye, *Mecmû'u'l-fetâvâ*, 11/167.

³⁴⁶ Ebü Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ebî Bekr b. Eyyûb ez-Zürâî ed-Dimaşkî el-Hanbelî İbn Kayyim, *el-Menârü'l-münîf fi's-sahih ve'd-da'if*, thk. 'Abdüfettâh Ebû Gudde (Halep: Mektebetü'l-Matbûatî'l-İslâmî, 1970), 136.

³⁴⁷ Ebü 'Abdullâh Muhammed b. Ca'fer b. İdrîs el-Hasenî Kettânî, *Nazmü'l-mütenâsir mine'l-hadîsi'l-mütevâtir* (Mısır: Dâru'l-Kütübî's-Selefiyye, 1983), 220.

³⁴⁸ Sehâvî, *el-Makâsîdu'l-hasene*, 43 (No: 8).

sebebiyle kuvvetlendiğini ancak hadis ilminden habersiz veya inatçı bir bağınaz inkâr eder. İbn Teymiyye'nin ikinci gruptan olduğu kanaatindeyim.”³⁴⁹

‘Aliyyü'l-Kârî, İbnü'd-Deyba'dan (ö. 944/1537) abdalla ilgili rivayetlerin tümünün *zayıf senetle geldiğini* aktarmaktadır.³⁵⁰

‘Aclûnî, ricâlü'l-gayble ilgili rivayetlerin çok olması sebebiyle birbirini desteklediğini, dolayısıyla *mevzû* olmadığını nakletmektedir.³⁵¹

Zebîdî, abdallarla ilgili yirmiye yakın rivayeti değerlendirmiştir. Ona göre rivayetlerin *senetleri zayıftır* ama bu *mevzû* oldukları manasına gelmez. Yani bir rivayetin zayıf senetlerle geldiği kabul edilse bile, birçok değişik tarikle nakledilmesinin o rivayeti kuvvetlendireceğinin göz ardı edilmemesi gerekir.³⁵²

Kettânî de bu rivayetlerin tariklerinin çokluğunun *manevî mütevâtir* derecesine ulaştığını söylemiştir.³⁵³ Kettânî'nin bu değerlendirmesi isabetli değildir, çünkü abdallarla ilgili rivayetlerin manen de olsa mütevâtir derecesine ulaşması imkânsızdır. Sünen-i Ebû Davûd'un şârihi ‘Azîmâbâdî (ö. 1911) de Kettânî ile aynı görüştedir.³⁵⁴

Elbânî ise, abdallarla ilgili rivayetlerin tümünün *zayıf* olduğunu, bunlardan bir kısmının *şedîdu'z-za'f* olduğunu, hatta kutub hakkında hiçbir rivayetin bulunmadığını gavs, nûkabâ ve nücebâ ile ilgili rivayetlerin ise sadece tasavvuf kaynaklarında bulunduğunu söylemektedir.³⁵⁵

Allah şeriatı insanlara ulaştırmak için Peygamberleri vasıta kılmıştır.³⁵⁶ Peygamberlerin vazifesi Allah'tan aldıkları emir ve yasaklarını insanlara tebliğ etmektir. Ancak, bu araçların fayda görmesi, onlardan kötülüklerin savılması, rızık temin etme ve yardım talep etme gibi vazifelerinin dışında başka fonksiyonları onlara atfetmek doğru değildir. Allah dostları dediğimiz veliyyullah için de bu durum geçerlidir.

Yardım istenen şahıs her ne kadar Allah dostu olsa bile onun adıyla yardım talep etmek dinimizin temel esaslarından olan “tevhid inancı” açısından sorun oluşturmaktadır. Yani sadece Allah'ın yetkisinde olan günahların bağışlanması, hidayet verme, rızık verme ve yağmur yağdırma gibi fiillerin Allah'tan başkasından istenmesi caiz değildir. Dolayısıyla Allah'ın muktedir olduğu şeylerde bir veya birkaç şahsın yüzü suyu hürmetine istekte bulunmak, O'nun ve Resulünün bize öğrettiği bir yol değildir. Bilindiği üzere İslâm bu tür anlayışlardan uzaktır.

Yaratılmış bütün canlılara has olan doğum, yaşam ve ölüm gibi hakikatler sünnetullahtandır. Peygamberler de dahil olmak üzere her canlı buna tabi tutulmuştur. Onlar da Allah'ın izni olmaksızın onun yetkilerinin dışına çıkamazlar. Ne Kur'an'da ne de Sünnette Allah'ın dilediğinin dışında bir kimseye olağanüstü vasıflar verildiği zikredilmiştir.

³⁴⁹ Zeynüddin Muhammed 'Abdirraûf b. Tâcu'l-Ârifin el-Haddâdî Münâvî, *Feyzü'l-kadîr fi şerhi'l-Câmi'i's-Sağîr* (Mısır: el-Mektebetu't-Ticâriyyetu'l-Kübrâ, 1356/1937), 6/400.

³⁵⁰ Ebû'l-Hasen Nürüddin 'Ali b. Sultân Muhammed el-Herevî 'Aliyyü'l-Kârî, *el-Esrârü'l-merfû'a fi'l-ahbâri'l-mevdû'a*, thk. Muhammed b. Lutfi es-Sabbâğ (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1971), 76.

³⁵¹ 'Aclûnî, *Keşfü'l-hafâ*, 1/25.

³⁵² Ebû'l-Feyz Muhammed el-Murtazâ b. Muhammed el-Bilgrâmî el-Murtazâ el-Hüseynî Zebîdî, *İthâfû's-sâdeti'l-muttâkin bi şerhi ihyâi 'ulûmi'd-din*, (Beyrut: y.y., 1989), 10/32.

³⁵³ Kettânî, *Nazmü'l-mütenâsir*, 6.

³⁵⁴ Ebû't-Tayyib Muhammed Şemsü'l-Hak b. Emir 'Ali ed-Diyânüvî 'Azîmâbâdî, *'Avnü'l-ma'bûd şerhu Süneni Ebî Dâvûd* (Beyrut: Darü'l Kütübü'l İlmiyye, 1415/1994), 11/254.

³⁵⁵ Elbânî, *Silsiletü'l-ehâdisi'd-da'ife ve'l-mevdû'a*, 2/39-40.

³⁵⁶ Hac 22/75; Fâtır, 35/32.

Yukarıda zikredildiği üzere Abdalların varlığına inananlar, onların ehl-i arzın rızıklanmasına vesile olduklarını ve düşmanlara karşı yardım ettiklerini iddia etmişlerdir. İnsanlara rızık vermek yalnızca Cenab-ı Hakka aittir. Ondandır başka rızık veren yoktur. Dolayısıyla insanlar başkasına rızık vermek şöyle dursun kendisine verilmiş olan rızıkları bile Allah'ın takdir ettiği ölçüde kullanabilirler.

Sonuç

Abdallar, dönem olarak İbnü'l-'Arabî ile başlayıp özellikle mutasavvıf bazı alimlerle devam eden ve ricâlü'l-gayb adı altında belli bir hiyerarşi içinde görev yaptıklarına inanılan “kutub, gavs, evtâd, nücebâ ve nükabâ” içerisinde en yaygın olan ve hakkında en fazla rivayet nakledilen manevi şahsiyetlerdir. Onlar, mutasavvıfların tanımladığı anlamda ne Kur'an'da ne de hadislerde yer almaktadır. Bu konuda gelen bilgilerin çok az bir kısmı bazı ayetlerin iş'arî yolla tefsirlerinin yanı sıra çok *zayıf* ya da *uydurma* birtakım rivayet ve selef-i sâlihînin açıklamalarına dayanırken, çoğu bu manevi şahsiyetlerin varlığına ve yeryüzündeki tasarruflarına inanan mutasavvıfa ve âriflerin içtihat, keşif ve tecrübesine dayanmaktadır.

Ricâlü'l-gayble ilgili gelen rivayetlerin çok büyük bir kısmı abdallarla ilgilidir. Abdal tâbiri yüksek fazilet ve güzel ahlaklı velîler için de kullanılmıştır. Türkiye'de halk arasında yaygın olarak kullanılan “yediler, kırklar ve üç yüzler” gibi ifadeler de ilgili rivayetlerden neş'et etmektedir.

Kütüb-i Tis'a'nın yanı sıra ilk üç asırda telif ve tasnif edilen hadis kaynakları çerçevesinde incelemeye tâbi tuttuğumuz rivayetlerin senetleri bakımından ulaştığımız sonuçları şöyle ifade edebiliriz:

Üç grupta ele aldığımız rivayetlerin ikisi Ahmed b. Hanbel'in *Müsned*'inde, beşi hicri üç dört ve beşinci asra ait çeşitli eserlerde olmak üzere yedi farklı tariki vardır. Birinci grupta yer alan dört rivayet, 'Ali b. Ebî Tâlib'in sözü olması bakımından *mevkûf* olmakla birlikte, isnatlara göre rivayeti Hz. Ali'den nakleden ravi 'Abdullâh b. Safvân'ın gerçekte Hz. Ali'den hadis işitmemiş olması sebebiyle de *munkatı*'dır. Aynı şekilde ikinci grupta yer alan *merfû*' rivayet de 'Ali b. Ebî Tâlib'ten hadis işitmediği sabit olan ravi Şüreyh b. 'Ubeyd sebebiyle *munkatı*'dır. Üçüncü grupta yer alan iki rivayete gelince: Bu iki rivayetin senetlerinde yer alan 'Abdülvehid b. Kays ve Hasan b. Zekvân'ın cerh ve ta'dil âlimlerinin büyük çoğunluğu tarafından *zayıf* olarak nitelendirilmesi sebebiyle *zayıf*'tır.

Metnin muhtevası açısından ise karşımıza dört farklı görüş çıkmaktadır: 1. “Sahîh”. 2. “Zayıf”, 3. “Sahîh değil”, “Sâbit değil”, “Bâtıl.” 4. “Uydurma”. Münâvî, Süyûtî, 'Azîmâbâdî, ve Kettânî gibi âlimler, söz konusu rivayetleri tariklerinin çokluğunu gerekçe göstererek *sahîh* olarak nitelendirmişlerdir. Hatta Süyûtî ve Kettânî *manevî mütevâtir* derecesinde olduğunu söyleyebilmişlerdir. İbn Hacer, Sehâvî ve 'Aliyyü'l-Kârî gibi âlimler ise ilgili rivayetlerin tamamının *zayıf* olduğunu söylemişlerdir. İbn Teymiyye “Sahîh değildir”, öğrencisi İbn Kayyım el-Cevziyye “Bâtıldır”, İbnü's-Salâh ise “Sâbit değildir” şeklinde kanaat ortaya koymuşlardır. Bu rivayetler için ilk defa *uydurma* diyen alim İbnü'l-Cevzî'dir. Sonra ise İbn Teymiyye, İbn Kayyım ve Derviş el-Hût gibi alimler gelmektedir.

Bu rivayetlerin sahîh olmadıkları aşikardır. Sahîhliğine gerekçe olarak tariklerinin çokluğunun gösterilmesi isabetli gözükmemektedir. Çünkü bir rivayetin sıhhatinde şüüh' ya da şöhet bir kriter olmakla birlikte asıl olan o rivayetin gerek senet gerekse metin bakımından sıhhat şartlarını taşıyor olmasıdır.

Rivayetlerin metinleri arasında bariz bir şekilde gözüken farklılık ve hatta çelişkiler de sıhhatine engel teşkil eden hususlardır. Çelişkiler yer, zaman, olay, abdalların sayısı, özellikleri ve yeryüzünde nasıl bir tasarrufatta bulunacaklarına dair bilgilerde karşımıza çıkmaktadır. Rivayetlerin pek çok alim tarafından tenkit sebeplerinden biri de budur.

Bir başka husus da rivayetlerde abdalların yeryüzünde Allah adına tasarruf yetkilerinin bulunuyor olmasıdır. Günümüzde bazı sosyal medya mecralarında ve internet sitelerinde din tüccarlığı yapan bazı insanlar bizzat kendilerini veya başkalarını kutub, gavs vesaire olarak niteleyerek deprem, fırtına ve benzeri doğal afetleri engelledikleri ya da yön değiştirmelerini sağladıkları, savaş esnasında ya da sair zamanda düşman uçaklarını düşürdüklerini dost uçakların ise hedefe isabet etmede yardımcı olduklarını, adeta Allah adına tasarrufta bulunduklarını büyük bir maharetle anlatmakta ve bir takım cahil/saf insanların saf dini duygularını istismar etmektedirler. Özelde abdallar, genelde ricâlü'l-gayb ile ilgili bu anlayış ve onun doğurduğu aşırılıklar gerek itikadi gerekse toplumsal açıdan ciddi bir problem olarak karşımızda durmaktadır. Böyle bir tasarruf yetkisinin Kur'ân'a ve sahih sünnete aykırılık teşkil ettiği aşikardır. Çünkü Kur'an'a göre yaratan yetkisini yaratılanla paylaşmaz ve yalnızca Allah'tan yardım dlenir. Rızık veren de O'dur.

Kaynakça

- Kur'an-ı Kerîm ve Yüce Meâli*. çev. Elmalılı Hamdi Yazır. İstanbul: Merve, ts.
- 'Abdürrezzâk, Ebû Bekr 'Abdürrezzâk b. Hemmâm b. Nâfi'. *el-Musannef*. thk. Habîburrahman el-A'zamî. 11 Cilt. Beyrut: el-Mektebetü'l-İslâmiyye, 1983.
- 'Aclûnî, Ebû'l-Fidâ İsmâîl b. Muhammed. *el-Keşfü'l-hafâ ve müzîlû'l-ilbâs 'amme'stehera mine'l-ehâdisi 'alâ elsineti'n-nâs*. 2 Cilt. Beyrut: Mektebetü'l-Kudsî, 1. Basım, 1351/1932.
- Ahmed b. Hanbel, Ebû 'Abdullâh Ahmed b. Muhammed. *el-Müsned*. nşr. Ebû Hâcir Muhammed Sa'îd Besyûnî. thk. Şu'ayb el-Arnâvut. 50 Cilt. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1405/1985.
- Ahmed b. Hanbel, Ebû 'Abdullâh Ahmed b. Muhammed. *el-Müsned*. thk. Ahmed Muhammed Şâkir. 8 Cilt. Kahire: Dâru'l-Hadîs, 1416/1995.
- Ahmed b. Hanbel, Ebû 'Abdullâh Ahmed b. Muhammed. *el-Müsned*. thk. Şu'ayb el-Arnâvut vd. 50 Cilt. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1420/1999.
- Ahmed b. Hanbel, Ebû 'Abdullâh Ahmed b. Muhammed. *Kitâbü fedâili's-sahâbe*. thk. Vasiyullâh Muhammed 'Abbâs. 2 Cilt. Riyâd: Dâru İbnü'l-Cevzî, 1. Basım, 1999.
- Ahmed b. Hanbel, Ebû 'Abdullâh Ahmed b. Muhammed. *Kitâbü'l-îlel ve ma'rifeti'r-ricâl*. Beyrut-Riyad: Dâru'l-Hânî, 2001.
- Ahmed b. Hanbel, Ebû 'Abdullâh Ahmed b. Muhammed. *el-Câmi' li-'ulûmi'l-İmâm Ahmed - er-ricâl*. thk. Hâlid er-Rabât-Seyyid 'İzzet 'İyd. 22 Cilt. Feyyûm: Dâru'l-Felâh, 1430/2009.
- Ahmed b. Hanbel, Ebû 'Abdullâh Ahmed b. Muhammed. *Fedâilu's-sahâbe*. thk. Vasiyyullâh Muhammed 'Abbâs. 2 Cilt. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1983.
- Ahmed Emin. *Duha'l-İslâm*. 3 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-'Arabî, 1935.
- Akyüz, Ali. "'Abdürrezzâk es-San'ânî". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 1/298-299. İstanbul: TDV Yayınları, 1988.
- 'Aliyyü'l-Kârî, Ebû'l-Hasen Nûrûddîn Ali b. Sultân Muhammed el-Herevî. *el-Esrâru'l-merfû'a fi'l-ahbâri'l-mevdû'a*. thk. Muhammed b. Lûtfi es-Sabbâğ. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1. Basım, 1971.
- Atlı, Ahmet. *Tasavvufu Ricâlu'l-Gayb*. Ankara: Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2011.
- 'Aynî, Ebû Muhammed Bedrûddîn Mahmûd b. Ahmed. *Meğâni'l-ahyâr fi şerhi esâmi'r-ricâl me'âni'l-âsâr*. thk. Muhammed Hasan Muhammed Hasen İsmâ'îl. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1427/2006.
- 'Azîmâbâdî, Ebû't-Tayyib Muhammed Şemsü'l-Hak. *'Avnû'l-ma'bûd şerhu Süneni Ebî Dâvûd*. 14 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1415/1994.
- Bâcî, Ebû'l-Velîd Süleymân b. Halef. *et-Ta'dîl ve't-tecrîh li-men hurrice lehu'l-Buhârîyyu fi'l-Câmi'i's-Sahîh*. thk. Ebû Lubâbe Huseyn. 3 Cilt. Riyad: Dâru'l-Livâ', 1406/1985.
- Bezzâr, Ebû Bekr Ahmed b. 'Amr b. 'Abdilhâlik el-Basrî. *el-Bahru'z-zehhâr (Müsnedü'l-Bezzâr)*. thk. Mahfûzu'r-Rahmân Zeynullâh vd. 18 Cilt. Medine: Mektebetü'l-Ulûm ve'l-Hikem, 1. Basım, 2009.
- Buhârî, Ebû 'Abdullâh Muhammed b. İsmâîl. *ed-Duâfâu's-sağîr*. thk. Ebû 'Abdullah Ahmed b. İbrahim b. Ebû'l-'Ayneyn. Kâhire: Mektebetü İbn 'Abbâs, 1. Basım, 2005.
- Buhârî, Ebû 'Abdullâh Muhammed b. İsmâ'îl. *Kitâbü't-târîhi'l-kebîr*. thk. Heyet. 8 Cilt. Haydarâbâd: Dâiratü'l-Me'ârifî'l-'Osmâniyye, 1360/1941.
- Bursevî, İsmâîl Hakkı. *Kitâbü'l-Hitâb*, b.y.: y.y., 1269/1853.
- Cebecioğlu, Ethem. "Akşemseddin'de Bazı Tasavvufî Kavramlar-ı". *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 42/1 (2001), 77-96.
- Cebecioğlu, Ethem. *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*. İstanbul: Ağaç Kitabevi, 5. Basım, 2009.
- Cevherî, Ebu Nasr İsmâ'îl b. Hammâd. *es-Sihâh*. Beyrut: Dâru'l-Me'ârif, 2008.
- Coşkun, Ali. *Osmanlı Dönemi Dini "Kurtuluş" Hareketleri Üzerine Bir Araştırma*. İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 1996.
- Coşkun, Selçuk. *Hadise Bütüncül Bakış*. İstanbul: İFAV Yayınları, 2011.

- Cürcânî, Ebû'l-Hasen 'Ali b. Muhammed b. 'Ali es-Seyyid eş-Şerîf. *Kitâbu't-ta'rifât*. thk. Heyet. Beyrut: y.y., 1403/1982.
- Dârekutnî, Ebû'l-Hasen 'Ali b. 'Ömer b. Ahmed. *el-'İlelû'l-vâride fî'l-'ehâdisi'n-nübüvve*. thk. Mahfûzu'r-Rahmân Zeynullâh es-Selefi-Muhammed b. Sâlih ed-Debbâsî. 15 Cilt. Riyad: Dâru Taybe, 1405/1985.
- Dârekutnî, Ebû'l-Hasen 'Ali b. 'Ömer b. Ahmed. *Kitâbu's-sifât*. thk. 'Ali b. Muhammed b. Nâsir el-Fukayhî. Beyrut: y.y., 1403/1983.
- Demir, Osman. *Ricâlû'l-gayb Kavramı ve Kelâm İlmi Açısından Değerlendirilmesi*. İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 1999.
- Derviş el-Hût, Ebû Abdillâh Muhammed, *Esne'l-metâlib fî ehâdisi muhtelifi'l-merâtib*. thk. 'Abdurrahmân Muhammed b. Derviş el-Hût el-Beyrûtî, Beyrut: y.y. 1991),
- Ebû Nu'aym Ahmed b. 'Abdillâh, el-İsfehânî. *Hilyetü'l-evliyâ ve tabakâtü'l-asfiyâ*. 10 Cilt. Kahire: Dâru'r-Reyhân li't-Türâs, 1987.
- Elbânî, Muhammed Nâsiruddîn. *Silsiletü'l-ehâdisi'd-da'ife ve'l-mevdû'a' ve eseruha's-seyyi' fî'l-ümme*. 14 Cilt. Riyad: Mektebetü'l-Maârif, 1992.
- Fîrûzâbâdî, Ebû't-Tâhir Mecdüddîn Muhammed b. Ya'kûb. *el-Kâmûsü'l-muhîd*. thk. Müessesetü'r-Risâle'nin tahkîku't-türâs heyeti. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 2005.
- Görmez, Mehmet. *Sünnet ve Hadisin Anlaşılması ve Yorumlanmasında Metodoloji Sorunu*. Ankara: Otto Yayınları, 5. Basım, 2014.
- Gümüşhânevî, Ahmed Ziyâeddin. *Câmi'u'l-usûl*. çev. Rahmi Serin. İstanbul: Pamuk Yayıncılık, 1981.
- Hakîm et-Tirmizî, Ebû 'Abdillâh Muhammed b. 'Ali b. Hasen. *Nevâdirü'l-usûl fî ma'rifeti ahhâri'r-Resûl*. thk. 'Abdurrahmân 'Umeyre. 4 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Cebel, 1. Basım, 1992.
- Hakîm et-Tirmizî, Ebû 'Abdillâh Muhammed b. 'Ali b. Hasen. *Kitâbu hatmi'l-evliyâ*. ed. 'Osmân İsmâ'îl Yahya. Beyrut: el-Matbaatü'l-Kâsûlikiyye, 1965.
- Hasen el-Hallâl, Ebû Muhammed el-Hasan b. Muhammed. *Kerâmâtü'l-evliyâ*. Dimaşk: y.y., 1992.
- Hatîb el-Bağdâdî, Ebû Bekr Ahmed b. 'Ali b. Sâbit. *Muvaddahu evhâmi'l-cem' ve't-tefrîk*. thk. 'Abdulmu'tî 'Emîn Kal'acî. 2 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, 1407/1986.
- Hatîb el-Bağdâdî, Ebû Bekr Ahmed b. 'Ali b. Sâbit. *Târîhu Bağdâd*. thk. Beşşâr 'Avvâd Ma'rûf. 16 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Garbi'l-İslâmî, 1422/2002.
- Heysemî, Ebû'l-Hasan Nûruddîn 'Ali b. Ebî Bekr b. Süleymân. *Mecma'u'z-zevâid ve menba'u'l-fevâid*. 10 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1412/1992.
- Heysemî, Ebû'l-Hasan Nûruddîn 'Ali b. Ebî Bekr b. Süleymân. *Gâyetü'l-maksad fî zevâidi'l-Müsned*. thk. Hallâf Mahmûd 'Abdussemî'. 4 Cilt. Beyrut-Lübnan: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1421/2000.
- Heytemî, Ebû'l-'Abbâs Şihâbüddîn Ahmed b. Muhammed b. Muhammed el-Heytemî es-Sa'dî İbn Hacer. *el-Fetâva'l-hadisîyye*. Dimaşk: Darü'l-Fikr, 2004.
- Hücvîrî, Ebû'l-Hasen 'Ali b. Osmân b. Ebî Alî el-Cüllâbî. *Keşfü'l-mahcûb*. çev. Süleyman Uludağ. İstanbul: Dergâh Yayınları, 4. Basım, 2014.
- İbn 'Adî, Ebû Ahmed 'Abdullâh b. 'Adî b. 'Abdillâh. *el-Kâmil fî du'afâi'r-ricâl*. thk. 'Âdil Ahmed 'Abdülmevcûd, 'Ali Muhammed Mu'avvad. 9 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1. Basım, 1418/1997.
- İbn 'Abdülber en-Nemerî, Ebû Ömer Cemâlüddîn Yûsuf b. 'Abdillâh b. Muhammed. *el-'İstîâb fî ma'rifeti'l-'Ashâb*. thk. 'Alî Muhammed el-Becâvî. 4 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Cil, 1413.
- İbn 'Âbidîn, Muhammed Emin. *İcâbetü'l-gavs bi-beyâni hâli'n-nükabâ ve'n-nücebâ ve'l-abdâl ve'l-evtâd ve'l-gavs*. thk. Sa'îd Abdülfettah. Kahire: y.y., 2006.
- İbn 'Arrâk, Ebû'l-Hasen Nûruddîn (Sa'düddîn) 'Ali b. Muhammed b. Alî el-Kinânî ed-Dimaşkî. *Tenzihü's-seriati'l-merfû'a 'ani'l-ahbâri's-şeni'ati'l-mevdû'a*. thk. 'Abdülvehhâb 'Abdüllatîf-'Abdullâh Muhammed es-Siddîk. 2 Cilt. Beyrut, Lübnan: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 2. Basım, 1981.
- İbn 'Asâkir, Ebû'l-Kâsim 'Ali b. el-Hasen b. Hibetillâh eş-Şâfi'î. *Târîhu Dimaşk*. thk. Muhibbüddin Ebû Saîd Ömer b. Garâme el-'Amravî. 80 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1. Basım, 1995.

- İbn Ebî Hâtım, Ebû Muhammed ‘Abdurrahmân b. Muhammed b. İdrîs er-Râzî. *el-Cerh ve’t-ta’dîl*. thk. ‘Abdurrahmân b. Yahyâ el-Muallimî el-Yemânî. 9 Cilt. Beyrut: Dâru İhyâi’t-Türâsî’l-‘Arabî, 1. Basım, 1952.
- İbn Ebî Hâtım, Ebû Muhammed ‘Abdurrahmân b. Muhammed er-Râzî. *el-Merâsîl*. thk. Şükrullâh Ni’metullâh Kucânî. Beyrut: Müessesetü’r-Risâle, 1397/1976.
- İbn Ebî Hâtım, Ebû Muhammed ‘Abdurrahmân b. Muhammed er-Râzî. *el-‘İlel*. thk. Sa’d b. ‘Abdullâh el-Hamîd-Hâlid b. ‘Abdurrahmân el-Cerîsî. 7 Cilt. b.y.: Metâbi’u’l-Hamîdî, 1427/2006.
- İbn Ebî’-Dünyâ, Ebû Bekr ‘Abdullâh b. Muhammed el-Bağdâdî. *Kitâbü’l-evliyâ*. thk. Muhammed es-Sa’îd b. Besyûnî Zağlûl. Beyrut: Müessesetü’l-Kütûbi’s-Sekâfiyye, 1413/1992.
- İbn Hacer, Ebü’l-Fadl Şihâbüddîn Ahmed b. ‘Ali b. Muhammed el-‘Askalânî. *el-Kavlü’l-müsedded fi’z-zebbi ‘an Müsnedi Ahmed*. Kahire: Mektebetü İbn Teymiyye, 1401/1981.
- İbn Hacer, Ebü’l-Fadl Şihâbüddîn Ahmed b. ‘Ali b. Muhammed el-‘Askalânî. *et-Temyîz fi telhîsi tahrîci ehâdîsi şerhi’l-Vecîz*. thk. Muhammed es-Sânî b. ‘Ömer b. Mûsâ. 7 Cilt. Kâhire: Dâru Edvâi’s-Selef, 1428/2007.
- İbn Hacer, Ebü’l-Fadl Şihâbüddîn Ahmed b. ‘Ali b. Muhammed el-‘Askalânî. *İthâfu’l-mehera bi’l-kavâ’idi’l-mubteke min etrâfi’l-‘aşere*. thk. Merkezû Hidmeti’s-Sünne ve’s-Sîra. 19 Cilt. Medine: Mecma’u’l-Melik Fehd, 1415/1994.
- İbn Hacer, Ebü’l-Fadl Şihâbüddîn Ahmed b. ‘Ali b. Muhammed el-‘Askalânî. *İtrâfü’l-müsnidi’l-mu’teli bi-etrâfi’l-müsnedi’l-hanbelî*. 9 Cilt. Dimaşk; Beyrut: Dâru İbn Kesîr, Dâru’l-Kelâmî’t-Tayyib, 1414/1993.
- İbn Hacer, Ebü’l-Fadl Şihâbüddîn Ahmed b. ‘Ali b. Muhammed el-‘Askalânî. *Muvâfakatü’l-hubri’l-haber fi tahrîci ehâdîsi’l-muhtasar*. thk. Hamdî b. ‘Abdulmecîd es-Selefi-Subhî b. Câsim es-Sâmerrâî. 2 Cilt. Riyad: Mektebetü’r-Rüşd, 1414/1993.
- İbn Hacer, Ebü’l-Fadl Şihâbüddîn Ahmed b. ‘Ali b. Muhammed el-‘Askalânî. *Ta’rifu ehli’t-takdîs bi merâtibi’l-mevsûfîn bi’t-tedlîs*. thk. ‘Âsim b. ‘Abdullâh el-Karyûtî. Amman: Mektebetü’l-Menâr, 1403/1983.
- İbn Hacer, Ebü’l-Fadl Şihâbüddîn Ahmed b. ‘Ali b. Muhammed el-‘Askalânî. *Tehzîbu’t-Tehzîb*. 12 Cilt. Hindistan: Dâiratü’l-Me’ârifî’l-Osmâniyye, 1326/1908.
- İbn Hacer, Ebü’l-Fadl Şihâbüddîn Ahmed b. ‘Ali b. Muhammed el-‘Askalânî. *el-İsâbe fi Temyîzi’s-Sahâbe*. thk. ‘Âdil Ahmed Abdülmevcûd-‘Ali Muhammed Mu’avvad. 8 Cilt. Beyrut: Dâru’l-Kütûbi’l-İlmiyye, 1. Basım, 1415/1994 (Miladî).
- İbn Hacer, Ebü’l-Fadl Şihâbüddîn Ahmed b. ‘Ali b. Muhammed el-‘Askalânî. *el-Metâlibü’l-‘âliye bi’zevâ’idi’l-mesânidi’s-semâniye*. 19 Cilt. S. Arabistan: Dâru’l-‘Âsime-Dâru’l-Gays, 1. Basım, 1419/1998.
- İbn Hacer, Ebü’l-Fadl Şihâbüddîn Ahmed b. ‘Ali b. Muhammed el-‘Askalânî. *Lisânü’l-mizân*. thk. ‘Abdülfettâh Ebû Gudde. 10 Cilt. Beyrut: Dâru’l-Beşâiri’l-İslâmiyye, 1. Basım, 2002.
- İbn Hacer, Ebü’l-Fadl Şihâbüddîn Ahmed b. ‘Ali b. Muhammed el-‘Askalânî. *Takrîbü’t-Tehzîb*. thk. Muhammed ‘Avvâme. Dimaşk: Dâru’r-Rüşeyd, 1. Basım, 1986.
- İbn Hacer, Ebü’l-Fadl Şihâbüddîn Ahmed b. ‘Ali b. Muhammed el-‘Askalânî. *Tehzîbü’t-Tehzîb*. 12 Cilt. Beyrut, Lübnan: Dâru Sâdır, 1. Basım, 1968.
- İbn Hacer, Ebü’l-Fadl Şihâbüddîn Ahmed b. ‘Ali b. Muhammed el-‘Askalânî. *Tahrîru Takrîbü’t-Tehzîb*. ed. Şu’ayb el-Arnâvut-Beşâr Avvâd Ma’ruf. 4 Cilt. Beyrut: Müessesetü’r-Risâle, 1997.
- İbn Haldûn, Ebû Zeyd Veliyyüddîn ‘Abdurrahmân b. Muhammed el-Mağribî et-Tûnisî. *el-Mukaddime*. ed. ‘Abdüsselam eş-Şeddâdî. nşr. ‘Ali Abdülvâhid Vâfî. Mağrib: Dâru’l-Beydâ, 1. Basım, 2005.
- İbn Hibbân, Ebû Hâtım Muhammed b. Hibbân b. Ahmed el-Büstî. *es-Sikât*. thk. es-Seyyid Şerâfeddîn Ahmed. 9 Cilt. Haydarâbâd: Dâru’l-Fikr, 1. Basım, 1975.
- İbn Hibbân, Ebû Hâtım Muhammed b. Hibbân el-Büstî. *es-Sikât*. 9 Cilt. Hindistan: Dâiratü’l-Me’ârifî’l-‘Osmâniyye, 1393/1973.
- İbn Hibbân, Ebû Hâtım Muhammed b. Hibbân el-Büstî. *es-Sahîh*. thk. Şu’ayb el-Arnâvut. 18 Cilt. Beyrut: Mü’essesetü’r-Risâle, 1408/1987.
- İbn Kayyım, Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ebî Bekr el-Hanbelî. *el-Menârü’l-münîf fi’s-sahîh ve’d-da’îf*. thk. Abdülfettâh Ebû Gudde. Halep: Mektebetü’l-Matbûati’l-İslâmî, 1. Basım, 1970.
- İbn Kesîr, Ebü’l-Fidâ’ İsmâ’îl b. ‘Ömer b. Kesîr ed-Dimaşkî. *et-Tekmil fi’l-cerh ve’t-ta’dîl ve ma’rifeti’s-sikât ve’d-du’afâ’ ve’l-mecâhil*. 4 Cilt. Yemen: Merkezü’n-Nu’mân, 1432/2011.

- İbn Manzûr, Ebu'l-Fadl Muhammed b. Mükerrrem b. 'Alî Cemâlüddîn b. Manzûr er-Ruveyfî'î. *Muhtasarı târîhi Dimaşk*. thk. Rûhiyye en-Nehhâs vd. 29 Cilt. Dimaşk: Dâru'l-Fikr, 1402/1982.
- İbn Manzûr, Ebû'l-Fadl Cemâlüddîn Muhammed b. Mükerrrem b. 'Ali b. Ahmed el-Ensârî er-Rüveyfî'î. *Lisânü'l-'arab*. 15 Cilt. Beyrut: Dâru Sâdir, 3. Basım, 1414/1993.
- İbn Mencûyeh, Ebû Bekr 'Ahmed b. 'Ali b. Muhammed b. İbrâhîm. *Ricâlü Sahîhi Müslim*. thk. 'Abdullâh el-Leysî. 2 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, 1986.
- İbn Sa'd, Ebû Abdillâh Muhammed b. Sa' d b. Menî' el-Kâtib el-Hâşimî el-Basrî el-Bağdâdî. *et-Tabakâtü'l-kübrâ*. thk. Muhammed Abdülbekir el-Bekrî. 8 Cilt. Beyrut: Dâru Sâdr, 1985.
- İbn Teymiyye, Ebû'l-'Abbâs Takiyyüddîn Ahmed b. 'Abdilhâlîm b. Mecdiddîn 'Abdisselâm el-Harrânî. *Mecmû'u'l-fetâvâ*. thk. 'Abdurrahmân b. Muhammed b. Kâsım. 35 cilt. Medine: Mecme'u'l-Melik Fehd, 1416/1995.
- İbnü'l-Esir, Ebu's-Sa'âdât el-Mübârek b. Muhammed el-Cezerî. *Câmi'u'l-usûl*. thk. 'Abdulkâdir el-Arnâvut. 12 Cilt. Dimaşk: Mektebetü'l-Halvânî, 1389/1969.
- İbnü'l-Kattân el-Fâsî, 'Ali b. Muhammed b. 'Abdülmelik el-Kitâmî el-Himyerî el-Fâsî. *Beyânu'l-vehm ve'l-ihâm fî kitâbi'l-ahkâm*. thk. el-Hüseyn Âyet Sa'îd. 6 Cilt. Riyad: Dâru Taybe, 1418/1997.
- İbnü'l-Keyyâl, Ebu'l-Berakât Zeynüddîn Muhammed b. Ahmed el-Hatîb. *el-Kevâkibu'n-neyyirât fî ma'rifeti mine'r-ruvâti's-Sikât*. thk. 'Abdulkayyûm 'Abdu Rabbinnebî. 2 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Me'mûn, 1401/1981.
- İbnü'l-Mülakkın, Ebû Hafs 'Ömer b. 'Ali b. Ahmed el-Misrî. *Muhtasarı telhîsî'z-Zehebî*. thk. 'Abdullâh b. Hamd el-Lüheydân vd. 9 Cilt. Riyâd: Dâru'l-'Âsime, 1411/1990.
- İbnü't-Türkmânî, Ebû'l-Hasen 'Ali b. 'Osmân el-Mârdînî. *el-Cevherü'n-nakî 'alâ Süneni'l-Beyhakî*. Kâhire: Dâru'l-Fikr, 1319/1911.
- İbnü'l-'Arabî, Muhyiddîn Muhammed b. 'Ali b. Muhammed el-'Arabî et-Tâi el-Hâtimî. *el-Fütûhâtü'l-Mekkiyye*. 11 Cilt. Beyrut: el-Mektebetü'l-'Arabiyye, 1. Basım, 1994.
- İbnü'l-'Arabî, Muhyiddîn. *Kitabu istilâhi's-sûfiyye*. Haydarâbâd: Dâiratü'l-Maârifî'l-'Osmâniyye, 1948.
- İbnü'l-Cevzî, Ebû'l-Ferec Cemâlüddîn 'Abdurrahmân b. 'Ali b. Muhammed el-Bağdâdî. *el-Mevdû'ât*. thk. 'Abdurrahmân Muhammed 'Osmân. 3 Cilt. Medine: el-Mektebetü's-Selefiyye, 1966.
- İbnü'l-Esir, Ebû'l-Hasen İzzüddîn 'Ali b. Muhammed b. Muhammed eş-Şeybânî el-Cezerî. *Üsdü'l-ğâbe fî ma'rifeti's-sahâbe*. thk. Muhammed İbrahim el-Bennâ vd. 7 Cilt. Kahire: y.y., 1970.
- İbnü'l-Kayserânî, Ebû'l-Fadl Muhammed b. Tâhir b. 'Ali b. Ahmed el-Makdisî. *Etrâfu'l-garâib ve'l-efrâd min hadîsi Resûlillah*. thk. Mahmûd Muhammed Nassâr-es-Seyyid Yûsuf. 5 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-'İlmiyye, 1419/1998.
- İbnü's-Salâh, 'Ebû 'Amr Takiyyüddîn 'Osmân b. 'Abdurrahmân. *Fetâvâ İbni's-Salâh*. thk. Muvaqqaf 'Abdullâh 'Abdulkâdir. Medine, Beyrut: Mektebetü'l-'Ulûm ve'l-Hikem, 'Âlemü'l-Kütüb, 1407/1986.
- 'İclî, Ebû'l-Hasan Ahmed b. 'Abdillâh b. Sâlih. *Ma'rifetü's-sikât min ricâli ehli'l-'ilm ve'l-hadîs ve mine'd-du'afâ ve zikru mezâhibihim ve ahhâbihim*. thk. Abdü'l-'Alîm Abdü'l-'Azîm el-Bestevî. Medine: Matba'atü'l-Medenî, 1405/1985.
- Kandemir, M. Yaşar. "Abdülvehhâb b. 'Atâ el-Haffâf". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 1/285. İstanbul: TDV Yayınları, 1988.
- Kandemir, M. Yaşar. "Ubâde b. Sâmit". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 42/13-14. İstanbul: TDV Yayınları, 2012.
- Kara, Mustafa. *Tasavvuf ve Tarikat Tarihi*. İstanbul: Dergâh Yayınları, 2003.
- Kedîrî, Dahlân. *Sirâcü't-tâlibîn*. 2 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Fikr, ts.
- Kehhâle, Ömer Rıza. *Mu'cemü'l müellifin*. Dimaşk: Müessesetü'r-Risâle, 1376/1956.
- Kettânî, Ebû 'Abdullâh Muhammed b. Ca'fer b. İdrîs el-Hasenî. *Nazmü'l-mütenâsir mine'l-hadîsi'l-mütevâtir*. Mısır: Dâru'l-Kütübî's-Selefiyye, 2. Basım, 1983.
- Kuşeyrî, 'Abdülkerim b. Hevâzin b. 'Abdülmelik. *er-Risâletü'l-Kuşeyriyye*. thk. Marûf Zerig, Mahmud b. eş-Şerîf. Beyrut: Dâru'l-Hayr, 1. Basım, 1993.
- Kuyucu, Ramazan. *Hiz. Ali'nin Hadis Rivayetindeki Yeri (Kütüb-i Sitte Özelinde)*. Elazığ: Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2019.

- Mizzî, Ebû'l-Haccâc Cemâlüddîn Yûsuf b. 'Abdirrahmân b. Yûsuf. *Tehzîbü'l-Kemâl fî esmâ'ir-ricâl*. thk. Beşşâr 'Avvâd Ma'rûf. 35 Cilt. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1992.
- Mizzî, Ebû'l-Haccâc Cemâlüddîn Yûsuf b. 'Abdirrahmân b. Yûsuf. *Tuhfetü'l-eşrâf bi-ma'rifeti'l-etrâf*. thk. 'Abdüssamed Şerefeddîn. 14 Cilt. Bombay: Dâru'l-Kayyime, 1. Basım, 1403/1983.
- Moğultay b. Kılıç, Ebû 'Abdullâh Moğultay b. Kılıç el-Bekcerî. *İkmâlû Tehzîbi'l-Kemâl fî esmâ'ir-ricâl*. thk. Ebû 'Abdurrahmân 'Âdil b. Muhammed-Ebû Muhammed Üsâme b. İbrâhîm. 12 Cilt. Kâhire: el-Fârûku'l-Hadîse, 1422/2001.
- Münâvî, Zeynuddîn Muhammed 'Abdirraûf b. Tâcu'l-'Ârifîn el-Haddâdî. *Feyzü'l-kadîr fî şerhi'l-câmi'i's-sağîr*. 6 Cilt. Mısır: el-Mektebetü't-Ticâriyyeti'l-Kübrâ, 1356/1937.
- Müslim, Ebû'l-Hasen Müslim b. el-Haccâc el-Kuşeyrî en-Nisâbü'rî. *es-Sahîh*. thk. Muhammed Fuâd 'Abdülbâkî. 5 Cilt. Beyrut: Dâru İhyâ'it-Türâsi'l-'Arabî, 1374/1954.
- Nasr, Hüseyin. *Tasavvufî Makaleler*. çev. Sadık Kılıç. İstanbul: İnsan Yayınları, 2. Basım, 2007.
- Nesâî, Ebû Abdirrahmân Ahmed b. Şu'ayb el-Horasânî. *ed-Du'afâ' ve'l-metrûkîn*. thk. Mahmûd İbrahim Zâyed. Halep: Dâru'l-Va'y, 1396/1976.
- Nesâî, Ebû 'Abdirrahmân Ahmed b. Şu'ayb el-Horasânî. *Tesmiyetü meşâyihî'n-Nesâî ellezîne semî'a minhüm*. thk. Şerîf Hâtem el-'Avnî. Mekke: Dâru Âlemi'l-Fevâid, 1423/2002.
- Nevevî, Ebû Zekeriyâ Muhyiddîn Yahyâ b. Şeref. *Tehzîbü'l-esmâ' ve'l-lügât*. 4 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, ts.
- Nu'aym b. Hammâd, Ebû 'Abdillâh el-Hâris el-Huzâî el-Mervezî. *Kitâbü'l-Fiten*. thk. Semîr b. Emîn ez-Züheyrî. 2 Cilt. Kahire: Mektebetü't-Tevhîd, 1. Basım, 1412/1991
- Ocak, Ahmet Yaşar. *Tasavvuf, Velayet ve Kâinatın Görünmez Yöneticileri: Tarihsel, Sosyolojik ve Eleştirel Bir Yaklaşım*. İstanbul: Alfa Yayınları, 2021.
- Öğke, Ahmet. "Bir Tasavvuf Terimi Olarak Ricâlü'l-gayb İbnü'l-'Arabî'nin Görüşleri". *Tasavvuf: İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi* 2/5 (2001), 161-201.
- Özkan, Halit. "Zührî". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 44/544-549. İstanbul: TDV Yayınları, 2013.
- Polat, Salahattin. *Metin Tenkidî*. İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 1. Basım, 2010.
- Fazlurrahman. *İslâm*. çev. Mehmet Dağ-Mehmet Aydın. Ankara: Selçuk Yayınları, 1996.
- Sehâvî, Ebû'l-Hayr Muhammed b. 'Abdurrahmân b. Muhammed Şemseddîn. *el-Makâsîdü'l-hasene fî beyânî kesîrin mine'l-ehâdisi'l-müştehire 'ale'l-elsine*. thk. Muhammed 'Osmân el-Huş. Beyrut: Dâru'l-Kitâbî'l-Arabî, 1405/1985.
- Selvi, Dilaver. "Sûfilerin Ricalü'l-Gayb Tanımı, Taksimi ve Buna Dayanak Yaptıkları Hadisler". *Tasavvuf: İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi* 14/32 (2013), 111-137.
- Sem'ânî, Ebû Sa'd 'Abdülkerîm b. Muhammed b. Mansûr el-Mervezî. *Fedâilü's-Şâm*. thk. 'Amr 'Alî 'Ömer. Beyrut: Dâru's-Sekâfeti'l-'Arabiyye, 1412/1992.
- Suâd el-Hakîm, *el-Mu'cemü's-sûfî*. Beyrut: Dâru'n-Nedre, 1. Basım, 1981.
- Süfyân b. 'Uyeyne, Süfyân b. 'Uyeyne b. Meymûn. *Cüz'ü hadîsi Süfyân b. 'Uyeyne*. thk. Mes'ad b. 'Abdülhamîd es-Sa'denî. Tanta: Dâru's-Sahâbe li't-Türâs, 1412/1991.
- Süyûtî, Ebû'l-Fadl Celâlüddîn 'Abdurrahmân b. Ebî Bekr. *Câmi'u'l-ehâdis*. nşr. Hasan Abbâs Zeki. 13 Cilt. Beyrut, Dâru'l-Fikr, ts.
- Süyûtî, Ebû'l-Fadl Celâlüddîn 'Abdurrahmân b. Ebî Bekr. *el-Fethu'l-kebîr fî dammi'z-ziyâdeti ile'l-Câmi'i's-Sağîr*. thk. Yûsuf en-Nebhânî. 3 Cilt. Beyrut; Lübnan: Dâru'l-Fikr, 1423/2002.
- Süyûtî, Ebû'l-Fadl Celâlüddîn 'Abdurrahmân b. Ebî Bekr. *el-Haberü'd-dâl 'alâ vücûdî'l-kutbi ve'l-evtâd ve'n-nücebâ' ve'l-abdâl*. thk. 'Abdülhâvî Mansûr. Dimaşk, Beyrut: ed-Dâru'l-Beyrut, 1. Basım, 1426/2005.
- Süyûtî, Ebû'l-Fadl Celâlüddîn 'Abdurrahmân b. Ebî Bekr. *el-Hasâisu'l-kübrâ*. 2 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1985.
- Süyûtî, Ebû'l-Fadl Celâlüddîn 'Abdurrahmân b. Ebî Bekr. *el-Hâvî li'l-fetâvî*. 2 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1424/2004.
- Süyûtî, Ebû'l-Fadl Celâlüddîn 'Abdurrahmân b. Ebî Bekr. *İsâfü'l-mübetta' bi-ricâli'l-Muvatta'*. Kâhire, el-Mektebetü't-Ticâriyyetü'l-Kübrâ, 1356/1937.

- Süyûtî, Ebû'l-Fadl Celâlüddîn 'Abdurrahmân b. Ebî Bekr. *ez-Ziyâdât 'ale'l-mevdû'ât (Zeylû el-Le'âli'l-Masnû'a)*. thk. Râmiz Hâlid Hasan. Riyad: Mektebetü'l-Maârif, 1. Basım, 2010.
- Şâfi'î, Ebû Abdullâh Muhammed b. İdrîs b. 'Abbâs. *el-Müsned*. 2 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1951.
- Şâfi'î, Ebû 'Abdullâh Muhammed b. İdrîs b. 'Abbâs. *el-Ümm*. 8 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, 1410/1990.
- Şâfi'î, Ebû 'Abdullâh Muhammed b. İdrîs b. 'Abbâs. *er-Risâle*. thk. Ahmed Muhammed Şâkir. Mısır: Mektebetü'l-Halebî, 1358/1939.
- Şâfi, Ebû Sa'îd el-Heysem b. Küleyb el-Binkesî. *el-Müsned*. thk. Mahfûz er-Rahmân Zeynullâh. Medine: Mektebetü'l-'Ulûm ve'l-Hikem, 1410/1989.
- Taberânî, Ebû'l-Kâsım Müsnidü'd-dünyâ Süleymân b. Ahmed b. Eyyûb. *el-Mu'cemü'l-kebîr*, thk. Hamdi 'Abdülmecîd es-Selefî, 25 cilt. Kahire: Mektebetü İbn Teymiyye, 1994.
- Taberânî, Ebû'l-Kâsım Müsnidü'd-dünyâ Süleymân b. Ahmed b. Eyyûb. *el-Mu'cemü'l-evsat*. thk. Târik 'Ivedullah b. Muhammed-'Abdülmuhsin b. İbrahim el-Hüseynî, 11 cilt. Kâhire, Dâru'l-Haremeyn, 1995.
- Tehânevî, Muhammed A'lâ b. 'Ali b. Muhammed Hâmid el-Fârûkî. *Keşşâfû ıstîlâhâtî'l-fünûn ve'l-'ulûm*. thk. Ahmed Hasan Besic. 3 Cilt. Beyrut: Mektebetü Lübnan, 1998.
- Uludağ, Süleyman. "Abdal (Tasavvuf)". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 1/59-61. İstanbul: TDV Yayınları, 1988.
- Uludağ, Süleyman. "Ricâlü'l-gayb". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 35/81-83. İstanbul: TDV Yayınları, 2008.
- Uysal, Muhittin. *Tasavvuf Kültüründe Hadis -Tasavvuf Kaynaklarındaki Tartışmalı Rivayetler-*. Konya: Yediveren Yayınları, 2001.
- Yahyâ b. Ma'in, Ebû Zekeriyâ Yahyâ b. Ma'in. *Târîhu İbn Ma'in-Rivâyetü İbn Muhriz*. thk. Muhammed Kâmil el-Kassâr. 2 Cilt. Dimaşk: Mu'cemü'l-Luğâtî'l-'Arabiyye, 1405/1985.
- Yahyâ b. Ma'in, Ebû Zekeriyâ Yahyâ b. Ma'in. *Târîhu İbn Ma'in - Rivâyetü'd-Dârimî*. thk. Ahmed Muhammed Nûr Seyf. Dimaşk: Dâru'l-Me'mûn li't-Türâs, 1400/1980.
- Yavuz, Yusuf Şevki (ed.). *İslam Düşünce ve Geleneğinde Kutsiyet Velayet Keramet*. İstanbul: Kuramer, 2017.
- Yıldırım, Ahmet. *Tasavvufun Temel Öğretilerinin Hadislerdeki Dayanakları*. Ankara: TDV Yayınları, 2. Basım, 2009.
- Yıldırım, Ahmet. "Tasavvufta Ricalü'l-Gayb Telakkisi ve Konuyla İlgili Bazı Rivayetler". *Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 4 (1997), 117-147.
- Yıldırım, Enbiya. *Sahih Hadis Bulunmayan Konular*. Ankara: Otto Yayınları, 2017.
- Yılmaz, Hasan Kâmil. *İslâm Tasavvufu*. İstanbul: Altınoluk Yayınları, 1996.
- Yılmaz, Hasan Kâmil. *Tasavvuf Meseleleri*. İstanbul: Erkam Yayınları, 1997.
- Zebidî, Ebû'l-Feyz Muhammed el-Murtazâ b. Muhammed el-Bilgrâmî el-Murtazâ el-Hüseynî, *İthâfû's-sâdeti'l-muttâkin bi şerhi ihyâi 'ulûmi'd-din*. 10 Cilt. Beyrut: y.y., 1989.
- Zehebî, Ebû 'Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. 'Osmân. *el-Kâsif fî ma'rifeti men lehû riyâyetün fi'l-Kütübî's-Sitte*. thk. Muhammed Avvâme, Ahmed Muhammed el-Hatîb. Cidde: Dâru'l-Kible, 1. Basım, 1992.
- Zehebî, Ebû 'Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. 'Osmân. *Mizânü'l-i'tidâl fî nakdi'r-ricâl ve yelihi zeylû mizânî'l-i'tidâl*. thk. 'Ali Muhammed Mu'avvad, 'Âdil Ahmed Abdülmevcûd. 4 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1. Basım, 1995.
- Zehebî, Ebû 'Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Osmân. *Siyerü a'lâmi'n-nübelâ*. thk. Şu'ayb el-Arnâvut vd. 25 Cilt. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 3. Basım, 1405/1985.
- Zehebî, Ebû 'Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. 'Osmân. *el-'Arş*. thk. Muhammed b. Halîfe b. 'Ali et-Temîmî. 2 Cilt. Medine: Câmi'atü'l-İslâmiyye, 1424/2003.
- Zehebî, Ebû 'Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. 'Osmân. *Ma'rifetü'l-kurrâi'l-kibâr 'ale't-tabakâti ve'l-âsâr*. İstanbul: İSAM Yayınları, 1417/1997.
- Zehebî, Ebû 'Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. 'Osmân. *Mizânü'l-i'tidâl fî nakdi'r-ricâl*. thk. 'Alî Muhammed el-Becâvî. 4 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, 1382/1962.

- Zehebî, Ebû ‘Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. ‘Osmân. *Tezkiratü'l-huffâz*. 4 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 2. Basım, 1419/1998.
- Ziyâeddin el-Makdisî, Ebû ‘Abdillâh Ziyâüddîn Muhammed b. ‘Abdilvâhid. *el-Ehâdisü'l-muhtâra*. thk. Âbdulmelik b. ‘Abdullâh b. Dehiş. 13 Cilt. Beyrut: Dâru Hadr, 1420/1999.
- Zübeyr b. Bekkâr, Ebû ‘Abdullâh ez-Zübeyr b. Bekkâr el-Kureşî. *el-Ahbâru'l-muvaffakiyyât*. thk. Sâmî' Mekkî el-‘Ânî. Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1416/1995.